હૈયાનો ઝરો.

લખનાર,

શ્રીયુત મણીલાલ નથુભાઇ દોશી. બી. એ.

અમદાવાદ.

પ્રસિદ્ધકર્ત્તા,

વા. મો. શાહ.

અધિપતિ, ' જૈનસમાચાર, ' ' જૈનહિતેચ્છુ, ' તથા ' હિંદી જૈનહિતેચ્છુ. '

પાંચકુવા, અમદાવાદ.

ઈ. સ. ૧૯૧૦.

ભારતખંડ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું.—અમદાવાદ.

મૂલ્ય ૦-૪-૦.

દયાનો ઝરો.

જો આપણે કૂતરાને મારવાને જમીન ઉપરથી પત્થર ઉપાડીએ તો તે કૂતરો દૂર ચાલી જાય છે. પરંતુ એમ કહેવામાં આવે છે કે જો જાપાનમાં કોઇ પુરૂષ પત્થર ઉપાડે તો તે કૂતરો નાશી જતો નથી, પણ શાન્ત ભાવથી નિર્ભયરીતે પોતાના સ્થાનમાં સ્થિર રહે છે. કારણ કે ત્યાં કૂતરા ભણી કદાપિ પત્થર ફેંકવામાં આવતો નથી, માટે પત્થર શા સારૂ ઉપાડવામાં આવે છે તે કૂતરો સમજી શકતો નથી. જાપાની લોકો તરફ આપણે દ્રષ્ટી કરીશુ, તો આપણને જણાયા વગર નહિ રહે કે તેઓ નમ્ર, દયાળુ, અને પ્રાણી વર્ગની સંભાળ રાખનારા છે. અને પોતાના અન્ય માનવ બાંધવો સાથેના તેમના વર્તન પરથી તેઓ દયાળુ છે, એ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, આથી પરિણામ એ આવે છે કે બીજા દેશોમાં જે અપરાધો થાય છે તે ત્યાંની વસતીના પ્રમાણમાં દરવર્ષે ઘણુંજ થોડા થાય છે.

આ વિષયનું વિવેચન કરતાં મી. ટ્રાઇન લખે છે કે યુરોપ અથવા અમેરીકામાં અમારા ખ્રીસ્તીધર્મ ભાવનાવાળા સુધારાના અમે ગર્વ કરીએ, પણ હિંદુસ્થાનના લોકો પક્ષી તથા પશુ વર્ગ સાથે જે રીતે વર્તે છે તે જ્યારે જોઇએ છીએ, ત્યારે અમને શરમ આવે છે. ઇંગ્લંડમાં મનુષ્યની વસ્તી બે કરોડની છે, ત્યારે હિંદુસ્થાનની વસ્તી આશરે ત્રીસ કરોડની છે. તોપણ ઇંગ્લાંડમાં જે અપરાધ થાય છે, તેનો ફક્ત ચોથો ભાગ હિંદુસ્થાનમાં થાય છે. અમેરિકામાં તેથી પણ અધિક અપરાધ થાય છે.

છતાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની વસ્તી હિંદુસ્તાનથી ચોથા ભાગની છે. આ બાબતો ઘણીજ અર્થસૂચક (Significant) છે. આ સત્યો ઘણાંજ અગત્યતાવાળા છે અને તેઓની કદર બુજવી તે ખરેખરૂં ડહાપણ ભરેલું કામ છે.

મનુષ્યના હૃદયમાં દયાના વિચાર જેટલા વ્હેલા ઠસાવવામાં આવે તેટલું ઉત્તમ કામ છે. તેને વાસ્તે કોઇ મુકરર સમય નથી. દરેક મનુષ્યના જીવનના આરંભકાળથીજ એનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ. પણ અફસોસની વાત છે કે બાળપણુથીજ બાળકને દયાનો ઉપદેશ આપવાને બદલે માતાઓ અવિચારીપણે નિર્દયતાના પાઠ શિખવે છે, અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે મોટી ઉમરે તે બાળકો નિર્દય થાય છે, અને અનેક પ્રકારના અપરાધ કરે છે. મનુષ્યની આખી જીંદગી સુધીના કાર્યોની ઉત્તમતા તેને બાળપણુમાં આપેલા ઉપદેશપર આધાર રાખે છે, તેથી જો બાળકને દયાળુ બનાવવા માગતા હોઇએ તો બાળપણુથીજ તેવો ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતાછે.

બાળપણુમાં બાળક માતા પાસે રહે છે, અને તેથી જેવો ઉપદેશ માતા આપે તે ઉપર તેની ભવિષ્યની ચાલચલગતનો મુખ્ય આધાર રહે છે. બાળપણુમાં બાળકોનું હૃદય કોમળ હોય છે. અને તેથી જો માતા સદુપદેશ દે તો બાળકો સદાચારી અને દયાવાન નીકળે છે, પરન્તુ પ્રારંભથીજ માતાઓ અજ્ઞાનપણે તેમને નિર્દયી થવાનો ઉપદેશ આપે છે; બાળક સવધાનીથી પોતાની માતાના દરેક કાર્ય જુએ છે અને સાંભળે છે. માટે માતાએ બાળકની સન્મુખ એવું એક પણ અયોગ્ય કાર્ય ન કરવું, અથવા એવો એક પણ અયોગ્ય શબ્દ ન બોલવો કે જેથી કરીને બાળક તે પ્રમાણુ ખોટે રસ્તે વર્તવાને દોરાય.

જ્યારે બાળકને જરા દોડતાં આવડે છે, ત્યારે માતા તેને એક લાકડી આપે છે અને તેનો ઘોડો કરવાનું કહે છે, અને તેના નાજુક હાથમાં એક ચાબુક આપવામાં આવે છે. અને તેની મા કહે છે “બાપુ! ઘોડો ચાલતો નથી, એક ચાબુક માર, અને ચલાવ!” બાળક તે લાકડીના ઘોડાને ચાબુક મારીને બહુજ હર્ષવન્ત જણાય છે.

જ્યારે તે બાળક યુવાન થાય છે અને ગાડીમાં બેસીને સજીવ ઘોડાને હાંકે છે, ત્યારે ઉપર પ્રમાણે માતા તરફથી મળેલા પ્રાથમિક શિક્ષણુને લીધે તે ઘોડાને ચાબુક મારવાની પ્રબળ ઇચ્છા થતી જણાય છે, અને ચાબુક મારે છે પણ ખરો. આ પ્રમાણે માતા પોતાની મેળે બાળકોને નિર્દયતાનો ઉપદેશ અજ્ઞાનપણે આપે છે. અથવા જ્યારે તે નાનો હોય છે, અને ઉભાં રહેત નહિ આવડવાને લીધે ખુરશી આદિ વસ્તુઓ સાથે

અથડાય છે અને રોવા માંડે છે ત્યારે માતાને ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પોતાના બાળકનું દુઃખ દેખી શકતી નથી, તેને શાન્ત કરવાની કોઇ યુક્તિ નહિ સુઝવાથી તેના હાથમાં એક લાકડી આપીને પોતાનાજ આરામ અને શાન્તિની દરકાર કરનાર માતા કહે છે "શાણી ખુરશીએ મારા ભાઇને વગાડયું, ચાલો, આપણે ખુરશીને મારીએ!" એ રીતે પોતે લાકડીથી ખુરશીને મારી પોતાના વ્હાલા બાળકને નિર્દય થવાનો ઉપદેશ કરે છે. બાળક પણ માતા પાસેથી ઉપદેશ મેળવી તે પ્રમાણે વર્તવાને દોરાય છે. આજે ખુરશી સાથે ઠોકર વાગવાથી ખુરશીને મારવાને દોરાય છે, અને કાલે કદાચ કુતરાના બચ્ચા સાથે અથડાય તો તેને મારવા મંડી પડે છે, અને ધીમે ધીમે પોતાની સાથે રમવા આવનાર બાળક સાથે પણ તેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખે છે. એટલેથીજ આનું પરિણામ બંધ થતું નથી. પણ જ્યારે તે મોટી ઉમરનો થાય છે, અને જુદા જુદા મનુષ્યોના સબંધમાં આવે છે, ત્યારે પણ તેવાજ પ્રકારનું વર્તન રાખે છે, અને તેમની સાથે કઠોરતાથી વર્તે છે અને સહજ બાબતમાં વેર લેવાને દોરાય છે. આ પ્રમાણે અવિચારી અથવા સ્વાર્થી માતાનો ટુંક ચિતાર વાચક સમક્ષ રજુ કર્યો, પણ સર્વ માતાઓ કાંઇ એક સરખી હોતી નથી. સર્વ માતાઓ કાંઇ બાળકને દુષ્ટ શિખામણ આપતી નથી. જ્યારે એક માતા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બાળકોને નિર્દય બનાવે છે ત્યારે બીજા પ્રકારની મા તેમને બાળપણથીજ સદ્‌બોધ આપવાને પ્રયત્ન કરે છે. તે માતા સર્વદા વિચારીને વર્તે છે. તે બાળકના કુમળા મગજ ઉપર શ્રેષ્ઠ પ્રકારની છાપ પાડવાને સદા આતુર હોય છે, અને તેની સાથે તે સમજે છે કે જે સસ્કાર પ્રથમ પાડવામાં આવે છે, તે બાળકના હૃદયમાં જીવનપર્યન્ત સ્થાયી રહે છે. ધારો કે તેવી માતાના બાળકને ખુરશીની ઠેસ વાગે છે અથવા ખુરશી તેના પર પડે છે, તેવે સમયે તે માતા શું કરે છે? પ્યારથી તે બાળકને પોતાના ખોળામાં લેઇ લે છે. ઇજા તેના થયેલા ભાગને શાંત કરે છે, અને તેના ક્રોધનો તથા ભયનો ઉભરો તેમ જ તેનાં આંસુ લાડથી દુર કરે છે. તે બાળક માતાના ખોળામાં જતાંજ રોવાનું બંધ કરે છે. તે સમયે માતા તેને ખુરશી પાસે લેઇ જઇ કહે છે કે "જો, તારા પડવાથી આ ખુરશીને ઇજા થઇ; તે પણ રૂવે છે! લાવ એને હું શાંત કરૂં" આમ જ્યારે કરવામાં આવે છે, ત્યારે કાંઇ પણ ન બન્યું હોય તેમ દેખાય છે અને તે બાળક શાંતતાથી ખેલવા માંડે

છે. બીજે દિવસે તે બાળક જો કુતરાના બચ્ચાની સાથે અફળાય તો તેની સાથે તેનું દુઃખ દૂર કર્યા પછી તે કુતરાને શાંત કરવાને અને દિલાસો આપવાને અડબડીયાં ખાતો ચાલ્યો જાય છે. કારણ કે તે તેની માતાના દૃષ્ટાંતથી દયા કરવાનું શિખ્યો છે. જ્યારે મોટો થાય છે, ત્યારે પોતાના સોબતીઓની સાથે દયાથી વર્તે છે, અને ઉત્તમ આચારવાળો થાય છે. માતા અને બાળકના સંબંધમાં એવા લાખો પ્રસંગો મળી આવે છે કે જે દ્વારા માતા ચહાય તો બાળકને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ આપી શકે. માતાનો પ્રભાવ બાળકપર કેટલો છે, તેનો કાંઇક ખ્યાલ વાચકવર્ગને આ ઉપરથી આવ્યો હશે.

કેવળ કાર્ય અને શબ્દો ઉપર માતાએ ધ્યાન આપવું જોઇએ એટલુંજ નહિ, પણ પોતાના વિચાર પણ શુદ્ધ રાખવાની જરૂર છે. આથી પણ આગળ વધી કહેવાની હીમત ધરી શકાય કે બાળકના જન્મ પછી નહિ, પણ બાળક ગર્ભમાં હોય તે વખત પણ માતાના વિચારો બાળકના માનસિક તથા શારીરિક બંધારણને અસર કરે છે કારણ કે વિચારમાં અપૂર્વ સત્તા રહેલી છે. અને તેથી કરીને ગર્ભવન્તી સ્ત્રીએ ક્રોધ, અદેખાઇ, દ્વેષ, દ્રોહ, આદિ બુરા વિચારોને હૃદયમાં લાવવા જોઇએ નહિ અને કોઇ પણ પ્રકારના નિર્દયતાના વિચારને મનમાં દાખલ કરવા જોઇએ નહિ. પણ તેને બદલે દયા, નમ્રતા, પ્રેમ અને કૃપાના વિચારો હૃદયમાં રાખવાપર લક્ષ આપવું. આવા ઉત્તમ વિચારો જન્મનાર બાળકપર અસર કરે છે, અને તેની અસર તેના શરીર દ્વારા પણ બહાર દેખાશે, આ પ્રમાણે તે બાળકમાં ગર્ભાવસ્થામાંથીજ દયના તેમજ સદાચારીપણાના બીજ નંખાશે; જે બીજ વૃદ્ધિ પામતાં તે બાળક દયાળુ તેમજ સદાચારી બની તેના કુળને દીપાવશે.

હૃદય-કેળવણી.

એ વાત હવે સર્વમાન્ય થઇ પડી છે, અને સર્વ લોકો સ્વીકાર કરે છે કે મનની કેળવણીને સંપૂર્ણ કેળવણીનું નામ ન આપી શકાય મનુષ્ય ગમે તેટલો વિદ્વાન્ થાય, સર્વ વિષયનું જ્ઞાન મેળવે, જગતમાં જાણવા યોગ્ય સર્વ પદાર્થ જાણે, પણ જ્યાં લગી તેનું હૃદય શુદ્ધ થયું નથી, જ્યાં સુધી પોતાના જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી, ત્યાં સુધી સર્વ જ્ઞાન નિરર્થક છે, એમ કહીએ તો તેમાં કાંઇ ખોટું નથી. જગતમાં આવેલા સર્વ ધર્મોના શા-

સ્રોનો અભ્યાસ કરે, પણ તેમાં કથન કરેલા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાને તે ન દોરાય, ત્યાં સુધી તેના જ્ઞાનથી કાંઇ લાભ નથી. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે હૃદયની કેળવણી વિનાની મનની કેળવણી મનુષ્યને દુષ્ટ કાર્ય કરવાને વધારે શક્તિમાન બનાવે છે. અને તેથી ઉલટું મનની કેળવણી સાથે હૃદય પણ કેળવાય તો તેજ કેળવણી સારા કાર્ય કરવાને તેને વધારે સમર્થ કરે છે. આ જે સત્ય છે, તે પરમ સત્ય છે. હૃદયની કેળવણીથીજ સુકાર્ય કરવાની શકિત વધે છે; અને હૃદયની કેળવણી સાથેની મનની કેળવણીને જ ખરી કેળવણીનું નામ આપી શકાય.

ખરેખર આવી કેળવણીનો આપણે બાલ્યાવસ્થાથીજ આરંભ કરવો. બાલપણમાં શિખેલા પાઠો ભાગ્યેજ ભુલાય છે જ્યારે માટી નરમ હોય, ત્યારે કુંભાર તે માટીના પોતાની મરજી મુજબ આકારો બનાવે છે. થોડીવારમાં જ્યારે તે કઠિણ થવા માંડે છે, ત્યારે તેના ઉપર તેની સત્તા રહેતી નથી. આ બાબત બાલકને પણ લાગુ પડે છે. તેના મનમાં ઠસાવેલા, તેના હૃદયમાં રોપેલા, આચરણ–વર્તનના પ્રથમ તત્વો મૂળ નાખે લેછે, અને ઉગવા માંડેછે, અને જેમ જેમ તે બાલપણમાંથી યુવાવસ્થામાં આવતો જાયછે તેમ તેમ તે તત્વો દ્રઢ થતાં જાય છે, તેઓ પોતાની અસર તેના પર પાડે છે જગતમાં એવી કોઇ ભાગ્યેજ શકિત છે કે જે બાળપણમાં રોપેલા સંસ્કારોને તદ્દન ફેરવી નાંખે. આખી જીંદગી સુધી તેના હૃદયપર તેમની છાપ રહે છે. તેનું ભવિષ્ય તેઓના ઉપર આધાર રાખેછે. માટે બાળકના હૃદયમાં પ્રથમ દ્વેષ, ઇર્ષા, સ્વાર્થતા, અને દ્રોહ નહિ, પણ નમ્રતા, દયા, પ્રેમ, અને કરૂણા ઠસાવવામાં આવે તે કેટલું અગત્યનું છે, તે આ ઉપરથી સહજ સમજાશે.

જે મનુષ્ય બાળપણામાં દયાના, પ્રેમના, સદાચારના અને એવા બીજા ઉચ્ચ વિચારોનો ઉપદેશ મેળવે છે, તે મોટો થાય, ત્યારે ન્યાયપર પ્રેમ રાખનાર તથા ન્યાય પ્રમાણે ચાલનાર બને છે, તેવો મનુષ્ય સર્વત્ર પૂજ્ય થાય છે અને એક ઉમદા ખાસીઅતવાળો સદ્‌ગૃહસ્થ બનેછે. પણ જો નાનપણમાંથી તેના કમનસીબે દુરાચારી અથવા નિર્દય બનવાનો ઉપદેશ મળ્યો હોય, તો તે કાયદાનો ભંગ કરી રાજ્ય નિયમ વિરૂદ્ધ વર્તનાર બને છે, અને અનેક મોટા અપરાધ કરે છે, આ પછી જે જમાનો આવશે, તેની સ્થિતિનો આધાર હાલના જમાનાના બાળકને મળેલી કેળવણી ઉપર રહેલો છે, તે વાત શિક્ષકોએ તેમજ બાળકોને ઉછેરનાર માતા પિતાએ ભૂલવી જોઇતી નથી.

સર્વ અનર્થનું મૂળ ઇન્દ્રિયો અને મનોવિકારો છે. મનુષ્ય પોતાની ઇન્દ્રિયોને સંતુષ્ટ કરવાને વાસ્તે અનેક પ્રકારનાં પાપાચરણ કરે છે. આપણે સર્વ ઇન્દ્રિયોના ગુલામ બન્યા છીએ. તેમને વશ થઇ તેમના કહ્યા પ્રમાણે વર્તીએ છીએ તેમને વશ કરવી તે કામ અસંભવિત નહિ, પણ જરૂર કઠીન છે. મોટા મોટા પુરૂષો પણ ઇંદ્રિયો અને મનોવિકારોને વશ પડયા હતા. એકવાર આપણે ઇંદ્રિયોને સ્વામીપણું સોંપી દીધું, તે પછી તેમને વશ કરવી એ કાર્ય કાંઇ સરળ નથી. માટેજ બાળકને બાલ્યાવસ્થામાંથી મનોવિકારો ઉપર વિજય મેળવતાં શીખવવું એ અતિ જરૂરનુ છે. તેને એવા પ્રકારનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ કે જેથી કરીને તે દયાળુ, પ્રેમાળ, માયાળુ અને કૃપાશીલ થાય. અને આ બાબત સિદ્ધ કરવાને પ્રાણીમાત્ર પર દયા કરવાનું શિખવવા કરતાં બીજો એક પણ વધારે ઉત્તમ ઉપાય નથી.

પ્રાણી વર્ગ છે, તે આપણા કરતાં ઉન્નતિક્રમમાં નીચેના પગથીયાપર ઉભેલા જીવો છે. નીચેના પગથીયાપર ઉભેલા છે, તે માટે તેઓ વધારે દયાને પાત્ર છે. જેમ આપણો જીવ આપણને વ્હાલો છે તેજ પ્રમાણે પ્રાણીને પણ તેનો જીવ વ્હાલો છે,એ સત્રને સ્મરણમાં રાખી દયા કરવાનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ છે. જો બાળકોને આ પ્રમાણે દયા બતાવતાં શિખવવામાં આવે તો તે તત્ર તેમના હૃદયમાં ઠસી જશે, અને તેઓ હલકા પ્રાણી વર્ગ તરફ માયાળુ બનશે,એટલુંજ નહિ પણ પુખ્ત ઉંમરના થશે, ત્યારે તેમના જાતિ ભાઇઓ તરફ પણ તે પુરૂષ દયાળુ થશે, સંસારમાં પાપ ઓછું થશે, અને મનુષ્યો પૃથ્વીપર વસતા છતાં સ્વર્ગીય પ્રેમ ચારે બાજુએ અનુભવશે. બાળકોને ઉપદેશ આપવો જોઇએ કે આપણી માફક હલકા પ્રાણીઓ પણ પરમાત્માના પુત્રો છે.

તેઓ પણ આ સંસારમાં રહી, અનુભવ મેળવી પોતાની ઉન્નતિ સાધે છે; અને તેમને પણ જીવતનો અને રક્ષણનો આપણા સરખો હક છે. સત્રના ઉદાર હૃદયના પુરૂષોએ માન્ય કરેલો સિદ્ધાંત બાળકોના હૃદયપર ઠસાવવો જોઇએ કે, જે મનુષ્ય કેવળ નીચ અધમ અને બીકણ સ્વભાવનો છે, તેજ હલકા અનાથ પ્રાણીઓને હેરાન કરે છે; કારણ કે તેઓ તેની સત્તામાં છે. તે પોતાનું બળ ગરીબોનું રક્ષણ કરવામાં નહિ, પણ તેમને પીડા કરવામાં વાપરે છે. આ બાબત વિચારવા જેવી છે કે ગાય બકરી અને હરણનું માંસ ખાનારાઓ સિંહનું માંસ કેમ ખાતા નથી?

અશક્ત અથવા નિર્બળનું રક્ષણ કરવામાંજ ખરા ધૈર્ય અને ખરા બળની પરીક્ષા છે. જે બળ અનાથને પીડવામાં નહિ, પણ પોતાના હલકા મનો વિકારોને વશ કરવામાં વપરાય છે તેનું નામજ ખરૂં બળ. ધન્ય છે તેવા બળને ! !

ન્યાયયુક્ત દયાના ઉપદેશથી ઉત્પન્ન થતા લાભનું મૂલ્ય ગણી શકાય નહિ. જે બાળકને દયા તેમજ કૃપાશીલતા સંબંધી કાંઇ પણ શીખવવામાં આવ્યું નથી, રક્ષણ અને દયાનો તેનાપર પ્રાણીઓ શો હક ધરાવે છે એ બાબતનો કોઇ પણ દિવસ જેને ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો નથી, તે, તેમની દરકાર નહિ રાખતાં તેમની તરફ નિર્દય થતાં શિખે એ સ્વાભાવિક છે. અને જો તે તેમના પ્રતિ નિર્દય થશે તો દયા અને કરૂણાની અસર વિનાનું તે હૃદય તેને તેના કુટુંબ ભણી અને પછી મનુષ્ય જાતી ભણી નિર્દય થવાને દોરશે. તેથી ઉલટું પ્રાણી વર્ગનો તેના ઉપર શો હક્ક છે તેનો જેને ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે, જેનું હૃદય દયા અને કરૂણાના ભોધથી પિંગળ્યું છે, તે બાળક તેની મધુર છાયા નીચે, વિશાળ હૃદયનો દયાળુ અને વીર પુરૂષ બનશે તેટલા માટે બાળકોને, તેઓના હાથને, તેઓના મનને, પણ સર્વ કરતાં તેમના હૃદયને કેળવો. પ્રાણીઓ જેઓ કૃપાપાત્ર છે, જેઓ પોતાનું રક્ષણ કરી શકતા નથી, જેઓ પોતાની નિર્બળતા, દુઃખ અને સંકટ, બીજાને સમજાવી શકતા નથી, તે પ્રાણીઓ તરફ દયાની વૃત્તિ રાખતાં તેમને શિખવો. અને આથી નિર્બળ અને નિરશ્રિતની સંભાળ અને દરકાર કરવાનો, ઉચ્ચ પ્રાણી તરીકે, મનુષ્યનો આવો મહાન્ નૈતિક સિદ્ધાંત તેઓના અનુભવમાં આવશે. આટલેથી તેની અસર અટકશે નહિ. મનુષ્યની મનુષ્ય પ્રત્યે શી ફરજ છે તે બતાવનાર ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સિદ્ધાંત ભણી આ અનુભવ તેને દોરી જશે.

શિકાર (મૃગયા.)

બાલ્યાવસ્થામાંથી દયાના વિચારો ઠસાવવાની અગત્યતા એટલી બધી છે કે તેના પર જેટલું લખાણ લખવામાં આવે તેટલું ઓછું ગણી શકાય. જે સૂચનાઓ આપવામાં આવશે તે જેમ બનશે તેમ સરળ ભાષામાં આપવામાં આવશે અને તેની સાથે દ્રષ્ટાન્તો પણ કહેવાશે, કે જે ઉપરથી તેની અસર હૃદયમાં સદાને માટે રહે. દુનિયામાં એટલા બધા પ્રસંગો ક્ષણે ક્ષણે

પ્રાપ્ત થાય છે કે જો મનુષ્ય તે પ્રસંગોનો લાભ લેવા ધારે તો તે દ્વારા બાળકોને દયાની અથવા નિર્દયતાની કેળવણી આપી શકે.

જો હું પિતા હોઉં, અથવા જો મારા હાથમાં બાળક ઉછેરવા સારૂ આપવામાં આવતાં હોય તો, પ્રથમ તો હું તેમને ગમ્મતને ખાતર શિકાર કરવામાં રહેલું અવિચારીપણું, સ્વાર્થવૃત્તિ, હૃદયની નિષ્ઠુરતા અને નિર્દયતા દ્રષ્ટાન્ત સહીત જણાવું. જે જે સાધનોદ્વારા નાનાં નાનાં બાળકો પક્ષીઓ અથવા બીજા પશુઓને હેરાન કરી શકે છે અથવા મારી નાંખે છે તેવી નાની બંદુકો વગેરે સાધનો હું તેમના હાથમાં કદાપિ પણ મુકું નહિ. જન્મગાંઠને દિવસે અથવાં કોઇ તહેવારના દિવસે તેમને તેવી વસ્તુઓ કોઇ ભેટ તરીકે આપતું હશે તો તે મનુષ્યને તેમ કરતાં અટકાવી પશુઓ પ્રતિ દયા રાખવી જોઇએ એવી સચિત્ર ચોપડીઓ આપવાની ભલામણ કરૂં. પક્ષીઓને અને પ્રાણીઓને મારી નાખવાના નિર્દય કાર્યમાં ઉત્તેજન આપવાને બદલે પક્ષીઓના ગીતથી કેટલા બધા મનુષ્યોને આનંદ થાય છે તે દર્શાવું. તેની સાથે તેમના વિવિધ રંગોની સુન્દરતા મનુષ્ય માત્રનાં નેત્રોને કેટલો બધો સંતોષ આપે છે તે વાત પક્ષીઓના ચિત્રો તેમજ પક્ષીઓ બતાવી સિદ્ધ કરી આપું. વળી વિધવિધ પશુપંખીઓમાં શા શા ગુણ રહેલા છે તે જણાવું. પશુઓમાં ઉદ્યોગની ટેવ, સાનુકૂળ થવાની અદ્ભૂત શક્તિ, નિરીક્ષણ શક્તિ, સ્વામિભક્તિ વગેરે જણાય છે તે દ્રષ્ટાન્તથી જણાવું.

આવા આવા પ્રાણીઓથી મળતા લાભો જણાવી હું તેમને પ્રાણીઓ ઉપર પ્રેમ રાખતા કરૂં. અને તેઓનું ભરણપોષણ તથા રક્ષણ કરી કૃતઘ્ની થતાં અટકો એવો ઉપદેશ નિરંતર તેમના કાનમાં આપું.

જે મનુષ્યો શિકાર કરે છે તેઓ તે બે કારણથી કરે છે એમ જરા લાંબો વિચાર કરતાં જણાય છે. અવિચારને લીધે કાં તો તેઓ શિકાર કરે છે, અથવા તે, પ્રાણીના નાશથી મળતા લાભથી લોભાઇને તે ઘોર કૃત્ય કરે છે. તે એટલા બધા અવિચારી છે કે ક્ષમાપનાને પણ યોગ્ય નથી, એમ લખવામાં કલમ આંચકો ખાતી નથી.

આ ઉપરથી એ તો સ્પષ્ટ છે કે ખરો વિચારવંત પુરૂષ અથવા સ્ત્રી આવા ઘાતકી કાર્યમાં ભાગ લેજ નહિ.:અને જ્યારે એવું સાંભળવામાં આવે છે કે અમુક સ્ત્રી મૃગયામાં પ્રસિદ્ધ છે ત્યારે તેના ખરા ચારિત્રની કસોટી થાય છે, અને તેનો સ્વભાવ કેવો છે તે સહજ સમજાય છે. ભલે તે સ્ત્રી

સમાજમાં પ્રસિદ્ધ હોય, ભલે તે કોઇ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થની પત્ની હોવાનું ગુમાન ધરાવતી હોય, પણ તેના આ અવિચારી અને અયોગ્ય કાર્યથી એટલું તો ચોખ્ખું જણાય છે કે તેનું આ કાર્ય વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થવાની આશાથી અથવા સ્વાર્થમય પશુબુદ્ધિને લીધે થવા પામેલું છે.

થોડા સમય ઉપર એક શહેરના પ્રધાને વર્તમાનપત્રો દ્વારા આખી આલમને જણાવ્યું હતું કે તેના ધંધાના માણસોને સારૂ શિકાર જેવી આરામ આપનારી ઉત્તમમાં ઉત્તમ રમત બીજી એક પણ નથી. અને પોતે જેમ તે અઘટિત કાર્ય ઉપાડી લીધું હતું તેમ અન્ય મનુષ્યોને પણ તેવાં કાર્યો કરવાને પોતાના લેખથી પ્રેર્યા હતા. આ તેના લખાણ ઉપર હે, પ્રિય વાચકવૃન્દ ! વિચાર કરો. એમાં શું અર્થ રહેલો છે તે પર ધ્યાન દોડાવો.

માયાળુ ગૌતમબુદ્ધ અથવા જીવદયાનો ઝુંડો ફરકાવનાર મહાવીર પ્રભુ જેમને ભાષણમાં અથવા પ્રાર્થનામંડળમાં આ પૂજ્ય (?) સદ્‌ગૃહસ્થ નાસ્તિક, કાફર કે મ્લેચ્છ કહેતાં અચકાતો નથી, તેમના દયામય ઉપદેશો તો દૂર રહ્યા; પણ જે ઇસુ ખ્રીસ્તને તે માને છે તેના પણ નમ્ર અને દયામય શિક્ષણના ખરા સ્વરૂપની તેને ગંધ સરખી આવેલી જણાતી નથી. તેનું આ કાર્ય અક્ષમાપાત્ર, નિષ્ઠુર પશુવત, અધમ તથા નિન્દનીય સ્વાર્થાંધતાનું પરિણામ છે એમ કહેતાં શા સારૂ આપણે ડરવું જોઇએ ?

આ સંબંધના આર્ચડીકન ફ્રેરે ઉચ્ચારેલાં કેટલાંક વાકયો એટલાં બધાં પ્રસંગને લગતાં છે કે તેમનો ઉતારો કર્યા શિવાય મારાથી રહેવાતું નથીઃ—

"એક બે વાર નહિ પણ ઘણીવાર સમુદ્રને કાંઠે એવા લજ્જાજનક અને દુઃખપદ દેખાવ મારી નજરે પડેલા છે કે જેનું સ્મરણ મને નિરંતર થયા કરે છે. રેત ઉપર બેડોળ કરેલાં સંખ્યાબંધ નિરપરાધી સમુદ્રવાસી પક્ષીઓ મરેલાં પડેલાં હતાં. રૂધીરથી તેમનાં ધોળાં પીછાં રાતાં બનેલાં હતાં. મુવેલા અથવા અર્ધમુવેલાં ફેંકી દેવામાં આવેલા હોવાથી તેમને વેદના થતી હતી; અને આવા કતલના કાર્યથી તે નિર્દય અને બુદ્ધિવગરનાઓને રમત (?) થતી હતી. હું કહું છું કે તે ખરેખર અધમ રમત હતી. મારવાને ખાતરજ મારવું તેના કરતાં વધારે અધમ કાર્ય બીજું શું હોઇ શકે ? વાદળી રંગનાં પાણીનાં મોજાં ઉપર સૂર્યના પ્રકાશથી ચળકતી ધોળી પાંખોવાળા રમણીય પક્ષીઓને જોઇને જે મનુષ્ય હોડીમાં બેસાડી પોતાનાં છોકરાઓને લેઇ જાય, અને આ રમ્ય પ્રાણીઓને

મારી નાંખવામાં અથવા ઘાતકી રીતે ઘાયલ કરવામાં અને એકાંતમાં નસા-ડવામાં રમત છે તેમ દેખાડી ચારિત્ર–વર્તનમાં પશુવત્ અધમ થતાં શરમાય તે મનુષ્યની જડતા, નિષ્ઠુરતા અને દયા તથા રમણીયતાના અંકુર વિનાના હૃદય વિષે શી કલ્પના કરવી તે આ લેખકને સુઝતું નથી. જગતમાં જેમ ક્રૂર મનુષ્યો છે તેમ દયાળુ પણ છે અને તે દયાળુ મનુષ્યોના જગતમાંના વાસને લીધેજ તે ટકી રહ્યું છે. થોડા સમય ઉપર મનુષ્યજાતિ પ્રતિ દયાળુ હૃદયના એક મિત્રે નીચે પ્રમાણે પોતાના જીવનવૃત્તાન્તમાં લખેલુંછે. તે લખ-નાર પ્રખ્યાત રશીઅન કથાકાર મી૦ ટરજનીફ છે. જે બનાવ વિષે આપણે બોલવા માંગીએ છીએ તેના ઉપર તેણે એટલી બધી અસર કરી હતી કે તેનાં બધાં લખાણોમાં તે બનાવથી ઉપજેલી દયાની ઉંડી છાપ જણાઇ આવે છે.

જ્યારે ટરજનીફ દશ વર્ષની વયે પ્હોંચ્યો ત્યારે તેનો પિતા એકદા પક્ષીઓના શિકારાર્થે તેને સાથે લેઇ ગયો. જેવા તેઓ જંગલ સમીપ આવી પ્હોંચ્યા તેવામાં સમીપની જગ્યામાંથી ધીમો ફરફરાટ કરતું સુવર્ણરંગી તિત્તર પક્ષી ઉડતું જણાયું. તે સમયે તેના હૃદયમાં સ્ફુરતા શિકારના આનં-દથી તેણે બંદૂક ઉંચી કરી અને ફોડી કે તરતજ ગભરાટથી બેબાકળુ થયેલું તે પક્ષી તરફડીયા મારતું તેની બાજુએ આવીને પડયું. તે પક્ષી મૃત્યુના સપાટાની સમીપમાં હતું, તેના શરીરમાંથી જીવ જવાની તૈયારીમાં હતો—છતાં પણ માતાનો બાલક પ્રતિનો પ્રેમ મૃત્યુ કરતાં વધારે બલિષ્ઠ નીવડયો. અને તે પ્રેમથી કહો કે તે લાગણીથી કહો તે માદા પ્રાણી ભયથી અણજાણ પોતાનાં બચ્ચાં જ્યાં હતાં તે માળા ભણી ઉડી ગયું. માતાને દેખી તે બચ્ચાં આનંદથી કોલાહલ કરવા લાગ્યાં. બચ્ચાંઓના રક્ષણ અર્થે પોતાની પાંખોથી માળાને બંધ કરતી ત્યાં તે પડી રહી. ટરજનીજ ત્યાં ઉભો ઉભો આ સર્વ એકચિત્તથી નિહાળતો હતો. પોતાને કરેલા ઘાને સારૂ ઠપકો આપતી હોય, તેમજ પોતાના બચ્ચાંના રક્ષણ અર્થે આજીજી કરતી હોય તેવી તે દ્રષ્ટિ માદા તેના ભણી ફેંકવા લાગી. પોતે અપરાધીછે એ વિચારે ટરજ નીફનું હૃદય વિંધી નાખ્યું, તેની સાથે તેના હૃદયમાંથી દયાનો ઝરો સ્ફુર્યો. થોડા વખત પછી તે પક્ષીએ પોતાની આંખો બંધ કરી તેનું માથું જમી-નપર પડયું અને તે માળાના દ્વાર આગળજ તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. આ બનાવથી તેને વધારે પશ્ચાતાપ થયો અને મરણ પર્યન્ત તે બનાવે આપેલો બોધ તે ભૂલી ગયો નહિ.

પોતાનું ભયભ્રાન્ત (બેબાકળું) મુખ પિતા ભણી ફેરવતાં તે બોલી ઉઠયો " પિતા ! હે પિતા ! મેં આ શું કર્યું ?" પિતાને આ બનાવ કરૂણાજનક નહિ લાગવાથી બોલી ઉઠયો: "મ્હારા વ્હાલા પુત્ર ! તેં ઠીક કર્યું. બંદૂક ફોડવાનો પ્રથમ જ પ્રયત્ન હોવા છતાં પણ તેં ઠીક કર્યું છે, અને થોડા સમયમાં તું પ્રખ્યાત શિકારી થઇશ. " તે બાળકે કહ્યું. " નહિ, પિતા, નહિ. આજથી કોઇ પણ દિવસ એવું અનુચિત કાર્ય હું કરીશ નહિ. કદાપિ પણ જીવતાં પ્રાણીનો વિનાશ કરીશ નહિ. જો આને તમે રમત કહેતા હો તો મારે તેવી રમતનું હવે કાંઇ કામ નથી. જીંદગી મૃત્યુ કરતાં મને વધારે પ્રિય છે. હું જીંદગી આપી શકું નહિ તો તે લેવાનો મને શો અધિકાર છે ? "

આ ઉપરથી એટલું અનુમાન થાય છે કે શિકારથી મરણ પામેલા પંખીને જોવામાં આવે તો જરૂર દયા ઉપજ્યા વિના રહે નહિ. પણ શિકારીઓ કયારે તેવી બાબતોપર ધ્યાન આપતાં શીખશે ?

માટે હું તો પ્રાણીને લંગડું કરવામાં, રીબાવવામાં, અથવા નાશ કરવામાં સાધનભૂત થાય તેવું એક પણ હથિયાર બાળકના હાથમાં કદાપિ આપીશ નહિ. પણ તેને બદલે ફીલ્ડગ્લાસ (Fieldglass) અથવા કેમેરા આપીશ, અને પ્રાણીમાત્રના મિત્ર થવાને, તેઓનાં લક્ષણ અને ટેવનું અવલોકન કરવાને, તેમના સંબંધીની હકીકતોનો અભ્યાસ કરવાને, અને તેમની પાસેથી શિખવા યોગ્ય અદ્‌ભૂત પાઠો શિખવાને જંગલોમાં બાળકોને મોકલીશ. આ પ્રમાણે તેનો સંપૂર્ણ સ્વભાવ પક્ષીઓ તરફ માનની પ્રેમની અને સંભાળની લાગણી રાખવામાં ખીલશે, અને તેથી કરી. તે કાળજી વગરનો, અધમ અને નિષ્ઠુર થવાને બદલે ખરેખરો વીર અને ઉમદા ગુણવાળો મનુષ્ય થશે.

વિવિસેકશન.

(જીવતા પ્રાણી ઉપર અખતરા નિમિત્તે થતી નિર્દયતા.)

મનુષ્યના કામળા હૃદયને પત્થર તુલ્ય સખ્ત બનાવનાર શિકારની બાબત આપણે વિચારી ગયા. હવે જે રીત મનુષ્યને ક્રૂર બનાવે છે અને જે રીત બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓને ઘણીવાર જોવી પડે છે, એવી વિવિસેકશનના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી રીત સંબંધી હું કાંઇક જણાવવા ઇચ્છું છું. જીવતાં પ્રાણીને કાપીને, બાળીને, દઝાડીને, શેકીને, અંગ કાપીને, વીજળી લગાડીને એવા એવા અનેક પ્રકારના પ્રયોગ (અખતરા) કરીને જ્ઞાન મેળવવાની આ રીત બહુજ ધિક્કારવા લાયક છે. આ રીતે વર્તનાર ઉપર થતી નિષ્ઠુર અને નિર્દય લાગણીનો સવાલ કોરાણે મુકીએ, તો પણ પ્રાણીઓ ઉપર જે ઘાતકીપણું જ્ઞાનના નામે કરવામાં આવે છે તે આ સુધરેલી દુનિયામાં સુધારાનું મોટામાં મોટું કલંક છે. મી. ટ્રાઇન લખે છે કે આ બાબતનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરી અને જગતનાં મોટામાં મોટા પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ અને સરજનોના અભિપ્રાય તપાસી, તેને એવા અનુમાન ઉપર આવવાની જરૂર પડી છે કે પ્રાણીઓને રીબાવી રીબાવીને મારી નાંખ્યા સિવાય બીજી કોઇ રીતે ન જ મળે તેવું ખરૂં ઉપયોગી જ્ઞાન આ રીતે મળ્યું નથી.

હું પોતે તો તેવી રીતનો ઉપયોગ થતો હોય તેવી કોઇ નિશાળે મારા બાળકને જવા અથવા રહેવા દઉં નહિ. અને જ્યારે જ્યારે મને પ્રસંગ મળશે ત્યારે ત્યારે મારા સઘળા સામર્થ્યથી તે રીતની વિરૂદ્ધ વિચારો જણાવીશ. તેને બદલે હાલમાં સંપૂર્ણ રીતે સાબીત થયેલી વાત બાળકોના મનમાં ઠસાવીશ કે "મન શરીરનું સ્વભાવિક રક્ષણકર્તા છે અને શરીર મનને વશ છે. આપણી માનસિક શકિતઓ અને લાગણીઓની અસર આપણા શરીરપર થાય છે. જેવી સ્થિતિ મનની થાય છે, તેવી ધીમે ધીમે શરીરની થાય છે. માનસિક વિકારોનો પ્રબળ પ્રભાવ શરીરપર થતો આવે છે. ક્રોધ, નિર્દયતા, ઇર્ષ્યા, ભય, આલસ્ય, કામ, માન, મદ ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રકારના માનસિક વિકાર જણાય છે તે પ્રમાણે શરીરમાં તરેહ તરેહના રોગ પેદા થાય છે."

રોગીના ઔષધ નિમિત્તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાણીઓનો નાશ થાય છે તોપણ યોગ્ય ઔષધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. કારણ કે મનુષ્યનાં અને પ્રાણીઓનાં શરીરના બંધારણમાં ભેદ હોવાથી એકને માટે યોજેલો ઉપાય બીજાને લાભકારી નીવડશે કે કેમ એ મોટો સવાલ રહે છે અને આખરે મનુષ્ય ઉપર તે પ્રયોગ અજમાવવાની જરૂર પડે છે. લોકોનું ખરું ઔષધ એ માનસિક વિકારોપર જય મેળવવામાં રહેલું છે. આજ સંસારમાં જેટલાં પાપ છે તે સર્વેનું કારણ માનસિક રોગ છે.

દુર્ગુણોનાં ઝેરી અને નાશકારક પરિણામ રૂપે શરીરને રોગી બનાવવું અને પછી તેના ઔષધમાં સહાયભૂત થાય તે માટે નિરપરાધી પ્રાણીઓનો અધમ રીતે વિનાશ કરવો, તે ખરેખર અન્યાયયુકત અને બાયલાપણાનું કામ છે. હિંદુસ્તાનના કમનશીબે પંજાબમાં લાહોર પાસે આવેલા કસોલી ગામમાં એવું એક ખાતું પ્રજા મતની બેદરકારીથી ખોલવામાં આવ્યું છે, જેમાં અનેક કુતરાઓ આ ઘાતકી રીતના ભોગ થઇ પડે છે. તે જેમ બંધ થાય તેવા ઉપાયો સત્વર યોજવાની આ લેખકની ભલામણ છે.

પુચ્છછેદન.

ઘણીવાર ઘોડા આદિ જનાવરનાં પુંછડાં કાપેલાં આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે. હવે તેવું કાર્ય કરનાર વિષે શો વિચાર બાંધવો, તે હું બાળકોને સારી રીતે સમજાવીશ. કાંતો તેઓ સ્વમત પ્રમાણે વર્તવાને અશકત હોવાથી રૂઢીના ગુલામ બનેલા છે, અથવા બ્હારના ખોટા ઠાઠમાઠથી અન્ય પુરૂષોનું ધ્યાન પોતાના તરફ આકર્ષવાની ઘણા મનુષ્યોમાં જોવામાં આવતી હલકી ઇચ્છાથી તેઓ તે પ્રમાણે કરે છે. બીજાઓનું ધ્યાન ખેંચાય તેવા ઉત્તમ ગુણ સહીત તે પુરૂષ હોવો જોઇએ. અથવા જેથી ઘાતકીપણું કરતાં મનુષ્ય અટકે તેવો દયાળુ હૃદય વગરનો તે પુરૂષ હોવો જોઇએ. તે પુંછડી કાપતી વખતે તેમજ બાળતી વખતે પ્રાણીને જે હેરાનગતિ થાય છે, તે સર્વ હું બાળકોને જણાવીશ. અને તેને લીધે પાછળથી તે પ્રાણીને કેટલું બધું દુઃખ ખમવું પડે છે, તેનો યથાર્થ ખ્યાલ આપીશ.

પ્રથમ જ્યારે પુંછડી કાપવામાં આવે છે ત્યારે લોહીની ધાર વહેવા માંડે છે. તેને અટકાવવાને તપાવેલો તાવેતો ત્યાં લગાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે દુઃખમાં દુઃખ વધે છે. ઘણા દિવસ પછી તે ભાગ રૂઝાય છે, પણ

પુછડી વિના પાછળથી તે પ્રાણીને કેવી ઇજા થાય છે, તે બાબત ખાસ વિચારવા જેવી છે. માંખીઓ, ડાંસ અને હેરાન કરનારાં બીજાં જંતુઓના કરડવાથી અને ચટકાથી અતિશય અસર થાય તેવી ઘોડાની ચામડી છે. અને તે જંતુઓ ઉનાળામાં ઘોડાને બહુ હેરાન કરે છે. હવે તેવા જંતુઓથી બચવાનું કુદરતે બક્ષેલું સ્વાભાવિક સાધન લેઇ લેવાથી, તેની જીંદગી કેવી અસહ્ય થતી હશે, તેનો ખ્યાલ તો તેવી સ્થિતી અનુભવનારનેજ બરોબર લક્ષમાં આવે. કેવી ઘાતકી રીતે તેને અંગરહિત કરવામાં આવેછે, અને કેવી મૂર્ખાઇ ભરેલી રીતે તેની શોભાનો વિનાશ કરવામાં આવે છે, તે હું બાળકો આગળ ખુલ્લી રીતે દર્શાવીશ.

ઘણાં રાજ્યોમાં આ કાર્યને ગુન્હા તરીકે ગણવામાં આવે છે, અને તે કાર્ય કરનારને દંડની અથવા તો કેદખાનાની સજા કરવામાં આવે છે. તે છતાં પણ થોડે ઘણે અંશે આ મુર્ખતા ભરેલું ઘાતકી અને શોકજનક કાર્ય ચાલ્યાં કરે છે. જ્યાં સુધી જન સમાજની લાગણી તે વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરાઇ નથી ત્યાં સુધી તેનો સંપુર્ણ અંત આવશે નહિ. જે મનુષ્યે તેવું કાર્ય કર્યું હોય તેને ઉનાળાની રૂતુમાં અરધો દીવસ સુર્યના તડકામાં ઉભો રાખવાની જરૂર પાડવામાં આવી હોય, અને તેને ગાંડો બનાવી દે તેવાં માંખો, ડાંસ, અને બીજાં જંતુઓનાં બચકા અને ચટકાને વાસ્તે તેની પીઠ ખુલ્લી મૂકવામાં આવી હોય અને તે માંખોને દૂર કરી શકે નહિ તેવી રીતે તેના હાથ બાંધવામાં આવ્યા હોય તો પછી ઘોડાને કેટલી ઇજા થતી હશે તેનો કાંઇક [illegible] લ આવા નરાધમને આવે ખરો !

આ રીતે જેની પુંછડી કાપવામાં આવી હતી તેવો એક સુકોમલ ઘોડો, જે ચટકાથી પોતાના શરીરનો બચાવ કરવાને અશક્ત હતો તેનાથી ગાંડો ઘેલો થઇ ગયો. ઘોડાને વશ રાખવાનું ચોકઠું—ઘાતકીપણું ગુજારવાની રાક્ષસી યુક્તિ—ને ખેંચવાથી તે એટલો બધો મત્ત થઇ ગયો, કે તે હાથમાં ન રહ્યો, અને દોડતો દોડતો રસ્તાપરથી હેઠો ઉતર્યો અને તેના માલીકને એવી રીતે ફેંકી દીધો કે તેનું મરણ થયું અને તેની સ્ત્રી લંગડી થઇ. જો કે લખવું એ નિર્દય ગણાય તો પણ લખવાને કલમ ઉપડે છે કે તેમને બદલો ઠીક મળ્યો ! જે તેઓએ વાવ્યું તે તેમને લણવું પડયું; કારણ કે દરેક મનુષ્યને એક અથવા બીજી રીતે વાવેલું લણવું પડશે એવો સૃષ્ટિનો નિયમ છે.

ઢોરને દેશાન્તર મોકલવાની રીત:

અમેરીકા અથવા પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં જે લોકો ઘાતકી રીતે પશુઓને ભુખે મરવા દે છે, તેવા મનુષ્યો હું બતાવીશ. પશુઓનો વ્યાપાર કરવાવાળા શિયાળાના દિવસોમાં ઘાસ અથવા સ્થાનના અભાવથી બીડમાં ચરવા સારૂ પશુઓને મોકલે છે, અને તે સારૂ નોકર રાખવામાં આવે છે તે પશુઓને બીડમાં લઇ જઇ જઇ ચરાવે છે. પરન્તુ બીડમાં એટલું બધું ઘાસ હોતું નથી કે શિયાળા સુધી સર્વે પશુઓ પેટ ભરી શકે. એ કારણથી લાખો પશુઓ ભોજન નહિ મળવાથી તેમજ ઠંડીથી મરણ પામે છે. આ યુકિત ઘણા ઢોર ઉછેરનારા અંગીકાર કરે છે. તે ઢોરોને યોગ્ય ખોરાક અને આશ્રય સ્થાન પુરૂં પાડવા કરતાં દરેક વર્ષે શિયાળામાં કેટલાક ઢોર આ રીતે મરણ પામે તે પૈસાના હિસાબે તેમને સોંઘું પડે છે. કારણ કે તેમને મન તે પ્રાણીઓની જીંદગી કરતાં પૈસો એ વધારે કીમતી ચીજ છે. આ કારણથી બેધડક આવું અધમ કાર્ય દરવર્ષે તેઓ કરે છે. ગયાં વર્ષોમાં હજારો પ્રાણીઓ આ રીતે ખોરાકના અભાવે રીબાઇ રીબાઇને મરણ પામ્યાં છે. ત્યાંની સરકાર આવા કાર્યને ગુન્હા તરીકે ગણતી નથી. ખેતરમાં અથવા તબેલામાં જે મનુષ્ય પોતાના ઢોર ઢાંખરને ભુખે મરવા દે, તેને ગુન્હેગાર ગણી તેને યોગ્ય દંડ દેવામાં આવે છે. પરન્તુ જંગલ અથવા બીડમાં એવું કાર્ય કરનાર કાયદાથી બચી જાય છે, કારણ કે તે પ્રાણીઓની તરફથી કોઇ બોલનાર નથી. મને તો લાગે છે કે તબેલામાં ભુખે મારનારની પેઠેજ બીડમાં ભુખે મારનારનો દંડ લેવો જોઇએ, કે જેથી કરી ભવિષ્યમાં પ્રાણીઓને ભુખે મારી નાંખવાનાં દુષ્ટ કાર્યથી તેઓ દયાથી નહિ તો દંડના ભયથી પણ અટકે.

આ બાબત સાથે સંબંધ ધરાવનાર એક બીજો વિષય છે તે પણ તેટલુંજ નીચ, અધમ અને ઘાતકી કૃત્ય છે. એ બાબત પ્રાણીઓને એક મુલકથી બીજા મુલક રેલવે અથવા વહાણ મારફતે મોકલવા સંબંધી છે. દરવર્ષ ઘેટાં ઘેડાં વગેરે અનેક પ્રાણીઓ પશ્ચિમથી પૂર્વના દેશોમાં અથવા વિલાયત મોકલવામાં આવે છે. તેમને વાસ્તે વ્હાણ જૂદાં હોય છે, પણ સમાય તેના કરતાં વધારે મોટી સંખ્યામાં અને નિર્દય રીતે ભરવામાં આવેછે. માર્ગમાં તેમની યોગ્ય સંભાળ લેવાતી નથી. ખાવાપીવાનું તેમને મળતું નથી. તેથી કરી જ્યારે વ્હાણ નીમેલે સ્થાને આવી પ્હોંચે છે, ત્યારે તે

ઢોરનો ચોથો ભાગ અને કેટલીક વાર તો ત્રીજો ભાગ મરેલો માલુમ પડે છે. અને બીજાં કેટલાંક એવી ગુંગળાએલી અને નરમ સ્થિતિમાં માલુમ પડે છે કે વ્હાણમાંથી ઉતારતાં વારજ તેઓને મારી નાંખવામાં આવે છે. દયાળુ હૃદયના પુરૂષોએ આ બાબતપર ખાસ વિચાર કરી તેવાં અધમ કાર્યો અટકે તેમ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ છે.

પોશાક અને ફેશન.

જન્મથી જ મનુષ્ય અનુકરણ કરનારૂં પ્રાણી છે. જેવા જેવા આચાર વિચાર આસપાસના માણસોમાં જુએ તેવા તે ગ્રહણ કરે છે. અને તેમનું જોઇને તેમના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પણ તેવું કાર્ય કરે છે. આ પ્રમાણે ઘણા માણસો એક સરખી રીતે વર્તવાથી એક પ્રકારનો ચાલ અથવા રીવાજ પડી જાય છે. જો અમુક રીવાજને પ્રથમ હયાતિમાં લાવનાર વિચારવંત માણસ હોય તો પરિણામ બહુ લાભકારી થાય છે, અને તેથી તે સર્વ લાભનું પુણ્ય તે રીવાજને પ્રચલિત કરનાર મેળવે છે, અને જો તે રીવાજ અવિચારીપણાથી ઉત્પન્ન કર્યો હોય અને તેમાંથી જે અશુભ પરિણામ આવે તે બધાનો જવાબદાર તે અવિચારી મનુષ્ય છે. આવી જ રીતે રીવાજો હયાતિમાં આવે છે અને પોશાકમાં શું પહેરવું તેનો રીવાજ પણ આમજ ચાલુ થયો છે.

માણસમાં દયાનો ગુણ ખીલે તે વાસ્તે તે કેવો પોશાક ધારણ કરે છે તે મુદ્દાને પણ વિચાર બ્હાર રાખવો જોઇતો નથી. આ બાબત પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓને વધારે લાગુ પડે છે. ભભકા અને શણગાર વાસ્તે અસ્ત્રીઓને પક્ષીઓની ચામડી અને પીંછા પહેરાવવાની રીત બહુજ વિચાર વગરની અને નિર્દય છે અને તેનો કોઇ પણ રીતે બચાવ થઇ શકે તેમ નથી. આ રીત હાલમાં હિન્દુસ્થાનમાં કેટલેક અંશે પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સમાગમથી દાખલ થવા પામી છે. યુરોપાદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તે એટલી બધી ચાલે છે કે તે જોઇ દયાળુ માણસોનાં હૃદયો ફટકી જાય છે, કારણ કે તેમને બંધ કરાવવા જેટલું સામર્થ્ય તેમનામાં હોતું નથી. લંડનમાં ગયે વર્ષે એક દિવસમાં અને એકજ હરાજીના જથ્થામાં ૭ લાખ પક્ષીઓની ચામડી વેચવામાં આવી હતી. આ ઉપરથી દુનિયામાં દરેક વર્ષે શરીરની શોભાને અર્થે કેટલાં પ-

ક્ષીનો વિનાશ થતો હશે તેનો તમે ખ્યાલ બાંધી શકશો. આ જાતનો વ્યાપાર કરનારા મનુષ્યો સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાં જુદી જુદી ફેશનોનો શોખ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પછી વધતા જતા વ્યાપારને પુગી વળવાને કરોડો બલ્કે અબજો પક્ષીઓનો દરેક વર્ષે સંહાર થાય છે. અસલમાં જણાતી ઘણીક પક્ષીઓની જાતીઓનો આ રીતે તદ્દન વિનાશ થયો છે અને આ દુષ્ટ રીવાજ જો બંધ નહિ થાય તો મને ભય લાગે છે કે ધીમે ધીમે બીજી બધી જાતોનો નાશ થશે. આ બાબત દ્રષ્ટાન્ત આપી સિધ્ધ કરી શકાશે.

ફ્લોરીડા શહેરમાં થોડાં વર્ષપર હજારો સારસ પક્ષીઓ માલુમ પડતા હતાં, અને તેમનો સુંદર અને રમણીય આકાર તેમના તરફ જોનારના આંખને આનંદ આપતો હતો, પણ હાલ તે શહેરમાં જોઇશું તો કોઇ રડયુંખડયું સારસપક્ષી ભાગ્યેજ જણાશે. વર્ષના જે ભાગમાં તે સંતતી ઉત્પન્ન કરે છે અને માળો બાંધે છે તે સમયમાં કુદરત તેના લગ્નનો સમય છે એમ વિચારી તે પક્ષીને એવાં રૂવાં આપે છે કે જાણે તે પક્ષીએ લગ્નનો જામો પહેર્યો હોય નહિ! આ વખતે તેનો દેખાવ અધિક રમણીય ભાસે છે; પણ શું તેની રમણીયતા લાંબો વખત ટકી શકે છે? ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે ના. કારણ કે તેવા સમયમાં તેમનાં પીછાં તથા ચામડીના લોભથી નિર્દય વ્યાપારીઓ—ખરૂં કહીયે તો વ્યાપારીના રૂપમાં કસાઇઓ—તેમનો પ્રાણ લે છે, અને સ્ત્રીઓની ટોપીઓમાં તથા ગળાના પોશાકમાં ઘાલવાને તે વેચવામાં આવે છે.

આ ૠતુ તે પક્ષીઓને આનંદની હોય છે, અને તેઓ ઘણા નિર્દોષ અને શાંત દેખાય છે. તેઓ પોતાનાં બચ્ચાંની સંભાળ લે છે, અને સાથે ટોળાબંધ ફરે છે. કેટલીકવાર ભીની જગ્યામાં ઉગેલાં ઉચ્ચ વૃક્ષોની વચ્ચમાં હજાર હજારનું ટોળું માલુમ પડે છે, અને તેથી પક્ષી પકડનારાઓને સંતાઇ રહેવાનું સુગમ પડે છે. આવી રીતે સંતાઇ રહીને, બચ્ચા સારૂ ભોજન લેઇને માળા ભણી પાછા ફરતા તે પક્ષીઓને તેઓ મારી નાંખે છે. આવી રીતે એક દિવસમાં હજારો નિર્દોષ, નિરપરાધી પક્ષીઓને મારી નાંખવામાં આવેછે. કેવળ માતપિતા આ રીતે મરણ પામે છે એટલુંજ નહિ, પણ ભોજન નહિ મળવાથી તે બચ્ચાંઓ પોતાની મેળે ભુખથી મરી જાય છે. સરેરાશ ચાર ચાર બચ્ચાંઓના ભોજનનો આધાર એક ઉપર હોય છે. તેથી એકના મરણથી પાંચનું મરણ સમજવું. તેથી એક પક્ષીનું

પીંછું પહેરનાર સ્ત્રીએ યાદ રાખવું જોઇએ કે ચાર અથવા પાંચ પક્ષીઓના નાશની કારણભુત પોતે થયેલી છે.

આ ઠેકાણે કોઇક સ્ત્રી એમ કહેવા બહાર પડે કે મેં એક પણ પક્ષી માર્યું નથી અને મારે પક્ષી મારવા સાથે કાંઇ પણ સંબંધ નથી; હું તો ફક્ત પીંછાનું બનેલું વસ્ત્ર પહેરૂં છું; તો અમે તેને કહીએ છીએ કે તારી વાત ખરી છે. કારણ કે જો સ્ત્રીને જાતે આ કામ કરવાનું હોતતો ખચિત તે કરત નહિ અને આવો પોશાક પહેરત પણ નહિ. ખરેખર સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનપણાથી આ પીંછાનો અને ચામડાંનો પોશાક પહેરે છે. જો સ્ત્રીઓના જાણવામાં આવે કે તેમના શોખને લીધે દરવર્ષે કરોડો પ્રાણીઓનો સંહાર થાય છે તો અમને ખાત્રી છે કે સ્ત્રીઓ આવા કાર્યને દુરથી પ્રણામ કરત, બીજા શબ્દોમાં કહીયે તો, તેઓ કદાપિ પક્ષીઓનાં પીંછાં તથા ચામડાંનો પોશાક પહેરત નહિ. કારણ કે તેઓનાં હૃદય સ્વભાવિક રીતેજ બહુ દયાળુ છે.

વળી આવું કહેનાર સ્ત્રીએ જાણવું જોઇએ કે તેના જેવી હજારો સ્ત્રીઓ પીંછાની પહેરનાર ન હોત તો તેનો વ્યાપારી પોતાનું મન તથા શક્તિ બીજાં કામમાં લગાડત. કારણ કે જો પીંછાંની માગણીજ ન હોય તો પછી તે પક્ષીઓ શું કરવા મારે? માટે પહેરનારજ દોષિત ઠરે છે, કારણ કે તે પહેરનારને વાસ્તેજ પક્ષી મારવામાં આવે છે.

થોડા સમય ઉપર વિલાયતમાં એક પારધીએ ૧૩૦,૦૦૦ પક્ષીઓને એકજ ઋતુમાં મારી નાંખ્યાં હતાં અને તેમની ચામડી ઉતારી લીધી હતી. જ્યારે થોડા દિવસની એક ઋતુમાં તેણે એકલાએ આટલાં બધાં પક્ષીનો સંહાર કર્યો ત્યારે આખા વર્ષમાં બધા પારધીઓને હાથે કેટલાં બધાં પક્ષીઓનો સંહાર થતો હશે તેનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે કંપારી છુટયા વિના રહેતી નથી.

આવો પોષાક પહેરનારી સ્ત્રીઓ વિષે આપણે શો વીચાર બાંધવો! સ્ત્રીઓ તરફ અન્યાય દાખવ્યા સિવાય કહી શકાય કે આમાં સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનદશા અને અવિચારીપણુંજ પ્રદર્શીત થાય છે. પક્ષીઓનાં પીંછાંથી પોતાની જાતને તથા પોતાના બાળકોને જે સ્ત્રીઓ શણગારે છે તે સ્ત્રીઓ તે પક્ષીને મારનારા સાથે તે જગ્યા ઉપર જાય, કતલ કરાતાં પક્ષીઓની

નસોમાંથી નીકળતું લાલ રૂધિર દેખે, અને જે પીંછાંઓ તે પહેરે છે તેને મોંઢાથી ખરડાયેલાં અને ડાઘાવાળાં જુએ, મરતી વખતની તેમની હૃદયભેદક અને દયા ઉપજાવે તેવી સ્થિતિ તપાસે; અને માબાપ ખોરાક લઇને હમણાં આવશે એ આશાથી ઉઘાડાં મ્હોંડાં કરી રાહ જોતાં નાનાં બાળક પક્ષીઓ તરફ નજર કરે: આ સર્વ જો પોતાની આંખથીજ જુએ તો અમને સ્ત્રીજાતિ વિષે ખાત્રી છે કે તે તેજ દિવસથી પીંછાં પહેરવાનું મુકી દેશે, અને બીજી સ્ત્રીઓને પણ પીંછાં નહિ પહેરવા સંબંધી બોધ આપશે. તે આવા વિચારરહીત, નિર્દય અને મૂર્ખાઇ ભરેલા રીવાજને કદાપિ વશ થશે નહિ. મને સ્ત્રીજાતીની હૃદયની કોમળતા અને ઉચ્ચ લાગણીઓ વિષે એવો સારો અભિપ્રાય છે અને ખાત્રી છે કે તે કદાપિ આ કાર્ય એકવાર જોયા પછી ફરીથી પીંછાં પહેરવાનું પસંદ કરશે નહિ, અને જાણી બુઝીને આવું કાર્ય કોઇ સ્ત્રી કરશે નહિ. ઘણે ભાગે આમ કહી શકાય; કારણ કે કદાચ એવી સ્ત્રી પણ તમારા દેખવામાં આવશે કે જે સ્ત્રીએ ઉપરનો ત્રાસદાયક દેખાવ જોયો હોય છતાં તેના હૃદયપર કાંઇ પણ અસર થયેલી ન માલમ પડે. આવી કુલાંગાર સ્ત્રીઓ કોઇ કોઇક સ્થળે માલમ પડે, પણ ઘણે ભાગે તેઓ દયાળુ હૃદયની હોય છે, અને તેથી આવી બાબતનો એકવાર ખ્યાલ આવ્યા પછી કેવળ ફેશનને ખાતર પક્ષીઓને મારવાથી ઉત્પન્ન થયેલાં પીંછાં તથા ચામડાં પહેરવાનું કબુલ કરશે નહિ.

આવો રીવાજ બંધ કરવા સંબંધી થોડીક હીલચાલ કેટલીક દયાળુ હૃદયની વિચારવંત સ્ત્રીઓએ શરૂ કરી છે. જો હું સ્ત્રી હોત તો આવી સ્ત્રીઓના ટોળાની નાયક થાત, અને આવો રીવાજ કેવી રીતે બંધ થાય તેને વાસ્તે સતત પ્રયાસ કરત. સારી રીતભાતનો દાખલો બેસાડવામાં હું અગ્રેસર ભાગ લેત, અને પક્ષીઓનાં રૂવાંની તથા પીંછાની ટોપીઓ વગેરે શરીરના શણુગારોના અટકાવ કરવાને પ્રથમ પગલું ભરત.

પક્ષીઓનાં રૂવાંની ટોપીઓમાં શી વધારે સુંદરતા રહેલી છે, તે મારા સમજવામાં આવતું નથી. સાધારણ બુદ્ધિવાળી સ્ત્રી પણ પોતાની કલ્પનાશકિત અને ચતુરાઇથી એવી એવી નવી નવી ફેશનો શોધી કાઢે કે જે જોઇને આપણે આશ્ચર્યમાં ગરક થઇએ. રૂવાં ધારણ કરવાની રીત કેવળ જંગલી રીવાજ છે. ઘણા જંગલી રીવાજો તો અત્યાર સુધીમાં નાશ પામ્યા છે, છતાં આ દુષ્ટ રીવાજ કેમ હજુ સુધી ચાલતો પામ્યો છે

તે ઉપર વિચાર કરતાં ખરેખર સ્ત્રીઓની મૂર્ખતા અને વિચારરહિતતાજ કારણભૂત જણાય છે. જો વિદુષી સ્ત્રીઓ વિચાર કરે અને આ બાબતને અટકાવવાને દિલમાં લાવે તો અમને ખાત્રી છે કે ઘણાજ થોડા સમયમાં આ દુષ્ટ રીવાજ નાશ પામે, અને તેથી પક્ષીઓની ઓલાદ વધ્યા કરે અને જ્યારે આપણે જંગલમાં જઈએ ત્યારે પક્ષીઓના મધુર અને પ્રિય સ્વરથી આપણું હૃદય સંતોષ અને આનંદ પામે.

આવો દુષ્ટ રીવાજ સ્ત્રીઓમાંથી શી રીતે નીકળી જાય તેને વાસ્તે અમે નીચેનો ઉપાય બતાવીએ છીએ. જે સ્ત્રી માતા છે તેણે પ્રથમજ આ જંગલી રીવાજનો જાતે ત્યાગ કરવો. અને પછી પોતાનાં પુત્ર પુત્રીઓને એથી દુર રહેવાનો ઉપદેશ કરવો. બાલકો હમેશા માતપિતા જે કરે છે અને જે કહે છે તે પ્રમાણે વર્તે છે. માટે માતાએ પ્રથમ આ બાબતનો ત્યાગ કરવો જોઇએ છે.

બાળાઓના સ્ત્રીશિક્ષકોએ પણ જાતે પીંછાં તથા રૂંવાં પ્હેરવાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. અને પોતાના હાથ નીચે ભણતી બાળાઓને તેવું નહિ પ્હેરવાનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ. જેવો પોતે ઉપદેશ આપે તે પ્રમાણે શિક્ષકે ચાલવું જોઇએ. જો શિક્ષકની કહેણી રહેણીમાં ફેર હોય તો બાળકો ઉપર તેના કહેવાની અસર લાગતી નથી. બાળકો વિરોધી વાતનો ઝટ ખ્યાલ લાવી શકે છે. તેઓ આવી બાબતો નહિ સમજે, એમ કદાપિ ન જાણવું. બાળકો પણ સમજે છે તેનો એક દાખલો નીચે જણાવીએ છીએ. એક દિવસ એક બાળાએ બીજી બાળાને કહ્યું "આપણી મ્હેતીજી આપણને નાનાં પક્ષીઓ નહિ મારવાનું જણાવે છે તેનું કારણ હું સમજું છું. તે પક્ષીઓ મોટાં થાય ત્યારે તેમને મારી તેનાં ચામડાં તથા રૂંવાં પોતાની ટોપીપર લગાડવાને તે ઇચ્છા રાખે છે." આવા શિક્ષકોના બોધની શી અશર થઇ શકે ? જ્યારે બાળકો શિક્ષકની ટોપી પર પીંછાં રૂંવાં તથા ચામડાં જુએ, ત્યારે તેઓ તરતજ વિચારે કે "આતો પોથીમાનાં રીંગણાં"! માટે આચરણથી ઉપદેશનો સિદ્ધાન્ત કરી આપવો. જેવો ઉપદેશ તેવો આચાર શિક્ષકે રાખવો ઘટે છે, નહિતો ઉપદેશથી ઝાઝો લાભ થતો નથી.

આ બાબત કેવળ પક્ષી તરફની દયાનજરથી જોવાની નથી. બીજી રીતે તપાસીએ તો પણ આ જંગલી ફેશનનો રીવાજ અટકાવવાને પ્રબળ કારણ છે. આ જંગલી રીવાજ પ્રમાણે ચાલવાથી મનુષ્યમાંથી ધીમે ધીમે દયા

તથા નમ્રતાનો ગુણ નાશ પામે છે, અને દયા તથા નમ્રતા એવા ઉત્તમ ગુણો છે કે જે મનુષ્યમાં તે ન હોય તે પુરી રીતે મનુષ્યપણાને લાયક નથી. અને આવાં નિર્દયી કાર્યોથી ખરેખર માણસો કઠોર અને ઘાતકી થાય છે. વળી પક્ષીઓ આપણા ઉપર જે ઉપકાર કરે છે તે વાત વિસરી જવાતી નથી. પક્ષીઓથી શાક ભાજીનું કેટલું બધું રક્ષણ થાય છે. તે તરફ નજર કરવી ઘટે છે. જો સર્વ પક્ષીઓ મારી નાંખવામાં આવે તો માણસોને ઉદરનિર્વાહ કરવો પણ કઠિન પડે. કારણ કે પક્ષીના ભયથી કીડાઓ શાક ભાજી વગેરેને કરડી ખાતા અને નાશ કરતાં અટકે છે, જો પક્ષીઓ ન હોય તો કીડાઓ બધા છોડવા કરડી ખાય, અને કોઇ પણ જાતનું અનાજ ઉગે નહિ. માટે અનાજના બચાવ વાસ્તે આપણે પક્ષીના આભારી છીએ. હમણાં થોડાં વર્ષમાં એટલા બધા કીડા વધ્યા છે અને વધતા જાય છે કે, આ બધાનું કારણ પક્ષીઓની ઓછાશ છે. આ દલીલ આપીને મી. બ્રાઉન જણાવે છે કે, આ સર્વ દુઃખ દૂર કરવાને બાલકોને નાનપણથી જ પક્ષીઓ નહિ મારવાનો ઉત્તમ ઉપદેશ શિક્ષકોએ આપવો ઘટે છે. આ રીવાજને અનુસરનારનાં અને તેમાં વિશેષ કરીને સ્ત્રીઓના જાણવામાં તથા અનુભવવામાં આવે કે જે સીલ નામની દરીયાઇ બીલાડીની ચામડીનું વસ્ત્ર પહેરવામાં પોતાને શોભા માને છે, અથવા જે પશુનાં રૂવાંને પહેરવાનું ચ્હાય છે અથવા કપડામાં લગાવવાનું પસંદ કરે છે તે ચામડી, રૂવાં વગેરે મેળવવામાં કેવી દુષ્ટતા વાપરવી પડે છે, એનો જો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવે તો અમને ખાત્રી છે કે સર્વ નહિ તો ઘણાંખરાં સ્ત્રી પુરૂષો ચામડાં અથવા રૂવાંનાં વસ્ત્ર પહેરવાનું છોડી દઇને અન્ય પ્રકારનાં વસ્ત્ર પહેરવાની તજવીજ કરશે. જ્યારે તે સીલ બીલાડી પોતાના સ્વસ્થાનમાં બરફ ઉપર શાંત રીતે બેઠેલી હોય છે ત્યારે તેને લાકડીઓ મારી મારીને મારી નાંખવામાં આવે છે, તેનો મનમાં ખ્યાલ લાવવાની જરૂર છે અથવા પક્ષીઓને પકડવાને એવી જાતનાં જાળાં રચવામાં આવે છે કે તેમાં તેમનો પગ અથવા શરીરનો કોઇ ભાગ સપડાઇ જાય. આવી સ્થિતિમાં તે પક્ષીને મુકી બીજાને પકડવા તે ક્રૂર વ્યાપારીઓ દોડે છે, ત્યાં સુધી તે પ્રથમ સપડાયલાં પક્ષીઓ તરફડીયાં મારે છે, અથવા કેટલાંક વેદનાથી મરણ પામે છે. કોઇક આ વેદના સહન કરવાની અશક્તિથી પોતાના દાંતોથી જાળમાં સપડાયેલો પોતાનો પગ કરડી નાસવા છુટે છે. કેટલાંક ભુખથી મરે છે. કેટલાંક કેટલીક ઘડી સુધી અથવા દિવસ સુધી ફંદામાં ફસાયેલાં પડી રહે છે.

અને અનેક પ્રકારનું દુઃખ અનુભવે છે, જેનો અંત કસાઇના ચપ્પાથી આવે છે. જો આ સઘળું તેમના જોવામાં આવે તો તેમની ખાત્રી થાય કે જે પોશાકને લીધે તે પોતાને શોભાવાળી ગણે છે તે પોશાકને ખાતર અનેક નિરપરાધી પક્ષીઓનો તથા પ્રાણીઓનો સંહાર થાય છે. તો આવું જાણનાર માણસ તેવો પોશાક પહેરવાને લલચાશે? માટે ચેતો! ભાઇઓ ચેતો! અને આવો અઘટિત અને નિર્દય રીવાજ આપણામાં પ્રવેશ પામતો અટકાવો કારણ કે એકવાર બીજ રોપાયું તો પછી તેને ઉખેડવું મહા મુશ્કેલ થઇ પડશે. વધતા વ્યાધિ અને જીવતા શત્રુની ઉપેક્ષા કરવી નહિ; માટે આ શત્રુનો સંહાર કરો. અને દયાના પવિત્ર નામને પવિત્રજ રાખો

માંસભક્ષણનો ત્યાગ.

દયા ધર્મ પાળવાને નિમિત્તે જુદા જુદા વિષયોમાં હવે માંસભક્ષણમાં શા શા અનર્થ છે, તે બતાવી તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપવાની જરૂર વિચારીએ છીએ. માંસ, પ્રાણીના હિંસા સિવાય મળતું નથી માટે તેમાં તો પ્રાણીને મારવાથી થતું પાપ ખુલ્લું છે. આ વિષય સંબંધમાં જેટલું ધ્યાન આપવું ઘટે તેટલું આપવામાં આવ્યું નથી; પણ તેના ઉપર બહુજ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં તો માંસભક્ષણ થાય છે, પણ હિંદુસ્તાનના કમભાગ્યે આર્ય ગણાતી પ્રજામાં પણ તે દુષ્ટ રીવાજે કેટલેક અંશે ઘર ઘાલ્યું છે, અને દિન ઉગતે તેમાં વધારો થતો દેખી દયાળુ હૃદયો દુઃખ પામે છે. રાલ્ફ વાલ્ડો ટ્રાઇન નામનો દયાળુ લેખક જણાવે છે કે આ બાબતનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી, અને માંસનો નહિ ઉપયોગ કરવાના ઘાં-ણા જાતિ અનુભવ પરથી હું બેધડક કહી શકું છું કે **માંસ ખોરાકને વાસ્તે જરૂરનો પદાર્થ નથી**, તેના ઉપયોગથી થોડાને કદાચ લાભ થયો હશે, પણ ઘણા માણસોને તો નુકશાનજ થયું છે અને જ્યાં જ્યાં તેનો અતિશય ઉપયોગ થયો છે ત્યાં ત્યાં તો હાનિકારક પરિણામ આવ્યા વગર રહ્યુંજ નથી.

તેજ ખોરાક ઉપયોગી ગણી શકાય કે જે ઝટ પચી શકે, અને શરીરને દ્રઢ તથા પુષ્ટ બનાવે. ખોરાકના એટલા બધા પદાર્થો આ દુનિયામાં મળી આવે છે કે જેમાં, શરીરનું પોષણ કરવાના શરીરનો બાંધો બાંધવાના તથા શરીરને ટકાવી રાખવાના કામમાં માંસના ખોરાકમાં મળી આવે તેના કરતાં

ભમણું અથવા બમણું કરતાં પણ વધારે પુષ્ટિ આપનારાં તત્વો રહેલાં છે માટે માંસની અપેક્ષાએ અન્ય પદાર્થો ખોરાક તરીકે વાપરવા એ બહુજ ઉત્તમ છે.

પ્રથમ માંસની પાચનશકિતના સંબંધમાં વિચાર કરીએ; આ બાબતમાં ભુલ થવાનો મોટો સંભવ છે, કારણ કે જ્યારે માંસભક્ષણ કરવામાં આવેછે. ત્યારે બીજા ખોરાક કરતાં તે ઑક્ષીજન (પ્રાણવાયુ) સાથે ઝટ મળી જાય છે અને તેથી એક પ્રકારની શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ આ શક્તિ જે થોડે ઘણે અંશે દારૂના ખોટા જોશ જેવીછે, તેને લોકો ભુલથી શરીરનું પોષણ કરનાર અને ટકાવનાર શક્તિરૂપે માનેછે. પરંતુ આ જોશ લાંબો સમય ટકતો નથી, થોડીવાર ઉત્સાહ આપી અટકી પડેછે, અને તેથી શરીર હૃષ્ટ-પુષ્ટ બનતું નથી. દારૂની માફક થોડીવાર શરીરને ઉતેજન આપી પાછળથી હાનિ પહોંચાડે છે, માટે ઉત્તેજન આપનારી શક્તિને પોષણ આપનારી શક્તિ માનવી એ લોકોની મોટી ભૂલ છે.

માંસનો ખોરાક ઇન્દ્રિયોને અને વિકારોને જાગૃત કરે છે; અને આખા શરીરને ઉશ્કેરી મુકે છે. આ પ્રમાણે જાગૃત થયેલા વિકારોને પોષવાને, અને સંતોષ આપવાને બીજા ઉત્તેજક પદાર્થોની જરૂર પડે છે; અને પછી મનુષ્યો દારૂ પીએ છે. માંસ ભક્ષણ આવી રીતે મદ્યપાનનું એક સબળ કારણ છે. આ બાબતના અનુભવી વૈદ્યો ઘણાં વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યા પછી એવા અનુમાનપર આવ્યા છે કે જ્યાં સુધી માંસનો ખોરાક ખાવાની રીત બંધ થશે નહિ ત્યાં સુધી વીસ્કી અને બીર વગેરે દારૂનું પાન, અને તેમાંથી નિપજતા છાકટાપણાનો અને ગુનાઓનો કદાપિ અંત આવશે નહિ, તેમ તે ઓછાં પણ થશે નહિ.

આ સિવાય માંસભક્ષણના સંબંધમાં બીજી ઘણી બાબતો વિચાર કરવા જેવી છે તેનો ઉપયોગ કરનારાનો સ્વભાવ ચીડીઓ બને છે, તેઓ સહેજ બાબતમાં ક્રોધી બને છે, તેઓની ઉચ્ચ લાગણીઓ માંસના ખોરાકથી અજાણપણે બુઠી થાય છે.

વળી માંસ ખાવામાં ઘણો ભય રહેલો છે. ઘણીવાર સડેલાં અને રોગવાળાં પ્રાણીઓનાં માંસ વેચાય છે, તે જેના ખાવામાં આવે છે તેવા રોગવાળા તે થાય છે. જે પશુઓ રોગથી મરી જાય છે, તેનું માંસ કસાઈ

લોકો ખાનગી રીતે વેચે છે. આ બાબતમાં અનેકવાર કમીશનો બેઠેલાં છે, અને તેઓએ ખુલ્લી રીતે જાહેર કર્યું છે કે ઘણાં રોગવાળાં પ્રાણીઓનું માંસ કસાઇ લોકો વેચે છે જો જગ્યા હોત તો આવા ઘણા પુરાવા અત્રે ટાંકી બતાવત જે માંસ, લોકો ખાય છે તે પણ આવા રોગવાળા પ્રાણીનું નથી એમ કોણ કહી શકે ? તેવા રોગવાળા પ્રાણીનું માંસ હોવાનો દરેક સંભવ છે.

મનની શરીરપર અસર થાય છે, એ બાબત હવે સત્ય તરીકે સર્વે સ્થળે માનવામાં આવે છે. ચિંતાથી શરીર શોષાઇ જાય છે, અથવા સંગ્રહણી વગેરે રોગ લાગુ પડે છે, તે કોઇથી અજાણ્યું નથી. ચિડીઆ સ્વભાવવાળાનું ખાધેલુ બળી જાય છે તે સર્વ કોઇના જાણવામાં છે. તેજ રીતે ક્રોધથી એક પ્રકારનું ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે, જે શરીરના આખા ભાગમાં ફેલાય છે. પશુઓને પણ ક્રોધની વૃત્તિ હોય છે, અને જ્યારે તેમને મારી નાંખવામાં આવે છે તે વેળાએ તેઓ ગુસ્સે થાય છે, અને બહુજ ઉશ્કેરાઇ જાય છે. આવી સ્થિતિમાં તેમને મારી નાંખવામાં આવે છે. તેથી તેમના શરીરના રૂવે રૂવામાં ક્રોધથી પેદા થયેલું ઝેર પ્રસરી રહેલું હોય છે. આવું ઝેરવાળું માંસ કસાઇ લોક ખાનગી રીતે વેચે છે. આવું વિષના પરમાણુઓવાળું માંસ ખાવાથી શો લાભ હાંસલ થઇ શકે ! તે વિચારવા જેવો સવાલ છે. ખરેખર તે ખાનારાની બુદ્ધિ મંદ થઇ જાય છે, અને મનની સ્થિરતા રહી શકતી નથી.

ઘણીવાર પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે કે શું માંસનો ખોરાક સ્વાભાવિક નથી? શું મનુષ્ય પોતાની જંગલી દશામાં માંસનું ભક્ષણ નહોતા કરતા ? શું પશુઓ એક બીજાનું ભક્ષણ કરી નથી જીવતા ? અમે કબુલ કરીએ છીએ કે તમારૂં કહેવું ખરૂં છે; પણ આપણે હવે જંગલી નથી, તેમજ આપણે પશુ પણ નથી, પણ બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય છીએ. આપણી જંગલી સ્થિતિમાં જે રીવાજ પ્રમાણે ચાલતા હોઇએ તે રીવાજનો નાશ કરવો અને સારા માર્ગે ચાલવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે. તેમ કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. તે જંગલી રીવાજનો ત્યાગ કરવાથી પણ ઘણી સહેલાઇથી ગુજરાન ચાલી શકશે; અને લોકો રહી શકશે; જો તેનો પુરાવો જોઇતો હોય તો દુનિઆમાં અર્ધા કરતાં વધારે મનુષ્યો માંસ ભક્ષણ કરતા નથી, છતાં સારી રીતે ટકી શકે છે. એશીઆખંડના લોકોને યુરોપ અને અમેરીકાના કેટલાક

લોકો નાસ્તિક (Heathen) ગણે છે. અને તેમને વિશ્વાસી (Christian) બનાવવાને મીશનરીઓ મોકલે છે. પરંતુ આશ્ચર્ય એ છે કે માંસનો ત્યાગ કરનારા એશીયાના લોકો આ બાબતમાં યુરોપ અને અમેરીકાના લોકો કરતાં આગળ વધેલા છે અને વધારે દયાળુ છે. હિંદુસ્થાનના ઘણા ભાગમાં –દાખલા તરીકે હિંદુ જૈન અને બુદ્ધધર્મ પાળનારામાં મીશનરીઓ અસર કરી નથી શકતા તેનું બહુજ સબળ કારણ આ છે. જે ધર્મ પોતાના અનુયાયીઓને પ્રાણીનો વધ કરવા દે, અને તેમના માંસનું ભોજન કરવાદે તે ધર્મ પોતાના દયામય ધર્મ કરતાં કેવી રીતે ઉત્તમ હોઇ શકે તે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા અને અધ્યાત્મમાર્ગમાં આગળ વધેલા હિંદવાસીઓના સમજ્યામાં આવતું નથી. અને તેથી મીશનરીઓ પોતાના ધર્મની ગમે તેટલી ઉત્તમતા સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કરે છતાં તેમની અસર ઘણે ભાગે થતી નથી, અને થઇ શકશે પણ નહિ. હિંદુસ્થાન અને અમેરીકાની, આ બાબતમાં સરખામણી કરવી હોય તો એક દાખલાથી વધારે સારી રીતે તે સમજાશે.

અમેરીકાના બજારમાં કસાઇના ઘરોમાં કસાઇ લોકો પશુઓની લાસો લટકાવે છે, કોઇ કોઇ વાર તો પોતાની દુકાનો તેઓ પશુઓની લાસોથી શણગારે છે અને બારીઓમાં શોભાને સારૂ લાસો રાખે છે. પણ લોકોની પડે તેવી રીતે પશુઓની લાસો ઉઘાડી રાખવાનું કાયદાથી મુંબાઈમાં અને હિંદુસ્થાનના બીજા ભાગોમાં બંધ કરવામાં આવ્યું છે; આ ઉપરથી તેઓમાં દયાળુપણું કેવું છે, તેનો કાંઇક ખ્યાલ તમને આવી શકશે.

માંસાહારીઓ કહે છે કે અમે તે ખોરાકનો ત્યાગ કરી શકતા નથી, પણ આ તેમની દલીલ ગેરવ્યાજબી છે; કારણ કે પ્રથમ માંસ ખાનારા, પણ પાછળથી ત્યાગ કરનારા અનુભવી લોકો જણાવે છે કે જો તમે માંસ ખાવાનું બંધ કરો અને શરીરને પુષ્ટિ આપનારા બીજા ખોરાકનું સેવન કરો તો એવો સમય આવશે કે જ્યારે તમને માંસના ખોરાકને વાસ્તે ઓછી ને ઓછી દરકાર થશે, અને છેવટે એવો સમય આવશે કે જ્યારે તેની ઇચ્છા સરખી પણ નહિ થાય. એમ આખરે તમે તે ખોરાક તેમજ તેનાથી નીપજતા હાનિકારક પરિણામ તરફ તિરસ્કારની લાગણીથી જોતા શિખશો; અને પછી તમને તે ખોરાક ફરીથી લેવાને કોઇ પણ લલચાવી શકશે નહિ. આજે યુરોપ, અમેરિકામાં તમને એવા કેટલાકે માણસો માલુમ

પડશે કે જેઓએ માંસ ખાવાનો ત્યાગ કર્યો છે. જેઓ એમ ધારે છે કે માંસ નહિ ખાનારા બધા બળવગરનાજ હોવા જોઇએ, તેઓ તેમ કહેવામાં મોટી ભૂલ કરે છે. અમેરીકાની પાઠશાળાનો એક અધ્યાપક છે, જેણે છેલ્લા અઢાર વર્ષથી માંસ ખાવાનું છોડી દીધું છે, છતાં તેનું શરીર એવું બળવાન્ અને દૃઢ છે કે લાંબા વખત સુધી કાર્ય કરવાની અને સહનશીળતાની બાબતમાં કોઇ પણ માંસાહારી તેની સરખામણી કરી શકે તેમ નથી.

કોઇ પણ પ્રકારના માંસનો જ્યાં ઉપયોગ થતો નથી તેવી ઘણી હોટેલો લંડનમાં છે અને બર્લીનમાં લગભગ તેવી વીસ છે, અને યુરોપમાં તેની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે. અમેરીકામાં પણ ઘણા થોડા સમયમાં આવી ઘણી હોટેલો હયાતીમાં આવશે એમ આશા રખાય છે, હ્યુમેનીટેરીયન લીગ તથા તેમના તરફથી પ્રસિધ્ધ થતું માસિક "હેરાલ્ડ ઓફ ધ ગોલ્ડન એજ" આ બાબતમાં ઘણો પ્રયાસ કરે છે.

જે માંસનું ભક્ષણ કરતો નથી તેજ ખરેખરો દયાળુ છે.

આવા પ્રકારનો બોધ જો બાળકોને આપવામાં આવે અને તે ઉપદેશ અનુસાર વર્તવાને ડહાપણ ભરેલી રીતે બાળકોને દોરવામાં આવે તો અમને ખાત્રી છે કે તેનું પરિણામ મનુષ્યના તથા પ્રાણી વર્ગના સંબંધમાં બહુજ લાભકારી થાય.

જો કોઇ મનુષ્ય જર્મની અથવા ઇંગ્લાંડ જાય અને જ્યાં માંસનો બીલકુલ ઉપયોગ થતો નથી તેવી વીશીઓમાં ખોરાક લે તો "માંસના ખોરાક વિના ચલાવવું તે મુસ્કેલ છે. અથવા અસંભવિત છે. એમ કહેનારા ઘણા લોકોનું બાહાનું પાયા વગરનું છે તે તેના સમજવામાં તરત આવશે. જો માંસ વગર ન જ ચાલી શકતું હોત તો આ હોટેલોમાં માણસો શા સારૂ જાત ? બીજા દેશોમાં હજારો જાતના ભોજન કરવા લાયક પદાર્થો માલુમ પડે છે; તે એવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે કે જીભને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે; એટલું જ નહિ પણ તે ભુખને વધારે છે. માંસ ખાનારા આ બાબત તરફ જરાપણ લક્ષ આપતા નથી એ તેમની મોટી ભૂલ છે. યુરોપ અને અમેરીકામાં ઘણા મનુષ્યો માંસને જરૂરીયાત વસ્તુ ગણે છે. અથવા ખોરાક તરીકે જરૂરનું ગણે છે તેનું એક ખરૂં કારણ એ છે કે, ત્યાંની હોટેલો, વીશીઓ અને ઘણુંખરા ઘરમાં ખાણાના વાસ્તે તૈયાર કરેલા ખો-

શાકમાં માંસનો મુખ્ય ભાગ હોય છે, અને લગભગ સઘળી ચાતુરી તેને તૈયાર કરવામાં વપરાય છે; પણ બીજા પદાર્થોને ફક્ત તેજાના-મશાલારૂપ ગણવામાં આવે છે, અને તેથી તેમને પકાવવામાં બહુ કાળજી રાખવામાં આવતી નથી. આ કારણથી કેટલાક લોકો એમ માનવાને દોરાયા છે કે માંસ એ જરૂરનો ખાવાલાયક પદાર્થ છે. પણ જો માંસનો ખોરાક ઘટતો જાય, અને બીજા ઘણા કીંમતી જુદા જુદા પ્રકારના ખોરાકો ચાતુરીથી પકવવામાં આવે, અને તે તરફ કાળજી રાખવામાં આવે તો આટલા લાંબા સમય સુધી માંસના જંગલી રીવાજના દાસ થવા ખાતર લોકોને આશ્ચર્ય અને શોક થાય અને માંસને જરૂરના ખોરાક તરીકે માનવામાં પોતાની મોટી ભુલ થઇ હતી એમ તેમના સમજવામાં આવે.

એક પ્રખ્યાત હિંદુ લેખકે માંસનો ખોરાક ખાવો નહિ, તે વિચારને પુરવાર કરનારી દલીલો એવી સમર્થ રીતે બતાવી છે કે અહીંયાં લંબાણથી તેનો ઉતારો કર્યા શિવાય રહેવાતું નથી.

પ્રાણી તેમજ વનસ્પતિમાં ફાઇબ્રીન (fibrin) નામનો એક પદાર્થ છે જે સ્નાયુ અથવા નાડીયો બાંધવામાં બહુ ઉપયોગમાં આવે છે. પ્રાણીયોમાં તે અધિક જણાય છે, અને માંસની સાથે શરીરમાં દાખલ થઇ શરીરમાં ગરમી પેદા કરે છે; અને તે ગરમીને લીધે અસાધારણ ચપળતા અને વ્યાકુળતા નીપજે છે; છેવટે ઘણા માંસાહારીઓ શરીરમાં નિર્બળ થાય છે. માંસને પચતાં બહુ વાર લાગે છે તેથી હૃદય (જઠરાગ્નિ)ને માંસના નિરંતર ઉપયોગને લીધે બહુ કાર્ય કરવું પડે છે; અને તેથી પ્રાણશકિતનો અકાળે નાશ થાય છે. સર એડવર્ડ હોમ જેવા પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્રને જાણવાવાળા તેમજ પ્રાણી તથા મનુષ્યના શરીરની રચનાનો નિરંતર અભ્યાસ કરનારા વિદ્વાનોએ દાંત, પેટ, પોષક નળીઓ, મનુષ્યના શરીરમાં રહેલા સુક્ષ્મ લોહીના કણીયા, અને પાચનક્રિયા વગેરેની પરીક્ષા કરી એવું સાબીત કરી આપ્યું છે કે માણસ માંસાહારી કરતાં ફળ ફુલ અને વનસ્પતિ ઉપર રહેનારા પ્રાણીઓને વધારે મળતો આવે છે.

જુદી જુદી વનસ્પતિ, અનાજ, ફળ અને કઠોળનું તેમજ જુદા જુદા પ્રાણીઓના માંસનું રસાયન ક્રિયાવડે પૃથક્કરણ કરીએ અને વનસ્પતિના બંધારણમાં રહેલા તત્વોને પ્રાણીઓના માંસનાં તત્વો સાથે સરખાવીએ તો

આપણુને સહેજ જણાશે કે સ્નાયુ વધારવા વાસ્તે, જ્ઞાનતંતુના પોષણ સારૂ અને આખા શરીરને બળવાન બનાવવા માટે જે તત્વોની જરૂર છે, તે સર્વ તત્વો વનસ્પતિના ખોરાકમાંથી સહેલાઇથી મળી શકે છે. જો ખરૂં સત્ય આવુંજ હોય તો મનુષ્યો માંસ શા માટે ખાય છે એ સવાલ એકદમ ખડો થાય છે. શું તેઓ શરીરના પોષણ અર્થે વાપરે છે? ના, કદી નહિ. તેજ પ્રકારનું પોષણ વનસ્પતિ, અનાજ તેમજ કઠોળમાંથી મળી શકે છે. શું ત્યારે તેઓ તંદુરસ્તીસારૂ માંસ ખાય છે? ના! ના! કદાપિ નહિ! કારણ કે માંસ નહિ ખાનાર લોકો એકંદર માંસાહારી ઘણા પુરૂષો કરતાં વધારે નિરોગી માલુમ પડે છે. ત્યારે શા કારણથી માંસ ખાવામાં આવે છે? તેનું ખરૂં કારણ બાપદાદાથી ચાલતી આવેલી ટેવ, વહેમ, દુરાગ્રહ અને ખરી બાબતનું અજ્ઞાન છે.

માંસાહારી લોકો વનસ્પતિનો આહાર કરનારા સામે ઘણી ઘણી દલીલો રજુ કરે છે, તેમાંની એક એ છે કે જો પ્રાણીઓને ખોરાક તરીકે વાપરવામાં ન આવે તો આખી પૃથ્વી તેઓથી ઉભરાઇ જશે. હિંદુઓ ગાયને મારતા નથી, છતાં હિંદુસ્થાન દેશ ગાયોથી ઉભરાઇ જતો નથી. સરકારી રાજ્યમાં કતલખાનાં સ્થપામાં તે પહેલાં હિંદુસ્થાનમાં કતલખાનાં નહોતાં, જે રાજ્યો ઉપર હિંદુરાજાઓનો વહીવટ છે તે રાજ્યોમાં પશુ પક્ષીઓનો વધ નહિ કરવા સંબંધી સખત મનાઇ છે તોપણ આ રાજ્યોમાં પશુઓ ઉભરાઇ જતા નથી, તેમજ તે રાજ્યોના વતનીઓને પશુઓ હાંકી કાઢતા નથી. વળી કેટલાક તરફથી એવી દલીલ લાવવામાં આવે છે કે જો માંસનું ભક્ષણ નહિ કરવામાં આવે તો લોકો બળ વગરના, કામ કરવાને અશક્ત, હીમત વિનાના અને ધૈર્યરહિત થશે. આ દલીલો ભુલ ભરેલી છે. હિંદુસ્તાનમાં એક શિખ પ્રજા છે, જે સરકારની સેનામાં સૌથી વધારે બળવાન અને બહાદુર લડાયક કોમ છે. તેઓ લડાઇમાં કદાપિ દુસ્મનને પીઠ બતાવતા નથી એક શીખ વીર ત્રણ માંસાહારી સિપાઇઓની સામે હસ્તયુદ્ધમાં (બાથમ બાથામાં) ટકી શકે. છતાં તે શિખ-સીપાઇઓ કદાપિ માંસ અથવા મચ્છીને અડકતા નથી, દારૂ પીતા નથી, તેમજ તંબાકુની બીડીઓ પીતા નથી. તેઓ કેવળ અનાજ અને વનસ્પતિ ઉપર જીવે છે. વનસ્પતિનો ખોરાક મનુષ્યને સહન શક્તિ આપે છે, અને તેને શાંત સ્વભાવનો બનાવે છે. ધાતકી, સ્વ-

ળા અને ઉદ્ધત સ્વભાવના મનુષ્યોને ઘણીવાર ભુલથી આપણે વીરજવાન અને બળવાન માનીએ છીએ. માંસાહારીઓ જણાવે છે કે વનસ્પતિપર જીવનારા ઘોડા, ભેંસ અને હાથી કરતાં માંસનો આહાર કરનારા વાઘ અથવા વરૂ વધારે બળવાન પ્રાણી છે. ક્રૂર અને ઘાતકી સ્વભાવને તેઓ બળના ધોરણરૂપે માને છે. વાઘ ઘોડાને મારી નાંખે છે એ વાત ખરી છે, પણ ઘણે દુર સુધી ભાર ઉચકી લેઇ જવાની જે શક્તિ ઘોડાના સ્નાયુઓમાં છે તે શું વાઘના સ્નાયુમાં છે? વાઘ હાથીને મારી શકે પણ શું તે સેંકડો મણ વજનવાળી તોપને ખેંચી શકે? ક્રૂરતા અને સ્નાયુબળ એ બે તદ્દન જુદાં છે; એક બીજાનો ભેદ આપણે સારી રીતે સમજવો જોઇએ. બળનો આધાર માંસ અને રૂધિરમાં નથી: પણ વનસ્પતિના ખોરાકપર રહેલો છે. શરીરના બળસારૂ માંસનો ખોરાક વાપરવાનીજ જો જરૂર હોય તો માંસાહારી મનુષ્યો માંસાહારી પ્રાણીનુંજ માંસ કેમ વાપરતા નથી? અને શા સારૂ તેઓ અન્ન ઉપર જીવનારા પ્રાણીનું માંસ વાપરે છે?

માંસાહારીઓ એવી દલીલ રજુ કરે છે કે માંસમાં વનસ્પતિની સઘળી શક્તિ એકજ સ્થળે એકઠી થયેલી છે. માંસ ખાવાની તેમની ટેવને સારૂ આ કારણજ હોય તો તેઓએ વાઘ, વરૂ, ગીધ અને બાજ જેવા માંસાહારી પશુ અને પક્ષીઓનું માંસ ખાઇને જીવવું જોઇતું હતું; કારણ કે તેમના માનવા પ્રમાણે તો વનસ્પતિનો આહાર કરનારા પશુઓના માંસ કરતાં માંસ ખાવાવાળા પશુઓના માંસમાં વધારે શક્તિનો સંભવ છે.

ફળાહારી કરતાં માંસાહારી પશુઓ વધારે ચીડીયા અને ઓછા ગંભીર માલુમ પડે છે, તેજ રીતે મનુષ્યોમાં પણ ફળાહારી કરતાં માંસાહારી પુરૂષો વધારે ઉદ્ધત અને ઓછા આત્મસંયમી દેખાય છે.

આત્માની ઉન્નતિને સારૂ શાંતિવાળા, ગંભીર અને આત્મસંયમી સ્વભાવની ખાસ જરૂર છે, તે ઉપરથી પણ સાબીત થાય છે કે આત્માની ઉન્નતિને વાસ્તે પ્રાણીના માંસનો ખોરાક કદાપિ જરૂરનો નથી.

હાલના સમયમાં યુરોપ અને અમેરિકામાં કોઇ પુરૂષ અથવા સ્ત્રી માંસ ખાવું છોડી દે તો લોકો તે બાબત આશ્ચર્યની નજરથી જુએ છે, પરંતુ સંસારના ઇતિહાસમાં એવો પણ કોઇક સમય આવશે (અને તેનો સમય સમીપ આવે તેને સારૂ હાલ પણ પ્રયાસ ચાલી રહ્યા છે) કે જ્યારે

માંસ ભક્ષણ કરવાવાળા તરફ લોકો આશ્ચર્યથી જોશે હાલમાં માંસનો ત્યાગ કરનારા વીરલા છે, તેવા તે સમયમાં માંસનું ભક્ષણ કરનારજ જવલે મળી આવશે. બીજા ઘણા વિચારશીળ પુરૂષોની સાથે મારો પણ અંગત વિશ્વાસ એવા પ્રકારનો છે કે જ્યારે મનુષ્ય બીજી ત્યાગ કરવા લાયક વસ્તુઓની સાથે સાથે માંસ અને લોહીવાળા ખોરાકનો ત્યાગ કરશે ત્યારેજ તે મનની, શરીરની અને આત્માની ઉન્નતિ મેળવી શકશે.

આ સમયમાં જ્યાં ત્યાં લડાઇઓના પ્રસંગો વારંવાર આવે છે; અને સહેજ સહેજ બાબતમાં રાજ્યસત્તાઓ એક બીજાનો વિનાશ કરવા તુટી પડે છે. આવા સમયમા જે લશ્કરમાં ભાગ લે છે, તે સિપાઇઓની શરીરની તંદુરસ્તીના સંબંધમાં જે કાંઇ કહેવામાં આવે તે નિરૂપયોગી ગણાશે નહિ. લશ્કરને ખાવા સારૂ ડબ્બામાં ભરી રાખેલું માંસ આપવામાં આવે છે. ડબ્બામાં લાંબા સમય સુધી ભરી રાખેલું હોવાથી તે બગડી જાય છે. તે માંસ ખાવાથી લશ્કરના સિપાઇઓની તંદુરસ્તી બગડવાને ઘણો ભય રહે છે. જો તે બાબત લશ્કરના આગેવાનોને જાણવામાં આવે તો બહુજ લાભ હાંસીલ થાય. જો આ સંબંધી સત્ય હકીકત બહાર પડે તો ઉપર જણાવેલી બાબતોને ટેકો મળે એમ હું નક્કી માનું છું. આ કારણને જ લીધે ઉપજતા રોગોથી હજારો મરણ નિપજેલાં છે. અને નીપજે પણ છે. સ્પેન અને અમેરિકાને થોડા સમય ઉપર ભારે લડાઇ થઈ હતી. તેમાં ઘણા અમેરિકન સિપાઇઓની તંદુરસ્તી બગડી હતી અને તેઓ મરી ગયા હતા. તેની તપાસ કરતાં એમ સાબીત થયું કે તે મરણનું કારણ ગોંધી રાખેલું માંસજ હતું. આ બાબત ઉપર ખાસ વિચાર કરવો ઘટે છે. જેટલું ધ્યાન તે બાબત ઉપર આપવું જોઇએ તેટલું જો આપવામાં આવે તો હજારો મનુષ્યોની જીંદગી જે આ રીતે વિનાકારણ નાશ પામે છે, તે બચી શકે. જો માંસ ખાધાવિના ચાલે તેમજ ન હોય તો તો જુદીજ વાત છે, પણ જ્યારે શરીરના બાંધાને મજબુત બનાવનાર, પોષણ કર્તા અને ટકાવી રાખનાર વધારે ઉપયોગી બીજા ખોરાકો મળી આવે છે તો પછી માંસનો ખોરાક આપી આ લશ્કરના સિપાઇઓના જાનને શા સારૂ મરણના ભયમાં મુકવા જોઇએ ?

ડબ્બામાં પુરી રાખેલું માંસ થોડા સમયમાંજ ઝેરી અને સુગ ઉપજાવે તેવું થાય છે, અને ઉનાળામાં તો ઘણાજ થોડા સમયમાં તેવી સ્થિતિ

તે માંસની થાય છે. પણ વનસ્પતિ અનાજ વગેરેની તેવી સ્થિતિ થતી નથી. તે તેટલી જલ્દીથી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે મોકલી શકાય છે, તેવીજ રીતે તૈયાર કરી શકાય છે, અને ખેરાકને વાસ્તે બહુજ થોડા સમયમાં ઉપયોગી બનાવાય છે બીજું વનસ્પતિ અને અનાજનો ખેરાક બગડી જતો નથી. આ સર્વનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણને જણાય છે કે સૈનિકોને સારૂ માંસનો જે જથ્થાબંધ ઉપયોગ થાય છે, તે ઉપયોગ જારી રાખવો તે મૂર્ખતા છે, એટલુંજ નહિ પણ ઘાતકીપણું છે.

આ સંબંધમાં એક ઘણીજ અગત્યની બાબત છે, તે અહીંયાં હું રજુ કરૂં છું, અને તે ઉપર ખાસ મનન કરવાને હું આગ્રહ કરૂં છું. પશુઓ તથા મનુષ્યો બન્ને તરફની આપણી ફરજોનો વિચાર કરવો જોઇએ. પશુવર્ગ આપણા કરતાં વધારે નિર્બળ છે, માટે તેમનું રક્ષણ કરવું, તેમની સંભાળ લેવી, એ આપણો પરમધર્મ છે, પણ તે સાથે સાથે પ્રાણીઓનો વધ કરવાને સારૂ જે કસાઇઓ રોકવામાં આવે છે તેમના તરફ મનુષ્ય તરીકે આપણી શી ફરજો છે તેનો પણ જરા વિચાર કરવો ઘટે છે. કારણ કે એ કાર્ય લોકો જાતે નથી કરતા, પણ કસાઇઓ પાસે કરાવે છે, છતાં કસાઇઓ પણ મનુષ્યો છે. તો પછી તે કસાઇઓ રૂપ આપણા બાંધવો તરફ આપણી શી ફરજ છે તેનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે. કારણ કે તે આપણા બંધુઓ છે, એમને ઉત્તમ ઉપદેશ આપી ઉત્તમ બનાવવા એ આપણી ફરજ છે, પણ તેને બદલે તેમની પાસે પશુવધ કરાવી આપણે તેમને નિર્દયી બનાવીએ છીએ. આ વિષયના સંબંધમાં દયાધર્મનો વર્તમાનકાળમાં પ્રચાર કરવા ઇચ્છા રાખનાર મી. હેનરી સોલ્ટના વિચાર અત્રે હું જાહેર કરીશ:—

" કસાઇઓ પ્રાણી વર્ગ તરફ નિર્દયતા બતાવે છે, એટલેથીજ આ સવાલનો અંત આવતો નથી, તે કતલખાનાના કાર્યનું પરિણામ પ્રાણીના નાશથીજ બંધ થતું નથી, પણ તે મનુષ્ય જાતિના સંબંધમાં બહુજ ઉપયોગી સવાલ છે. કારણ કે તે સવાલ તે કામમાં રોકાયેલા મનુષ્યોના સામાજીક તથા નૈતિક કલ્યાણને લગતો છે. કહેવાતા સુધરેલા દેશોમાં ગુજરાન મેળવવાના જે સઘળા ધંધા છે, તેમાં ફાંસી દેનારાના કરતાં બીજે દરજ્જે કસાઇના ધંધા ભણી લોકો ઘણીજ તિરસ્કારની લાગણીથી જુએ છે. કસાઇ શબ્દ જ કેવા હલકા અર્થમાં વપરાય છે તેનો વિચાર કરીશું તો કસાઇના ધંધાની અધમતાનો આપણને કાંઇક ખ્યાલ આવી શકશે. પ્રાણી-

નો વધ કરવાનું કામ બહુજ ત્રાસદાયક છે. નિરપરાધી નાના અને મોટાં પ્રાણીની માંસ સારૂ કતલ કરવી તે કામ બહુજ નિર્દય અને અધમ છે. અને સુધરેલા મનુષ્યોને તે બાબત તિરસ્કાર આવે છે, તેથી તે કામ જનસમાજના અધમમાં અધમ મનુષ્યોને કસાઇઓને સોંપવામાં આવે છે. આ રીતે તેમની અધમતામાં વધારો કરવામાં આવે છે. જે કામ આપણે જાતે ન કરીએ, તે કામ બીજા પાસે કરાવી, તેની અધમતા વધારવાનો આપણને શો અધિકાર છે? માંસ ખાનારા ખરેખર તે કસાઇઓને મોટો અન્યાય કરે છે. એક સમયે વ્હાઇટ ચેપલના એક કસાઇને એક માંસાહારીએ તેની અધમતા વાસ્તે ઠપકો આપ્યો, ત્યારે તેણે જે જવાબ આપ્યો હતો તે વ્યાજબી અને વિચારવા લાયક હતો. તેણે કહ્યું કેઃ—

"હું આવું અધમ કામ તમારે સારૂ કરૂં છું. તમારા જેવા અમારા જેવાને આમ અધમ બનાવે છે." લોકો માંસ ખાવાની ઇચ્છા રાખે છે, તે મેળવવામાં પ્રાણીઓને અતિશય વેદના ખમવી પડે છે, અને કસાઇ લોક વધારે અધમ અને નીચ બને છે, આવું કાર્ય સોમાંથી એક પણ માંસાહારી કોઇ પણ સંજોગોમાં જાતે કરશે નહિ; જાતે તે કામ કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેવું કાર્ય કરતા બીજાને જોઇ પણ શકે નહિ.

"જે કામ આપણે જાતે કરી શકીએ નહિ, અથવા બીજાને તે કામ કરતા જોઇ શકીએ પણ નહિ તેવા કાર્યમાં આપણા સારૂ બીજાને રોકવા તે ખરેખર સ્વાર્થી, નિર્દય અને તદ્દન અઘટિત કાર્ય છે.

"તે કસાઇ તદ્દન નિર્દય બને છે. પ્રાણીઓની ત્રાસ ઉપજાવતી ચીસ તેના મનપર અસર કરી શકતી નથી, અને છરાનો ઉપયોગ કરવો એ તેને મન સ્વાભાવિક કાર્ય થઇ પડે છે. અધમ અને જોખમદારી વિનાના મનુષ્યોના હાથમાં આવી પ્રબળ શક્તિ મુકવી તે ખરેખર જનસમાજને વાસ્તે બહુજ ભયંકર છે. તે ગમે તેવાં ઘાતકી કૃત્યો, ખુનો અથવા અપરાધ કરે પણ તેને વાસ્તે તે કસાઇ ઠપકાપાત્ર નથી; પણ તે જનસમાજનો જ દોષ છે કે જે જનસમાજ તેમને આવા નિર્દયી કાર્યમાં રોકે છે."

'જગતનું મોટામાં મોટું કતલખાનું' એ નામથી ચિકાગો હાલમાં જગજાહેર છે. જેટલાં પશુઓનો વધ એ શહેરમાં થાય છે, તેટલો બીજા કોઇ પણ શહેરમાં થતો નથી; અને તે શહેરના પોલીસ ખાતાના મુખ્ય

અમલદારોએ જે જે બાબતો રજુ કરી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે આ ધંધાની અથવા ખરૂં કહીએ તો આ કાર્યની, અને થોડાં વર્ષોમાં તે શહેરમાં થયેલા ત્રાસદાયક ગુનાની વચ્ચે, ઘણોજ ગાઢ સંબંધ છે.

કારણ કે આ ગુનાઓ ઘણાખરા આ કામમાં ગુંથાયેલા મનુષ્યોએજ કસાઇઓએ કરેલા છે; અને તેઓ તે દુષ્ટ કાર્યનું પરિણામ ભોગવે છે.

'ન્યુએજ' નામના સમાચાર પત્રમાં એક લેખકે લખ્યું છે કે "જે લોકો ચીકાગો જાય તેણે એક વાર તો કતલખાનાની મુલાકાત જરૂર લેવી જોઇએ.

આ દુનિયામાં દુષ્ટમાં દુષ્ટ સ્થાન તે કતલખાનાં છે. તેઓ વર્ણન ન કરી શકાય એટલો ત્રાસ અને સુગ ઉપજાવે છે. જે પશુઓનો તે કસાઇઓ વધ કરે છે, તેના કરતાં પણ વધારે અધમ તેમાં કામ કરનારાં મનુષ્યો છે. અને તે કાર્યથી મળતા લાભમાંથી ઘણાં ધર્મ ફેલાવનારાં મંડળો અને સમાજો સ્થાપવામાં આવી છે. પણ તે કાર્ય કરનારાઓની જરા પણ દરકાર રાખવામાં આવતી નથી, અને તેમને સેતાનને સોંપી દેવામાં આવે છે. જેઓ જનસમાજની સ્થિતિ સુધારવા ઇચ્છા રાખે છે, અને જેમની માંસની માગણીને લીધે કસાઇઓને આ ઘોર કામ કરવું પડે છે, તેઓએ આ ગરીબ અધમ થઇ ગયેલા લોકો કતલખાનામાં કેવી રીતે કામ કરે છે તે એકવાર પોતાની નજરે જોવું જોઇએ તો પછી મનુષ્ય મનુષ્યોને કેવા અધમ બનાવે છે તેનો કાંઇક ખ્યાલ આવી શકશે.

કંસાસનું એક શહેર છે જ્યાં દરરોજ હજારો પ્રાણીઓને મારી નાંખવામાં આવે છે, અને જે કામ કરવાને હજારો મનુષ્યો અને બાળકોને રોકવામાં આવ્યાં છે, તે શહેરના કતલખાનાની મુલાકાત લેનાર એક ગૃહસ્થ નીચે પ્રમાણે પોતાના વિચારો જણાવે છે:—

"તે વિશાળ કતલખાનાની અંદરની જગા તો લડાઇના મેદાન જેવી દેખાતી હતી. તેની જમીન લોહીથી લાલ ઘેરા રંગની બનેલી હતી. તેમાં કામ કરનારા મનુષ્યો પગથી તે માથા સુધી લોહીથી ખરડાયેલા હતા. દેખાવ ગમે તેવા ઘાતકી હૃદયના પુરૂષને પણ કમકમાટ ઉપજાવે તેવો હતો. વીસ વીસ ઢોરોને સામટાં તે મારવાની જગ્યા તરફ લેઈ જવામાં આવતાં હતાં, અને વહાણ બાંધવાના કાર્યમાં પાટીયાં ચીરતાં જેવો અવાજ ઉત્પન્ન

થાય તેવો તે વાંસવાળી કુકાડીનો થતો હતો. પછી દરવાજાનો આગલો ભાગ ઉંચો ચઢાવવામાં આવતો હતો, અને પછાડ મારતા પ્રાણીઓને ભોંય-પર પછાડવામાં આવતા હતા. અને તેમના પગની ખરીઓ સાંકળો વતી બાંધવામાં આવતી હતી, અને છેક છત સુધી ઉંચા ચઢાવવામાં આવતા હતા, અને મનુષ્યોની હાર જે હાથમાં છરા સહિત ઉભી હોય ત્યાં આગળ સાંચા વડે લેઇ જવામાં આવતા. પછી તરત તેઓ પોતાના હાથથી ગરદન કાપવાનું ઘાતકી કામ કરતા હતા. તેઓ તેમની ચામડી ઉતારી લેતા અને પછી તે ભાગોને ધોતા હતા.”

કતલખાનાનું કેટલું વર્ણન કરીએ ! વર્ણન સાંભળતાં જ રોમાંચ ખડાં થાય છે, અને હૃદયમાં ત્રાસ વછુટે છે. સઘળાં મોટાં કતલખાનાંની આવી સ્થિતિ છે. આ સઘળા ઉપર ધ્યાનપૂર્વક જો આપણે વિચાર કરીએ તો આપણને તરત સમજાશે કે જે માણસો માંસ ભક્ષણ કરે છે, અથવા માંસભક્ષણ કરવાનો બીજાનો બોધ આપે છે, અથવા તે કામ કરવાવાળાને સહાય આપે છે. તેઓ પોતાના લાખો જાતિ ભાઇઓને અધમ અને પશુ-તુલ્ય બનાવવાના કાર્ય વાસ્તે થોડે અથવા ઘણે અંશે આડકતરી રીતે નહિ પણ ચોખી રીતે જોખમદાર છે. કસાઇઓ પણ આપણા માનવબંધુઓ છે, તો તેઓ જે કાર્યથી અધમ અને નિર્દય બને તેવા કાર્યને ઉત્તેજન આપનારા શું દોષને પાત્ર નથી ? જરૂર તેઓ દોષને પાત્ર છે. કસાઇને પણ સુધારવો એ આપણું કર્ત્તવ્ય છે. જ્યારે આપણા સ્વાર્થનો સવાલ આવે છે ત્યારે આપણે આપણા જાતિ ભાઇઓના વાલી બનીએ છીએ તો આ સ-વાલ બરાબર સમજ્યા પછી તે કસાઇઓના વાલી થઇ તે અધમ રીવાજને નાબુદ કરવા શા સારૂ પ્રયત્ન કરતા નથી ? એક વાર સત્ય વાત જણાયા પછી જોખમદારીમાંથી આપણે છુટા થઇ શકીએ નહિ.

ખોરાકમાં સુધારો કરવાની હિમાયત.

Why I am a food-reformer ?

વિદુષી એની બીસેન્ટ જાત અનુભવથી લખે છે કે:—ખોરાકમાં સુધા-રો કરવાની હિલચાલને હવે વધારે કોઇ હસી કાડે તેમ નથી. તેનો વિજય વાવટો ચારે બાજુએ ફરકે તેવો સમય આવે છે, અને સઘળા વિચારવંત અને બુદ્ધિશાળી પુરૂષો તે હીલચાલને સભ્યતાથી માન આપે છે. જે કારણોને લીધે મનુષ્યો વનસ્પતિનો ખોરાક જીવન વ્યવહારમાં વાપરે છે તે

કારણોને ક્ષણવાર તપાસીશું તો ઘણી બાજુએથી તે કારણોનો સિદ્ધાંત જનસમૂહને હિતકર દર્શાવી શકાય; પણ જે તત્વો તે સિદ્ધાંતનો જીવન નિયમ અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રેમના નિયમની અપેક્ષાએ વિચાર કરે છે, તેજ તત્વોનું બરોબર અવલોકન કરીશું.

આપણા શરીરને સુધારવાને અથવા માનસિક અને નૈતિક ઉન્નતિમાં વિઘ્નરૂપ ન થાય તેવું શરીર હોવાને આપણે પ્રાણી વધ કર્યા વગર પ્રાપ્ત કરેલા ખોરાકનો સ્વીકાર કરીએ, અને આવાં કારણો તે વાતની સત્યતા પ્રતિપાદન કરે છે. પણ આ બાબત કરતાં વધારે ગંભીર અને આકર્ષક વનસ્પતિના ખોરાકના હિમાયતી તરીકે અમારો સિદ્ધાંત છે અને તે સિદ્ધાંત આપણી આસપાસ જે સર્વ છે તેના જીવનની ઐકયતા, (unity of life) અને એક સર્વમય જીવનના આપણે ભાગ છીએ તેમ જણાવે છે. જો સર્વ જીવતાં પ્રાણીની ઐકયતાનો સ્વીકાર કરીએ તો આપણી આસપાસ રહેલાં સર્વ જીવતાં પ્રાણીને કાંઇ પણ ઇજા કર્યા શિવાય આપણે શી રીતે રહેવું તે પ્રશ્ન એકદમ ખડો થાય છે. જે જગતમાં આપણે રહીએ છીએ, તે જગતના દુઃખમાં વધારો કરતાં આપણા જીવનને શી રીતે અટકાવવું તે પ્રશ્ન પણ વિચારવો પડે છે. પ્રાણી વર્ગમાં મનુષ્યોના માફક સુખ આનંદ અને દુઃખ અનુભવવાની શકિત આપણે જોઇએ છીએ. પ્રેમ અને દ્વેષથી તેમના પર થતી અસર દેખીએ છીએ ભય અને આકાંક્ષાની લાગણીઓની શકિત લગભગ આપણને મળતી પ્રાણી વર્ગમાં માલમ પડે છે, અને જો કે આપણે બુદ્ધિમાં તેમનાથી ઘણે દરજ્જે ચઢીયાતા છીએ, તો પણ **લાગણીઓની બાબતોમાં** આપણો સ્વભાવ પ્રાણીઓને મળતો આવે છે. જ્યારે તેઓને ભય ઉપજે છે, ત્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે ભય તે દુઃખ છે. જ્યારે તેઓ ઘાયલ થાય છે ત્યારે તે ઘાથી તેમને દુઃખ થશે, અને ધમકી તેમને દુઃખ આપે છે એમ આપણે સમજીએ છીએ.

"ભયની અને માયાળુતાના અભાવની પ્રાણીઓને લાગણીઓ છે. આવી લાગણીઓ તેમનામાં છે, તેથી આપણને તરતજ જણાય છે કે આપણા પ્રાણી વર્ગ સાથના સંબંધને લગતી દરેક દયાળુ અને વિચારવંત પુરૂષને માન્ય કરવા યોગ્ય ફરજ ઉભી થાય છે, અને તે એ છે કે પ્રાણી વર્ગ કરતાં આપણે બુદ્ધિમાં વધારે પ્રબળ છીએ, માટે આપણે તેમના પર જુલમ ગુજારનાર અને પીડા કરનાર નહિ પણ તેમના રક્ષણકર્તા અને મદદ-

માર થવું જોઇએ, અને વળી આપણા જીહ્વાસ્વાદની તૃપ્તિને અર્થે અને આપણા જીવનના મોજશોખ વધારવાને, તેમને ભય અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાને આપણને કાંઇ પણ હક નથી.

"અભેદમય જીવનની આ સૃષ્ટિમાં મનુષ્યે કર્તવ્ય કરવાનું છે. જે સર્વ તેનાથી વધારે નિર્બળ છે, અથવા તેને સ્વાધીન છે, અને જેઓને અસર કરવાને તે શક્તિવાન છે, તે સર્વ તેના પ્રેમના ચક્રમાં આવે છે, અથવા આવવા જોઇએ. જે પ્રાણીઓ આપણી આસપાસ છે અને જેઓ પોતાની જીંદગીથી આપણને સહાય કરે છે, અને આપણી સેવાને અર્થે જેઓ પોતાના બળનો ભોગ આપે છે, તેઓ એવી પ્રેમની સાંકળની સાથે આપણી સાથે જોડાયાં છે કે તે સાંકળ તોડવાને દયાશિળતા આપણને મના કરે છે જો આપણેજ કસાઇખાનાની બહુજ દુષ્ટ નિર્દયતાનો દાખલો બેસાડીયે, અને આપણી જીંદગીના પોષણ અર્થે જે પ્રાણીઓના વધ કરીએ છીએ તેમની સાથે ભ્રાતૃતાનો કાંઇ સંબંધ નથી એમ શીખવીએ તો પ્રાણીઓ ઉપર ગુજરતી નિર્દયતા અટકાવવાનું બીજાઓને શી રીતે કહી શકીએ ? તેમજ વળી ગાડીવાનને, હળ ખેડનારને, અને આપણામાંના પશુપીડક કરનારને શી રીતે સજા કરાવી શકીએ ? આ પ્રમાણે પ્રાણી વર્ગ તરફ નજર કરતાં આપણા કર્તવ્યનું ભાન થાય છે, અને આપણને જણાય છે કે તેઓ મનુષ્યના તરંગના ગુલામ થવાને તેમજ તેની મરજી અને ઇચ્છાઓના ભોગ થવાને સરજેલા નથી. પણ તેઓ જીવતાં પ્રાણી છે: અને જો કે તેમનામાં આપણા કરતાં ઇશ્વરી જીવન ઓછે દરજ્જે વ્યક્ત છે, તો પણ તેજ ઇશ્વરી જીવન તેઓના હૃદયનું હૃદય અને તેઓના આત્માનો આત્મા છે.

"જો આમજ હોય તો, જો તેઓ તેમના પ્રમાણમા ઇશ્વરી પ્રેમને વ્યક્ત કરતાં હોય તો શું તે વ્યક્તતાને દાબવી જોઇએ ? તેઓ પોતાના કરતાં ઉત્તમ મનુષ્યો પાસેથી કેળવણી, દયા અને ઉન્નતિક્રમમાં સહાય મેળવવાની જે આશા રાખે છે, તેને બદલે તેમની પાસેથી શું નિર્દયતા અને મોત મળવું જોઇએ ? અને આ પ્રમાણે શું તેમના ઉન્નતિક્રમને અટકાવવો જોઇએ ? કારણકે પ્રાણી વર્ગ મનુષ્યની રક્ષણકરતી બુધ્ધિની છાયા નીચે ઉન્નતિ પામે છે. ઘોડા, બળદ, કુતરા, હાથી અને જુદાજુદા દેશોમાં જે જે પ્રાણી આપણી આસપાસ હોય, તેઓ જેમ જેમ તેઓના વડીલ બંધુઓ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના માયાળુ સંબંધમાં આવે છે તેમ તેમ તેઓની વધતી જતી બુદ્ધિ ખીલે છે. તેઓ પ્રેમથી અને વધતી જતી બુદ્ધિથી આ-

પણ પ્રેમનો જવાબ આપતાં જણાય છે, અને આપણને અનુભવ થતો જાય છે કે તેમને આપણી સાથેના કામ કરનાર બનાવીને તે ઉન્નતિને કેળવવાની અને સહાય આપવાના તેમજ મનુષ્યના સહવાસથી તેઓની બુદ્ધિ ખીલવવાની આપણી ફરજ છે; પણ જેથી તેમની અને આપણી વચ્ચે રૂધિરનો પ્રવાહ ચાલે તેવી રીતે તેમનો વધ કરવાનો આપણો ધર્મ નથી.

"મનુષ્ય જ્યારે જંગલમાં થઇને જાય ત્યારે જે માર્ગે તે ચાલ્યો હોય તે માર્ગમાં તેણે નાશ, દુઃખ અને ભયંકર નુકશાન ઉત્પન્ન કરવાં નહીં. આપણે તો સૃષ્ટિને રમણીય બનાવનાર થવું જોઇએ, પણ જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેની સાથે ભય આવ્યાંજ કરે છે, જ્યાં મનુષ્યે કોઇ પણ વખતે પગ ન દીધો હોય તેવા દ્વીપમાં જ્યારે મનુષ્યો જાય છે ત્યારે જીવતા પ્રાણીનો આ નવો આકાર શું છે, તે શોધ કરવાની ઇચ્છાવાળા જીજ્ઞાસુ જંગલી પ્રાણી તે વિચિત્ર પ્રાણી—મનુષ્યની આસપાસ વિંટળાય છે. અને ખલાસીઓ આપણને જણાવે છે કે, જ્યારે આ પ્રાણીઓ અજ્ઞાનથી તેમની તરફ વિશ્વાસથી એકઠા થાય છે, અને તેમની નજીક આવે છે, ત્યારે દરેક બાજુથી તેમને મારવામાં આવે છે, ભયંકર શસ્ત્રોથી તેમનાપર ઘા કરવામાં આવે છે, તેમની ચામડી અને તેમનાં પીંછાં ઉતારી લેવામાં આવે છે, અને આ પ્રમાણે નિરર્થક વધ કરીને ત્યાં કોઇની સંભાળ વિના તેમને ફેંકી દેવામાં આવે છે.

"મનુષ્યની નિર્દયતાના અને ઘાતકીપણાના તેઓ લોહી વહેતા સાક્ષીઓ છે. અને વારંવાર પ્રાણીઓ પ્રત્યે આવી ક્રુર રીતે આચરવાથી તેમનામાં ભયની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ્યારે આપણે જંગલમાં અથવા ખેતરમાં જઇએ છીએ, ત્યારે તે જંગલના રમણીય પશુ પંખીઓ આપણા પગનો અવાજ સાંભળતાંજ આપણી પાસેથી નાશી જાય છે, અને મનુષ્ય જાતિની તવારીખમાં સેંટફ્રેન્સીસ ઓફ એસોસીના જેવા દયાવાન અને અણુદ્દ પ્રેમવાળા યોગી જ્યારે જન્મે છે, ત્યારે મનુષ્યે પશુ તરફ કેમ વર્તવું જોઇએ, મનુષ્યે પોતાના નાનાભાઇઓ સાથે કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ, તેનું દ્રષ્ટાંત આપણને જણાય છે. જે પક્ષીઓ બીજા મનુષ્યો પ્રતિ ઉદ્ધત હોય છે, તેઓ પણ તેની ભણી ઉડશે અને તેના ખભાપર બેસશે અને તે મનુષ્યની અંદરથી નીકળતા પ્રેમનો પ્રવાહ અનુભવીને જેવી રીતે નિરપરાધી પ્રાણીઓ પરસ્પર વિશ્વાસ રાખે છે, તેવી રીતે તેનાપર વિશ્વાસ

રાખશે. આ પ્રમાણે ખોરાકને સુધારવાની યોજનામાં આપણે પ્રેમનો અથવા વિશ્વમાંની આપણી ખરી સ્થિતિના અનુભવનો આશ્રય લેઇ શકીએ. આપણું શરીર શુદ્ધ પરમાણુઓનું બને તે માટે નહિ, આપણા આત્મા અને મનને કામ કરવાનું સારૂં સાધન મળે તે માટે નહિ, પણ દરેક બાજુએ આપણે જગત પ્રતિ ઇશ્વરી પ્રેમની શુદ્ધ પ્રણાલીકાઓ થઇએ તે માટે શુધ્ધ ખોરાક લેવો જોઇએ. મુખ્યત્વે આ કારણને લીધેજ હું અન્નાહારી છું અને મારી આસપાસ વસતાં કોઇ પણ જીવતાં પ્રાણીનો નિરર્થક હું નાશ કરીશ નહિ. "

આને લગતો એક બીજો વિચાર પણ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે. આપણી આપણા જાતિ ભાઇઓ પ્રત્યે શી ફરજ છે? (અને અહીંયાં ખાસ રીતે હું સ્ત્રી જાતિને અરજ કરૂં છું; કારણ કે તેઓ જનસમાજમાં સુધારા, નમ્રતા, દયા, માયળુતા અને શુદ્ધતાના ધોરણરૂપ ગણવામાં આવે છે) ધારો કે જે પ્રાણીના શરીરનું ભોજન કરવાને એક સ્ત્રી ખુશી છે, તેજ પ્રાણીને પોતે જાતે મારી નાખવાનું હોય તો સોમાં એવી એક પણ સ્ત્રી નીકળશે કે જે કસાઇખાનામાં બળદ, વાછરડાં, ઘેટાં અથવા ડુક્કરની કતલ કરવાને જાય?! સો સ્ત્રીઓમાં એવી એક પણ હશે કે જે તે કામ થતું જોઇને પાછી નાહ હઠે? જે ઘુંટણ સુધી લોહીમાં ઉભી રહેતા અને પ્રાણીના વધ પછી ત્યાં પડેલા મૃતશરીર (મુડદાં)ને જોઇને ભયભ્રાન્ત નહિ થાય? પણ જો આપણે તે કાર્ય કરીએ નહીં, અથવા બીજાને તે કામ કરતાં જોઇ શકીએ નહિ, જો આપણે એટલા સુધરેલા હોઇએ કે આપણા શરીરને તે ખોરાક પુરો પાડનાર કસાઇનો સ્પર્શ થવા દઇએ નહિં, જો આપણને એમ લાગે કે તેઓ તેમના વ્યાપારથી એવા નીચ થાય છે કે જે લોહીથી તેઓ નિરંતર ખરડાયલા હોય છે, તે લોહીના સ્પર્શથી તેઓનાં શરીર પણ સુગ ઉપજાવે તેવાં થાય છે, અને આવા સ્પર્શથી અનિવાર્યરીતે ઉત્પન્ન થતી શરીરની અધમતાનો જો આપણને ખ્યાલ આવતો હોય, તો બીજાને અધમ બનાવીને, અને બીજાની અધમતાથી નિપજેલું ફળ આપણે ભોગવીએ તે માટે બીજાએ અધમ થવું જોઇએ એવી ઇચ્છા રાખીને શું આપણે શુદ્ધ કહેવાઇએ?

આપણે ખુલ્લી રીતે તેમાં ભાગ લેતા નથી, તે ઉપરથી તે વ્યાપારના અધમ બનાવનાર પરિણામથી આપણે મુક્ત નથી.

આ વિષય સંબંધી વિવેચન કરતાં મીસીઝ એનીબીસેન્ટ જણાવે છે કે, તેઓ થોડાં વર્ષ ઉપરજ દુનિયાના મોટામાં મોટા કતલખાના ચિકાગો શહેરમાં ગયાં હતાં. ત્યાં હજારો અનાથ પ્રાણીઓને સવારથી તે મોડી રાત સુધી મારવાના કામમાં લાગેલા કતલ કરનાર વર્ગને તેમના જાતિ ભાઇઓના વર્ગ કરતાં તદ્દન નિરાળો ગણવામાં આવે છે. સિપાઇઓ તે વર્ગને જન સમુદાયમાં ભારેમાં ભારે ભયંકર ગણે છે. જોર જુલમના ઘણા અપરાધો તેઓ કરતા જણાય છે અને તેઓ છરાને તો સહજ વાતમાં વાપરી દે છે. એક દિવસ તેઓ એક અમલદારની સાથે આ બાબત ઉપર વાતચિત કરતા હતા, અને ખુનના તેમજ છરાવતી થયેલા ઘણા અપરાધો મનુષ્ય જાતિના અમુક વર્ગેજ કર્યા હશે એવું નિશ્ચયતાથી તમે શી રીતે કહી શકો છો તેમ તે અમલદારને તેમણે પૂછ્યું. અમલદારનો જવાબ જો કે ત્રાસદાયક હતો, તો પણ અર્થસૂચક હતો. તેણે કહ્યું "કતલખાનામાં તેઓ છરાનો એક ખાસ મરોડ વાપરતાં શીખે છે. કારણ કે યંત્રથી તેમની પાસે આવતાં જીવતાં પ્રાણીઓની તેઓને ગરદન કાપવી પડે છે. અને ચિકાગોની વસ્તીમાં છરાથી થયેલા ઘણા અપરાધોનું તે મુઠીના મરોડ ખાસ લક્ષણ હોય છે" તે જવાબ મને ખરેખર ભય દ તેમજ અર્થસૂચક જણાયા. જે વ્યાપારથી મનુષ્યો પશુ સમાન બને છે, તે ધંધામાં બીજાને નાંખવાનો આપણને શો હક છે? નિરંતર લોહી જોવાથી તેમજ સુંઘવાથી તેઓનો સંપૂર્ણ સ્વભાવ અધમ બને છે હજારો પ્રાણીઓને મારવાની ટેવ પડવાથી જીવતાં પ્રાણી પ્રત્યે તમને જરા પણ માન રહેતું નથી. તેમની આસપાસ દુઃખ જોવાથી તેઓ બુઠ્ઠી લાગણીવાળા થાય છે. દુઃખ દેવાની ટેવ પડવાથી દુઃખ જોવાથી તેમને જરા પણ મનમાં લાગતું નથી. ઝડપથી મારવાની ટેવ પડેલી તેથી તેમજ પ્રાણીઓ પુરેપુરૂં મરી જાય તે પહેલાં પણ તેની ચામડી ઉતારતા હોવાથી તેઓના જ્ઞાનતંતુ અધમ, સખ્ત અને પશુવત્ બને છે. અને તેઓ ખરેખર મનુષ્ય નથી, કારણ કે તેઓ પ્રાણીઓની કતલ કરે છે. અને તેમને અધમ બનાવવામાં દરેક મનુષ્ય જે માંસ ખાય છે તેનો ભાગ છે. તેઓ જે માંસ પુરૂં પાડે છે તેનો ઉપયોગ કરનાર પોતાના જાતિ ભાઇઓની અધમતાના વાસ્તે અપરાધી છે. જે મનુષ્યો પ્રાણી વર્ગમાં આપણા જેવોજ આત્મા રહેલો છે, તેમ માને છે, તેમને વાસ્તે તો દયા કરવાના, અને પ્રાણીવધથી ઉત્પન્ન થયેલ માંસનો ખોરાક નહિ ખાવાનાં સબળ કારણો છે, પણ

જો અજ્ઞાનતાથી પશુઓમાં તમારા જેવી જીંદગી નથી તેમ તમે માનતા હો તો હું તમને પશુઓના નામથી આજીજી ન કરૂં તોપણ મનુષ્ય જાતિની ભ્રાતૃતાના નામથી હું તમને વિનંતી કરૂં છું. તમારા જાતિ ભાઇઓ પ્રત્યેની તેમજ તમારી પ્રજા જેનો અમુક ભાગ કતલ કરનારાના છોકરાઓનો થશે, તે પ્રજા પ્રત્યેની ફરજને હું યાદ દેવરાવું છું. મનુષ્ય જાતિને અધમ નહિં પણ ઉચ્ચ, પશુવત્ નહિં પણ દૈવી, અશુદ્ધ નહિં પણ શુદ્ધ બનાવવાની, પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ તરીકેની તમારી ફરજને સ્વીકારવાને હું તમને જણાવું છું. અને તેટલા વાસ્તે મનુષ્યજાતિની ભ્રાતૃતાના નામથી હું તમને વિનંતી કરૂં છું કે તમે તમારો ખોરાક લોહીના ડાઘથી અને તમારૂં અંતઃકરણ તમારા જાતિ ભાઇઓની અધમતાથી મુક્ત રાખશો.

કબુતર, તિત્તર, મરઘડાં વગેરે અન્ય પશુપક્ષીઓનાં માંસ ખાવાવાળાએ, એ પક્ષીઓને માથે શાં શાં દુઃખ પડે છે તે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઇએ. તેમને પકડીને કેવી રીતે મારી નાંખવામાં આવે છે, પકડતી વખતે પોતાનો પ્રાણ બચાવવાને કેવી રીતે અહીં તહીં ઉડી જાય છે, તે વખતની તેમની કીકીયારી કેવી દયાજનક હોય છે, એ સર્વપર ધ્યાન ન આપી, કેવી રીતે ઘાતકી લોકો તેમનો વધ કરે છે, અને કેવી નિર્દયતાથી કાપીને પકવવામાં આવે છે, એ સર્વનો જો લોકોને બરાબર ખ્યાલ આવે તો હું ખાત્રીથી કહું છું કે લોકો તેનો ઉપયોગ કરતા અટકશે. જો પશુ અને માણસમાં જરા પણ ભેદ હોય. જો મનુષ્યમાં દયાનો જરા માત્ર પણ અંશ હયાત હોય તો ઉપર જણાવેલી બાબતો જોયા પછી તે કદાપિ માંસને અડકવાની હીંમત ધરશે નહિ

માણસના બાહ્ય દેખાવથી. અને વસ્ત્ર અલંકારથી તેના માણસપણાની ખાતરી થઈ શકે નહિ. પણ તેના વિચાર અને તેના કાર્યથી તેના સ્વભાવની ખરી પરીક્ષા થઇ શકે છે. મનુષ્યની યોનિમાં જન્મવાથી કોઇ મનુષ્ય બને છે; માટે જે ખરા મનુષ્યો છે તે કદાપિ આવા અધમ કાર્યોથી ઉત્પન્ન થતું, અને અધમકાર્યને ઉત્પન્ન કરતું માંસ ખાવાને દોરવાશે નહિ. જે માંસનો ત્યાગ કરે છે તેજ ખરો મનુષ્ય કહી શકાય.

કેટલાક દિવસ ઉપર એક પ્રસિદ્ધ માસિક પત્રપર નજર નાંખતાં ચીકાગોના એક પ્રસિદ્ધ કસાઇખાનાની જાહેર ખબર પર મારી દૃષ્ટિ પડી. તે

જાહેર ખબરમાં પુરૂં એક પાનું ભરાયું હતું; તેમાં કેટલાક આંકડા આપવામાં આવ્યા હતા, તે નીચે મુજબ હતાઃ—

"૬ કસાઇખાનાને વાસ્તે ૬૫ એકર જમીન છે. ગયે વર્ષે ૧૪,૩૬,૮૪૪ ઢોર, ૨૬,૫૮,૯૫૧ ઘેટાં, ૩૪, ૨૮,૬૫૯ ડુક્કર, આવ્યાં હતાં. ૧૮,૪૩૩ મજુરો કામ કરે છે."

આ ઉપર જરા વિચાર કરવાથી આપણને જણાશે કે એકજ કારખાનામાં ૮૦ લાખ પશુઓનો વધ કરવામાં આવ્યો હતો. જો મોટાં મોટાં કારખાનાઓમાં વધ થતા પશુઓને ગણત્રીમાં લઇએ, અને બીજા શહેરોમાંના કતલખાનાઓને આપણે ધ્યાનમાં લઇએ, તો એક અમેરિકામાં જ કરોડો પશુઓનો વધ એકજ વર્ષમાં થતો આપણને જણાશે. પક્ષીઓને તો મારી નાંખવામાં આવે છે તેની તો ગણત્રીજ શી! અને એકજ કારખાનામાં ૧૮૦૦૦ ઉપર મનુષ્યો કામ કરે છે, એ વાત જ્યારે આપણે વિચારીએ છીએ ત્યારે આખા દેશમાં કેટલાં બધાં માણસો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો આવાં ઘોર કૃત્યમાં ભાગ લેતા હશે, અને અધમ બનતા હશે તેનો આપણને કાંઇક ખ્યાલ આવી શકશે. અને તેજ માસિકનાં એક બે પાનાં ફેરવતાં મારી દૃષ્ટિ બીજી આખા પાનાની જાહેરખબરપર પડી. તે જાહેરખબર એક દારૂના મોટા કારખાનાને લગતી હતી. તે જાહેરખબરનો કેટલોક ભાગ નીચે પ્રમાણે હતો.

"જ્યારે ૨૧૯ રેલવેના ડબ્બામાં ભરાય તેટલો બીર નામનો દારૂ મેનીલા બ્હાણ મારફતે મોકલવામાં આવ્યો ત્યારે જગતના લોકો હેરત પામ્યા હતા. આ તે કેવા પ્રકારનો વ્યાપાર હતો કે જેની પેદાશ દુનિયાના દૂર ભાગમાં મોકલવાને દોઢ માઇલની ટ્રેનની જરૂર પડી તેથી લોકો અજાયબ થયા."

તો પણ આવા પ્રકારનો વ્યાપાર સેંકડોવાર કરવામાં આવ્યો છે. જ્યાં જ્યાં કહેવાતા સુધારાએ પ્રવેશ કર્યો છે, ત્યાં બીર દારૂ સાથેજ દાખલ થયો છે. છેલ્લાં વીશ વર્ષ થયાં દુનીયાંના ખુણાના ભાગોમાં પણ તેની શાખાઓ ઉઘાડવામાં આવી જ્યારથી ગોરા લોકો આફ્રીકામાં દાખલ થયા ત્યારથી ત્યાંના લોકો તે દારૂના જાણનાર થયા; અને સૈબીરીયાના થંડા જંગલી પ્રદેશોમાં પણ જથાબંધ તે મોકલવામાં આવે છે. ચીન અને જાપાનના વર્તમાન

પત્રોમાં તેની ખબર આવે છે. હિંદુસ્થાનમાં તેને બીઅર કહે છે, અને મીસરદેશ અને તુર્કસ્થાનમાં તેને બીવરેજ (દારૂની મેળવણીથી ઉત્પન્ન કરેલી ચીજ) કહે છે. તેની શાખાઓપર સૂર્ય કદાપિ આથમતો નથી, કારણ કે દુનિયાના દરેક ભાગપર તેની એજન્સી (શાખાઓ) આવેલી હોવાથી કોઇને કોઇ શાખાપર તો સદા મધ્યાહ્ન કાળજ હોય છે.

જે પ્રજા ઇસાઇ (ક્રીશ્ચીઅન) હોવાનો દાવો કરે છે અને દુનિયાની અજ્ઞાન અને અંધારામાં ઝાંઝાં મારતી પ્રજાને સુધારવાનું અને સુધારાના લાભ ચખાડવાનું મોટું માન લેવા માગે છે, તે પ્રજા સુધારામાં માંસ, લોહી, બીઅર અને વ્હીસ્કીનો ફેલાવો કરવા માગે એ અમને તો ખરેખર આશ્ચર્યકારક લાગે છે. છતાં બારીક નજરથી તપાસ કરતાં જણાશે કે મોટી મોટી પ્રજાઓનું વલણ તેજ દિશામાં માલુમ પડે છે પણ બીચારા અજ્ઞાન અને ભોળા લોકો પ્રથમ તો આ ખોટા સુધારાની સામે થવાને પોતાનું બળ અજમાવે છે. પણ જ્યારે તેમનામાંના સૌથી વધારે બહાદુર, કેળવાયેલા અને સ્વદેશાભિમાનીનાં લોહી, બંદુક, તરવાર અને તોપવડે રેડાય છે, ત્યારે આ સુધારો ઝટ દેઇને પ્રવેશ કરે છે. તે સુધારો કરનારા પરોપકારી હોવાનો દાવો કરે છે, પણ તેમનો પરોપકાર સ્વાર્થમય છે; અને તેઓ સુધારાની જે કાળી બાજુ છે, તેનેજ દાખલ કરે છે.

યુદ્ધ અને ક્રીડા.

પ્રાણી વર્ગનું રક્ષણ કરવું, તેમની તરફ આદરથી અને દયાભાવથી જોવું એ મનુષ્યનો ધર્મ છે. મનુષ્યની પોતાના જાતિભાઇઓ તરફ શી ફરજો છે અને બીજા મનુષ્યો સાથે પોતે શી રીતે વર્તવું તે આ લેખમાં બતાવવામાં આવશે.

જે મનુષ્યો પ્રાણીવર્ગ તરફ દયા બતાવે છે, તેજ મનુષ્યો મનુષ્ય-પ્રાણી તરફ પણ દયા બતાવી શકે છે. દુનિયામાં કોઇપણ બે મનુષ્યો સરખા સ્વભાવના નથી; જેમ મનુષ્યના શરીરમાં આપણને ભેદ જણાય છે, તેમ તેના સ્વભાવમાં પણ ભેદ દેખાય છે. સ્વભાવ પ્રમાણે વિચારોમાં પણ

મતભેદ જણાય છે. એવા કોઇ પણ બે મનુષ્યો નહિ મળી શકે કે જેઓ દરેક બાબતમાં એક સરખા વિચારના હોય. આ જમાનો બુદ્ધિનો છે, અને બુદ્ધિ પ્રમાણે માણસોના વિચારોમાં મતભેદ પડે તે સ્વાભાવિક છે.

આવા મતભેદનો બે રીતે નિકાલ આવી શકે. જેઓ સમજુ અને વિવેકી છે, તેઓ તો જ્યાં જ્યાં વિચારનો ભેદ પડે, અને જ્યાં જ્યાં તકરાર થવાનો સંભવ જણાય, ત્યાં ત્યાં તકરાર કરવાને અથવા યુદ્ધ કરવાને બદલે તેઓ કોઇ તટસ્થ નીમી મતભેદનો સલાહ શાંતિથી અંત લાવે છે. આથી પૈસા બચે છે, વેર વિરોધ ટળે છે, અને સલાહ શાંતિથી સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા ચાલે છે. પણ જેઓ દુર્જન છે, પોતાના વિચારોનેજ સત્ય માને છે, પોતાની બુદ્ધિનું જેમને અભિમાન છે, જેમના હૃદયમાં દયાનો અંશ પણ નથી, અને જેમના હૃદયમાં ક્રોધ વ્યાપી રહેલો છે, તેવા પુરૂષો તકરારનો અંત મધ્યસ્થ પુરૂષ નીમીને લાવતા નથી, પણ તલવાર, બંદુક અથવા છરાવતી લાવે છે. આ રીતેજ માણસોને સમાજોમાં અને રાજ્યોમાં મતભેદને લીધે તકરારો થાય છે, અને રાજ્યોના સંબંધમાં પરિણામ લડાઇમાં આવેછે.

યુદ્ધનું કારણ મતભેદ નહિ; પણ નીચતા અને દયાનો અભાવ છે. અમને જણાય છે કે શિકાર કરવામાં અથવા મનુષ્યોનો વધ કરવામાં જરા પણ અંતર નથી. જે મનુષ્ય પશુ પક્ષીઓને મારતો નથી, તેનો હાથ મનુષ્યનો ઘાત કરવામાં એકદમ ઉપડશે નહિ. જે પ્રસિદ્ધ શીકારી છે, અને એકેક દિવસમાં સો સો તીતર અને ચકલીઓ મારવાને વાસ્તે પ્રખ્યાત થયેલોછે, અને જે હરણોને મારતાં જરા પણ આંચકો ખાતો નથી, તે મનુષ્યોનો વધ કરતાં કેમ પાછો હઠશે ? આ કારણથીજ કહેવામાં આવ્યું છે કે યુદ્ધ અને શિકારની વચ્ચે કાંઇપણ ભેદ નથી. તેજ રીતે શીકારીઓ અને યુદ્ધપ્રેમી રાજ્યમંત્રીઓ સમાન છે. શિકારી પશુ પક્ષીઓનો નાશ કરે છે, તેજ રીતે આ યુદ્ધપ્રેમી રાજ્યનાયકો લડાઇ દ્વારા લોકોનો નાશ કરે છે, અથવા કરાવે છે. જેમ શિકાર જોઇ શિકારી ઝટ પોતાનું શસ્ત્ર વાપરવા દોરવાય છે, તેમ આ યુદ્ધપ્રિય રાજ્યમંત્રીને બીજા રાજ્ય સાથે જરા પણ ખટપટ થતાં લડાઇ કરવા સિવાય બીજુ કાંઇ સુઝતું નથી. એક રાજ્ય અશક્ત પણ ધનવાન હોય તો બીજો બળવાન રાજ્ય સત્તાવાળો તેના પર ચડાઇ કરવાને દોરવાય છે; અને બીજાં રાજ્યોની સોનાની ખાણો તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાય છે

યુદ્ધ અને શિકારમાં ઝાઝો ફરક નથી એમ જે ઉપર જણાવવામાં

આવ્યું તે સર્વ રીતે ખરૂં છે, તેનો એક દાખલો અત્રે વિચારીશું. એક દેશનો રાજા મોટો શિકારી છે; તે અને તેના માણસો જ્યારે શિકાર કરવા નીકળે છે, ત્યારે એક દિવસમાં એથી ત્રણ હજાર તીત્તર પક્ષીઓને મારે છે, અને તે કામ કરવા વાસ્તે તે અભિમાન ધરાવે છે. હવે તે દેશના કેટલાક વતનીઓ તરફ દૂરના પૂર્વ તરફના કોઇક દેશમાં સારી રીતે વર્ત્તવામાં આવ્યું નહિ હોય, ત્યારે તે જે લશ્કરનો સેનાધિપતિ છે, તે લશ્કરના લોકોને લડવા જવા મોકલતાં તેણે જણાવ્યું કે 'વેર લેવું' આ શબ્દોને તમે તમારા હૃદયમાંથી એક ક્ષણવાર પણ વિસરશો નહિ, તેને તમારો મુદ્રાલેખ કરી આગળ વધજો. જે ઇસાઇ પ્રજાનો પોતે ઉપરી હોવાનો દાવો કરે છે, તે વેર લેવાની વૃત્તિને ઉત્પન્ન કરે અને પોષણ કરે એ ખરેખર તદ્દન અઘટિત છે. પણ પ્રાણીઓનાં રૂધિર વ્હેવરાવવાં અને મનુષ્યોનો નાશ કરવો તેમાં ફક્ત એકજ પગલાંનો ફેર છે. શિકારીઓમાં દ્વેષ અને વેર લેવાની વૃત્તિ બહુજ પ્રબળ હોય છે અને તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ઇસાઇ ધર્મને છાજતા ગુણો તે રાજામાં નથી.

થોડા સમય ઉપર દક્ષિણ આફ્રીકા (ટ્રાન્સવાલ) માં કોઇ બાબત ઉપર મતભેદ પડ્યો હતો, તેનો લડાઇથી અંત લાવવામાં જે ખર્ચાળ અને અયોગ્ય વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું હતું તેમાં અને ક્વીન્સ કોર્ટની શોભાને વાસ્તે (શોભા નહિ, પણ અપકીર્તિને વાસ્તે) જે શિકારી કુતરા રાખવામાં આવ્યા છે, તેમાં બહુજ નિકટનો સંબંધ છે.

મહારાણી ઇલીઝાબેથના સમયમાં ધોધાઓની અને રીંછોની લડાઇ કરાવવામાં આવતી હતી, અને તેમનો શિકાર કરવામાં આવતો હતો, પણ હાલમાં લોકો તે તરફ તિરસ્કારની વૃત્તિથી જુએ છે: તેજ પ્રમાણે થોડા સમય પછી હરણ અને બીજાં નિરપરાધી પ્રાણીનો શિકાર કરવો, તે કામ પણ ઘણું હલકું ગણવામાં આવશે.

ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અમેરીકા અને બીજા દેશો, તેમજ સર્વ પ્રજાઓના લોકો જેમજેમ સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતા થશે, અને જેમ જેમ તેઓ વધારે દયાળુ હૃદયના થતા જશે, તેમ તેમ તેમને જણાશે કે ખોટી રીતે કહેવાતા રાજ્યદ્વારી પુરૂષોની આગેવાનીને માન આપવા કરતાં પણ એક મોટી ફરજ તેઓને શિર રહેલી છે; કારણ કે જે રાજ્યદ્વારી પુરૂષો પ્રમા-

ચિક, નિખાલસ દિલના, અને સમાધાન કરવાની વૃત્તિવાળા નથી, તેઓ બીજા દેશો સાથે ઉઠતી તકરારોનો અંત સલાહ શાંતિથી લાવતા નથી પણ લશ્કરી બળથી તે તકરારોનો નીવેડો આણવા માગે છે; અને તેથી જે લડાઇઓ થાય છે, તેનો બોજો આખરે સમગ્ર પ્રજાને માથે પડે છે; માટેજ તેવા યુદ્ધપ્રિય આગેવાનોને કબુલ કરવામાં મોટી ભુલ છે, એમ સકળ પ્રજા સમજતી થશે. વખત આવતાં લોકોને જણાશે કે યુદ્ધ કરવામાંજ ખરૂં સ્વદેશાભિમાન સમાયેલું નથી. લોકોનું સૌથી ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણ જે રીતે થઇ શકે, તે રીતે જાતિભોગ આપવાને વાસ્તે જેઓ તૈયાર હોય તેઓ જ ખરા સ્વદેશાભિમાની છે. કલ્યાણ કરવાના બીજા માર્ગોની સાથે લોકોનું સૌથી ઉત્તમ કલ્યાણ કરવાનો માર્ગ, અતિશય ખર્ચાળ, અધમ બનાવનારી, અને લોહી વહેવરાવનારી લડાઇઓથી દેશને છુટો રાખવામાં જ રહેલો છે આવી લડાઇઓમાં દેશને હોમવાથી પ્રજાનું કોઇ પણ દિવસ કલ્યાણ સધાવાનું નથી. અમેરીકાની દયામય કેળવણી પ્રસારક મંડળીના પ્રમુખે સત્ય રીતે જણાવ્યું છે કે " નકામી લડાઇઓ કેવળ સામટાં ખુન કરવાનો માર્ગ છે. અને જેઓ તે લડાઇના કારણભૂત થાય છે તેઓ—ગમે તેવી મોટી પદવી ધરાવતા હોય તો પણ—મોટામાં મોટા અને દુષ્ટમાં દુષ્ટ ખુની છે. "

જે વૃત્તિથી મનુષ્યો પ્રાણીઓનો નાશ કરવાને, અને ડુક્કરોનો ભાલાથી વધ કરવાને દોરાય છે, તેમજ પ્રાણીવર્ગને આપણા મોજશોખ તથા લાભને ખાતર ઉપયોગમાં લેવાલાયક સાધનરૂપ ગણે છે, અને જે વૃત્તિથી મનુષ્યો પ્રાણીઓના હક તરફ બેદરકાર થાય છે, અને પ્રાણીઓની સંભાળ રાખતા નથી, અને તેમની તરફ દયા બતાવતા નથી તે જ વૃત્તિ સામ્રાજ્ય ભોગવવાની, દુનિયાના સઘળા રાજ્યોનું ઉપરીપણું ભોગવવાની ઇચ્છા ઉપજાવે છે. કોઇ પણ ખરાં અથવા માનીલીધેલાં કારણો બતાવી, પારકાના દેશોને જીતી લેઇ, પોતાના કબજામાં લાવી, પોતાનો અમલ સર્વ બાજુએ બેસાડવો તે સામ્રાજ્ય ભાવના છે. આવી વૃત્તિ અથવા ભાવનાએ ઇંગ્લાંડમાં જબરો પગ પેસારો કર્યો છે; એવી વૃત્તિથી રાજ્યને બહુ હાની પહોંચવાનો મોટો ભય રહે છે, અને તે લાલસા પૂર્ણ કરવાને જો વધારે પ્રયત્ન કરવામાં આવશે, તો વધારે કષ્ટ તેને સહન કરવું પડશે. જે લોકો શિકારી છે, અને પ્રાણીની બિલકુલ દરકાર રાખતા નથી, તે જ લોકો બીજા રાજ્યોનાં મનુષ્યો

તરફ પણ બેદરકાર રહેતાં શિખે છે; અને ગમે તે રીતે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને તેઓ પ્રેરાય છે. આવી લાલસા થોડા સમયથી અમેરીકાના લોકોમાં પણ પેદા થઇ છે, અને તેથી તે ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડયું છે. તેને વાસ્તે હવે બે માર્ગ ખુલ્લા છે. કેટલાક લોક પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બનાવવા માગે છે, અને એ માર્ગથી દેશનો ઉદય થશે, અને દેશ માન પામશે એમ માને છે. વળી બીજા કેટલાક પ્રજાસત્તાક રાજ્યનીતિનો અંત લાવી તેને સામ્રાજ્ય સત્તા બનાવવા માંગે છે. જો કે તેઓ સામ્રાજ્ય સત્તાનું નામ બ્હારથી દેતા નથી, પણ તેમની ખરી લાલસા તો તેવી જ છે; આ લાલસા ખરેખર અમેરીકાનો નાશ લાવનાર થશે. જે જે પ્રજાએ તે રસ્તો લીધો છે, અને તેને લીધે જે દુ;ખકારી પરિણામ ભોગવવાં પડયાં છે, અથવા પડશે, તે જ દુઃખકારી પરિણામ અમેરીકાને પણ કુદરતના અચળ નિયમોનો ભંગ કરવાથી ભોગવવાં પડશે. આવી લાલસા અમેરીકાના લોકોમાં છે, એવું પણ થોડા સમયપર જ જોવામાં આવ્યું હતું.

સ્વતંત્રતા સારૂ પ્રયત્ન કરનાર દીન પ્રજા તરફ જે દિલસોજી હાલ અમેરીકાના લોકોમાં માલૂમ પડે છે તે આ લાલસા વધવાથી ખુટી થશે અને વખત જતાં, તે ઉમદા ઇશ્વરી ગુણ પ્રેમ–દિલસોજીનો તદ્દન અંત આવશે. અમેરીકાના લોકોનું ભવિષ્ય તેમજ તેની સત્તાનો આધાર, ત્યાંના લોકોની દયા, પ્રમાણિકપણે વર્તવાની ટેવે, અને સમાધાન કરવાની, તેમ જ શાંતિની ઇચ્છાપર રહેલો છે; વળી તે સાથે આપમતલબીઆ રાજ્યનીતિજ્ઞ પુરૂષો જે લડાયક વૃત્તિને ઉત્તેજન આપે છે તેનો ત્યાંના લોકોએ પોતાના ઉદયસારૂ સર્વથા સંહાર કરવો જોઇએ.

જે રાજ્યના નાયકો પશુપક્ષીની સંભાળ લે છે, તેઓ તે રાજ્યના મનુષ્યોની પણ સંભાળ અને દરકાર રાખતાં શિખે છે; અને જો સરકાર પ્રજાના લાભો તરફ પુરેપુરૂં ધ્યાન રાખે છે, અને લોકોનું હિત કેમ થાય તેવા માર્ગો વિચરે છે, તો પ્રજા પણ સમય આવે સરકારને સહાય આપવા નીકળી પડે છે. પ્રજાની મદદ વિના રાજાનું કાર્ય કદાપિ થઇ શકતું નથી જેટલું કામ યુદ્ધના સમયે રાજ્ય તરફ ભક્તિ ધરાવનાર પ્રજા કરી શકે તેટલું કામ કદાપિ બાકુતી સિપાઇઓ કરી શકે તેમ નથી. રૂશીઆ અને જાપાનની થોડા સમયપર થયેલી લડાઇ ઉપરના લખાણની સત્યતા પુરવાર કરી આપે છે. રૂશીયાનું લશ્કર મોટું છતાં જાપાનના રાજ્યભક્ત શુરવીરો આગળ ટકી

શકયું નહિ, કારણકે રૂશીયાની પ્રજા તરફ રાજ્ય તરફથી સારૂં વર્તન ચલાવવામાં આવતું નથી, અને તેથી તે પ્રજા સદા રાજ્ય તરફ અનુરાગ અથવા ભક્તિ વગરની રહે છે.

અમે યુદ્ધના વિરોધી છીએ, છતાં દેશ તથા હકકોના રક્ષણ વાસ્તે યુદ્ધ કરવાનો કદાપિ પ્રસંગ આવે તો તે સમયે પ્રજાની મદદ બહુજ ઉપયોગી નીવડશે. જો પ્રજાના હિતનું ખંતથી રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હોય, અને ન્યાયથી તેની સંભાળ લેવામાં આવી હોય તો આવા પોતાના બચાવ ખાતર લડાઇ કરવાના સમયે જેટલા પુખ્ત ઉંમરના મનુષ્યો તે રાજ્યમાં વસે છે, તેટલા લશ્કરી સિપાઇઓ તરીકે બહાર પડશે, અને ભાડુતી સિપાઇઓ જે કામ કરી શકે તેના કરતાં વધારે સારૂં કામ કરી શકશે. અને જે માણસોનું મોટું લશ્કર કાંઇ પણ નવું ઉત્પન્ન કરતું નથી, દેશના કલ્યાણને સારૂ પોતાનો કોઇ પણ પ્રકારનો ભાગ આપતું નથી, જે બીજાની મહેનત ઉપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે, અને બીજી પ્રજામાં રહેલા પોતાના માનવબાંધવોને બંદૂકની ગોળીથી મારવાના, ઘાયલ કરવાના, અને તદ્દન મારી નાંખવાના હુકમનીજ રાહ જોઇ બેઠેલા હોય છે, તેવા મનુષ્યોના લશ્કરનું ભરણપોષણ કરવાને, અને આ રીતે પ્રજાના ઉપર ભારે કરનો બોજો નાંખવાને બદલે, દરેક મનુષ્ય પોતાને તેમજ સર્વને સારૂ કાર્ય કરતો થશે, અને પોતાની મહેનતનું ફળ ભોગવશે. યુરોપના ઘણા ખરા દેશોમાં મોટાં લશ્કરો રાખવાની જે રાક્ષસી રીત ચાલુ છે, તેમાંથી બચવાનો ખરો માર્ગ હૃદયની કેળવણીનો વધારે ને વધારે પ્રચાર કરવામાંજ રહેલો છે.

થોડા દિવસ ઉપર જ્યારે રાલ્ફ વાલ્ડો ટ્રાઇન જર્મનદેશમાં મુસાફરી ગયો હતો, ત્યારે ત્યાં એક સુંદર દેખાવ જોઇ તે બહુજ હેરત પામ્યો હતો. ખેતરોમાં જ્યાં ત્યાં લશ્કરી સિપાઇઓનાં ટોળે ટોળાં કસરત કરતાં હતાં, અને લડાઇની તાલીમ લેતાં હતાં, અને તેમની આસપાસ સ્ત્રી, બાલકો અને બળદો ખેતરમાં કામ કરતાં હતાં. જર્મનીના ઘણા ભાગમાં આ રીત ચાલી રહેલી છે. પુખ્ત ઉમરનો દરેક માણસ લશ્કરી સિપાઇનું કામ ત્યાં શિખે છે. યુરોપના બીજા ભાગો જ્યાં લશ્કરી સિપાઇનું કામ બહુ ચાલે છે, ત્યાં આવીજ સ્થિતિ હોય છે. અમેરિકાએ આવી રીતથી બચવું જોઇએ છે. તેના ઉદય, મહત્તા અને ચળકતા ભવિષ્યનો આધાર નીચે જણાવેલાં કારણોપર રહેલો છે. તેણે બીજા દેશની સોનાની ખાણો તેમજ બીજા દેશો

પચાવી પાડવાનો વિચાર કરવો નહિ. બની શકે ત્યાં સુધી બીજાં રાજ્યો સાથે સલાહ શાંતિથી વર્તવું; જેમ ન્યાય મેળવવાની આપણે ઇચ્છા રાખીએ છીએ, તેમ ન્યાય આપવાને સદા તત્પર રહેવું; જો ખરી સલાહશાંતિ કરવાની ઇચ્છા હોય તો ગમે તેવી તકરારો અને વાદવિવાદોનો સલાહભરેલો અંત આણી શકાય, તેમ પુરેપુરી રીતે માનવું; આવા વિચારવાળાઓનેજ જાહેર પ્રજાનાં કાર્યોમાં રોકવા, અને તેથી વિરૂદ્ધ વિચારના જે પુરૂષો હોય, જેમને યુદ્ધ પ્રિય હોય, તેમને તેવા ઉચ્ચ કાર્યોમાં રોકવા નહિ; જો આ નિયમોને અનુસરીને વર્તે તોજ અમેરિકાનો ઉદય થઇ શકે, અને બીજી પ્રજાઓમાં પોતાની મહત્તા જાળવી શકે.

જેઓને દયા પ્રિય છે, અને જેઓનાં હૃદય કરૂણાળુ છે; તેમણે દેશોમાં જેમ બને તેમ શાંતિ ફેલાય, તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઇએ, લડાઇની ઉત્પત્તિ ન થાય, તેવા પ્રયાસો કરવા જોઇએ, એમ કરવાથી લડાઇમાં લાખો ઘોડા, ખચ્ચર અને બળદોનો નાશ થાય છે, તે અટકશે. તેઓને રેલ્વેના ડબ્બામાં તથા વ્હાણુમાં જે રીતે ભરવામાં આવે છે, તે તદન ત્રાસદાયક છે, અને લડાઇ ચાલતી હોય છે ત્યારે તેમની તરફ તદ્દન બેદરકારીથી વર્તવામાં આવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં થોડાં વર્ષપર હજારો પ્રાણીઓ સાથે જે રીતે વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું છે, તે વર્તન બ્રિટિશ પ્રજાને કલંકિત કરે છે. પોતાના વ્હાલા ઘોડાને મારીને તેના માંસથી પાપી પેટનું પોષણ કરવાવાળા સૈનિકોની પ્રશંસા કરવાવાળા વિષે શું કહેવું ? તે સમયે એવાં એવાં કાર્યો કરવામાં આવ્યાં હતાં, કે કોઇ પણ સુધરેલી પ્રજા તે વર્તનનો સમર્થન કરી શકે નહિ; છતાં તેમના અપરાધોની ક્ષમા કરવામાં આવી હતી. તે સમયે લડાઇમાં એવા સંજોગો આવી પડે છે કે તે ઉમદા પ્રાણીઓના જાનનું રક્ષણ થઇ શકતુંજ નથી; અને દયાથી તેમની સાથે તેમના રખવાળો વર્તી શકતા નથી. તે વખતે લોકો ઉશ્કેરાઇ જાય છે અને ગુસ્સો એવો ફેલાઇ જાય છે કે ઘોડાવાળાઓ પણ ઘોડા તરફ જેમ મરજી આવે તેમ વર્તે છે. માટે લડાઇઓ બંધ કરવી એજ ઉત્તમ માર્ગ છે. રાજ્યની બેદરકારીથીજ આવી સ્થિતિ થાય છે, પણ દયા ધર્મનો પ્રચાર કરનારાએ જરા પણ નિરાશ થવું નહિ. ઉત્સાહ પૂર્વક આગળ વધવું જોઇએ.

સંસારમાં જીવદયાનો પ્રચાર વિશેષ થાય, તેવા પ્રયત્નો આદરવાં. દયાનો વિશેષ પ્રચાર થવાથીજ આવાં પ્રાણીઓ તરફના ઘાતકી કામોનો અંત લાવી

થાય. કારણકે રાજ્યના નાયકોનું તે તરફ ધ્યાન દોરવાશે, અને પશુઓ નિરર્થક હેરાન થાય, તેવાં કાર્યો તે થવા દેશે નહિ.

હવે વખત એવો આવતો જાય છે કે જ્યારે સર્વ મનુષ્યો કવિ કાઉપરની સાથે એકમત થઇ કહેવા લાગશે કે:—

I would not enter on my list of friends,
Though graced with polished manners and fine sense.
Yet wanting in sensibility, the man
Who needlessly sets foot upon a worm.

" જે મનુષ્યમાં સુધરેલી રીતભાત છે, અને સુંદર બુદ્ધિ છે, છતાં જેનામાં લાગણી નથી, અને જે નિરર્થક કીડા ઉપર પણ પગ મુકે છે તેને હું મારા મિત્ર તરીકે કદાપિ કબુલ કરીશ નહિ. "

ખરેખર આ વિચારો બહુજ સ્તુતિપાત્ર છે, અને સર્વ મનુષ્યોના એવા વિચાર થાય તેવો દિવસ નજદીક આવે એવી આ લેખકની પરમાત્મા પાસે પ્રાર્થના છે. જો કે આ કાર્યમાં જેટલો જોઇએ તેટલો પ્રયાસ થતો નથી; છતાં તે દિન ભવિષ્યમાં આવશે, એવી આશા રહે છે.

દુનિયાના મોટા સેનાધિપતિ થવા કરતાં હું જાતે તો નીચેના વિચારો દર્શાવનારા કાવ્યનો લેખક હોવાનું વધારે પસંદ કરીશ અને તેમાં દર્શાવેલી હૃદયની ઉચ્ચતા અને પ્રેમ તથા દિલસોજી મારામાં આવે તેજ હું ઇચ્છીશ.

" એક દરિયાના કિનારે હું તથા એક કબુતર ચાલતા હતાં. હું દરિયા કિનારે ઘસડાઇ આવેલા લાકડાના કડકા એકઠા કરતો હતો; અને તે પક્ષી કુદરતની શોભા આનંદ સાથે નિહાળતું હતું. સમુદ્રનાં મોઝાંઓ તે કકડાને ખેંચી જવાને પોતાનો હાથ લંબાવતા હોય તેમ દેખાતાં હતાં; પવન જોસભેર વાતો હતો, અને ભરતી ઉંચે ચઢતી હતી, તે વખતે દરિયા કિનારે હું અને એક કબુતર આમ તેમ ફરતાં હતાં. તે પક્ષી મધુર સ્વરે મંદ મંદ તીણો ઉચ્ચાર કરતું હતું; અને ચારે બાજુએ કેલ કરતું કુદતું હતું. તે મારા ગાયનથી દૂર નાશી જતું નથી. તેમજ મારા કપડાંના ફરફડાટથી ચમકતું નથી ! " આ માણસ મને હેરાન કરશે " તેવો ભય તેના મનમાં લેશ માત્ર નથી અને તેથી નિર્મલ દિલથી-નિર્ભય નજરથી તે

મારા સામું ટગર ટગર જુએ છે. જાણે ઘણા દિવસના મિત્રો હોઇએ, એમ તે મારી સાથે વર્તે છે.

"મેં પુછ્યું, હે મિત્ર ! આજ રાત્રે તું ક્યાં પડી રહીશ ? જ્યારે સમુદ્રનાં મોઝાં ચારે બાજુએ અફળાશે ત્યારે તારૂં શું થશે ? મેં એકઠાં કરેલાં લાકડાંનો હું દેવતા સળગાવીશ; આના કરતાં વધારે સારૂં રક્ષણનું સ્થળ તને બીજું કયું મળી શકશે ? જો કે આકાશમાં ચારે બાજુ વાદળનું તોફાન જણાય છે; છતાં, મને તારા વસ્તે જરા પણ ભય નથી, કારણ કે શું હું અને તું બન્ને એક દયાળુ પિતાના પુત્ર નથી ? તું નાનું સુકોમળ કબુતર છે, અને હું એક દયાળુ પન્થિ છું."

પોતાને લાભ મળે તે સારૂ બીજાનો નાશ કરવાની વૃત્તિનો હૃદયમાંથી સર્વથા ત્યાગ કરવો ઘટે છે. તેમજ જીવની હિંસા કરવાના અથવા જાનનુ નુકશાન કરવાના વિચારોને દૂર કરવા જોઇએ છે. આ સુંદર દુનિયામાં માલૂમ પડતી અદ્‌ભુત એકતાનો કદાપિ આપણે ભંગ કરવો નહિ; પણ જ્યારે **ઇમર્સને 'સહનશીલતા'** ઉપર કાવ્ય લખ્યું ત્યારે તેના હૃદયમાં જે ભાવ વિલસતો હતો, તેવો ભાવ રાખવો જોઇએ.

"શું તેં બંદુકનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય સઘળાં પક્ષીઓને ગણ્યાં છે?
શું તેં ગુલાબનું સુંદર પુષ્પ જોઇ, તેને ડાંખળી ઉપર રહેવા દીધું છે ?
શું તેં કોઇ શ્રીમંતને ત્યાં પણ ફક્ત દાળ અને રોટલી ખાધાં છે ?
શું તું ભય વખતે પણ તારા હૃદયમાં વિશ્વાસ રાખી, શસ્ત્ર રહિત ભયના સામો થયો છું ?

શું જ્યાં જ્યાં પુરૂષો કે સ્ત્રીમાં ઉચ્ચ સદ્‌ગુણો તેં જોયા ત્યાં તેની પ્રશંસા કરી છે ?

શું તેં ઉદાર વૃત્તિ બતાવી છે ? જો આ સર્વ તેં કર્યું હોય તો ખરેખર તું મારો મિત્ર થવાને લાયક છે, અને તારો મિત્ર થવાને મને શિખવ.

અપરાધીઓ તરફ આપણું વર્તન.

જેમ જેમ નીતિ વધતી જાય, જેમ જેમ લોકોનાં હૃદય વિશાળ થતાં જાય, અને જેમ જેમ દયાની કેળવણીનો ફેલાવો થતો જાય તેમ તેમ જેને આપણે અપરાધી અથવા ગુનેહગાર ગણીએ છીએ તેવા કમનસીબ મનુષ્યો

આથી આપણા વર્તનમાં પણ બહુ જ મોટો સુધારો થતો જશે. આવા આપણા માનવ-બન્ધુઓ સાથે જેવી જોઇએ તેવી સારી રીતે આપણે વર્તતા નથી એ નિઃસંદેહ સત્ય વાત છે.

હાલની આપણી ગુનેહગારો સાથેની રીત તપાસીશું તો આપણને જણાશે કે તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગુનેહગારોને શિક્ષા કરવાનો હોય છે. પણ તેથી હૃદય ખીલતું નથી, તેમજ અપરાધ ઓછા થતા નથી. હાલના આપણા વર્તનથી લાંબે કાળે અપરાધીઓની સંખ્યા વધતી જાય છે; અને ગુનેહગારો વધતા જાય છે, પણ તેથી તેઓ સભ્ય જનો થતા નથી કે કાયદાને માનનારા બનતા નથી.

કહેવામાં આવે છે કે અપરાધીઓને શિક્ષા આપવાથી બીજાઓને ઉપદેશ મળે છે, પણ જો ખરી રીતે તપાસ કરીશું તો જણાશે કે અપરાધીઓની સંખ્યા કોઇ રીતે ઓછી થયેલી નથી. દરેક મનુષ્ય ભુલને પાત્ર છે. કોઇ ને કોઇ દિશામાં આપણે સર્વે ભુલ કરીએ છીએ. છતાં જો તેવી સ્થિતિમાં કોઇએ ભુલ કરી તો આપણામાં દંડ કરવાની વૃત્તિ પેદા થાય છે. કેવળ દંડ કરવાની નહિ પણ વેર લેવાની વૃત્તિ જાગૃત થાય છે. આ રીતે જેને આપણે અપરાધી ઠરાવી શિક્ષા કરાવીએ છીએ, તેના અપરાધમાં આપણે ભાગ લેઇએ છીએ. પણ બીજી ઉત્તમ, વિચારયુકત અને દયામય રીતિ છે, કે જે દ્વારા જો આ ગુનેહગારો સાથે વર્તવામાં આવે, તો એવી સ્થિતિ આ જગત્‌માં લાવી શકાય કે જેને લીધે અપરાધીઓ અપરાધ કરવાનું છોડી દે, અને જે સમાજમાં તે વસતા હોય તે સમાજના આભૂષણરૂપ થઇ રહે.

તેજ રીતે વિલાયતમાં જ્યારે કોઇ માણસ કમનસીબને લીધે, અથવા નાદુરસ્ત તબીયત અથવા કામ નહિ મળવાથી, અથવા ઘણી વખત ભુખમય સ્થિતિને લીધે, લાચારીથી કાર્યગૃહ (working-house) માં દાખલ થાય છે; ત્યારે તેની સાથે મનુષ્યને નહિ છાજતું વર્તન રાખવામાં આવે છે; તેને પશુતુલ્ય ગણવામાં આવે છે, પશુ પણ સારી સ્થિતિમાં હોય-અરે ! નિર્જીવ પદાર્થની માફક તેની તરફ વર્તવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય આવા કાર્યગૃહમાં દાખલ થાય, તેને પ્રેમ અને દિલસોજીની આશા બહાર છોડીને જ અંદર દાખલ થવું જોઇએ અને 'દયાભરેલું વર્તન' એ શબ્દોને હૃદયમાંથી દૂર કરવા જોઇએ. ખરેખર તેવાં કાર્યગૃહોની સ્થિતિ બહુ શોક-

જાય છે. આવાં કારાગૃહોમાં દાખલ થવા કરતાં મૃત્યુને મોકો વધારે પસંદ કરે છે, અને તેજ કારણથી વિલાયતમાં આપઘાતના કેસો અધિક બને છે. આમ છતાં તેજ ઇંગ્લાંડ દુનિયાનું સૌથી મોટામાં મોટું રાજ્ય હોવાનો ગર્વ રાખે છે, તેજ ઇંગ્લાંડ એક ક્રીશ્ચીઅન ધર્મ પાળનારી મહાન પ્રજા છે કે જેના નેતાઓ ગમે તેટલા ભોગે પણ જગતની બીજી હલકી પ્રજાઓને ક્રીશ્ચીઅન સુધારાનાં ફળ આપવાને ઇંતેજાર છે !!!

જો એકવાર આપણી બરાબર ખાતરી થાય કે સંસારમાંના સઘળાં પાપ, અપરાધ, ભુલ અથવા કુકર્મનું, અને તેને લગતાં સર્વ દુઃખનું કારણ ફક્ત અજ્ઞાન અથવા મૂર્ખતા છે તો આપણી ખાતરી થશે કે દંડ કરવો અથવા વેર લેવું, તેના કરતાં અપરાધીઓ તરફ દિલસોજી રાખવાની, રહેમ બતાવવાની, અને દયા ભરેલી રીતે વર્તવાની બહુજ જરૂર છે. જે પડગો હોય તેને બેઠો થવામાં સહાય કરવી પણ પડ્યા ઉપર પાટુ મારવી જોઇએ નહિ, તેથીજ ખરી મદદ થઇ શકે. હાલ જે રીતે અપરાધીઓ તરફ વર્તવામાં આવે છે, તેથી અપરાધીઓની વૃદ્ધિ થતી જાય છે; આ રીતે અપરાધીઓ કદાપિ પ્રમાણિક કે ઉત્તમ પુરૂષ બની શકશે નહિ. તેથી સમાજને વધારે ભય ઉત્પન્ન કરનાર તે નીવડે, પણ તેવી રીતથી કદાપિ તે જન સમાજને સહાયકારી થશે નહિ, તેમજ જન સમાજને ઉચ્ચ સ્થિતિપર લાવવામાં તે ઉપયોગી થશે નહિ. પણ જો તેમની તરફ સારી રીતે વર્તવામાં આવે, અને તેમનું હૃદય ખીલે તેમ પ્રયાસ કરવામાં આવે તો મારી ખાતરી છે કે તેમાંના દરેકને સુધારી શકાય. ન્યુયોર્ક સ્ટેટમાં જ્યોર્જ જુનીઅર રીપબ્લીકે કરેલા કામ તરફ આપણે વિચાર કરીએ તો આપણી ખાતરી થશે કે સારી રીતે વર્તવાથી કેટલો લાભ મેળવી શકાય. જો આ રીતિથી બાળકોમાં સુધારો થઇ શકે છે, તો પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ સુધરી શકે એમાં કાંઇ સંદેહ જેવું નથી.

ઇંગ્લાંડ અને વેલ્સમાં ગયા એક વર્ષમાં લગભગ એક લાખ અને સાઠ હજાર મનુષ્યોને કેદમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ સંખ્યામાંથી એ ૬૧ હજાર—લગભગ ત્રીજી સંખ્યા—ને ફકત એક અઠવાડીયા અથવા થોડા દિવસ સુધી કેદમાં પુરવામાં આવ્યાં હતા. જો ઉત્તમ અને ડહાપણ ભરેલી રીતે તેમનો ન્યાય કરવામાં આવ્યો હોત તો, તેમાંના ઘણાખરાને કેદમાં મોકલવાની જરૂર પડત નહિ; પ્રથમ કેદખાનામાં નાંખતી વખતે વિચાર

કરવો જોઇએ, કારણ કે કેદખાનામાં નાંખવું તે ભયંકર પાપી બનાવવાના પ્રથમ પગથીયા સમાન છે, કારણ કે પહેલીવાર કેદમાં જવું તેજ અપરાધીઓને કઠન લાગે છે. પણ પાછળથી તેઓ રીઢા થઇ જાય છે; અને વધારે અપરાધ કરવાને તેઓ દોરાય છે. આ ૬૧ હજાર અભાગી અપરાધીઓમાંથી કેટલાક તો એવા હતા કે જેઓને પ્રથમજ અપરાધી ઠરાવવામાં આવ્યા હતા. અને તેમાંના ઘણાને તો ફક્ત ત્રણ ચાર દિવસ સુધીજ કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. જેણે પોતાની આખી જીંદગી અપરાધ કરવામાંજ પસાર કરી હતી તેવા એક મોટા અપરાધીએ યથાર્થ કહ્યું છે કેઃ—

"જો મને બાળપણમાં ત્રણ ચાર દિવસ અથવા અઠવાડીયાં સુધી કેદમાં પુરવામાં ન આવ્યો હોત તો મારી આખી જીંદગી તદ્દન બદલાઇ ગઇ હોત." જો આપણે ખરેખર અપરાધીઓની સંખ્યા ઓછી કરવા માગતા હોઇએ તો અપરાધોની સંખ્યા વૃદ્ધિ ન પામે તેમ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ; અને તે સારૂ ખાસ કરીને નાની ઉમરના અને નાના ગુન્હા કરનારાને કેદમાં મોકલતાં અટકવું જોઇએ.

આ સ્થળે જણાવવું જરૂરનું છે કે કેદીઓની સાથેની વર્તણુકમાં કેદીઓનું જે ખેદજનક અપમાન કરવામાં આવે છે, તે ખરેખર નિન્દવા લાયક, જરૂર વગરનું અને તદ્દન અયોગ્ય છે. કેદખાનામાં તે માણસ દાખલ થયો એ કાંઇ થોડું અપમાન નથી. ત્યારે પછી તે કેદીનું અપમાન કરવાને બીજી અનેક અધમ રીતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેથી શો લાભ ? જેલના અમલદારો બીજાનું દેખી અથવા ચાલી આવેલા કુધારા પ્રમાણે બિચારા કેદીઓની સાથે સંપૂર્ણ નિર્દયતાથી વર્તે છે. તેથી કેદમાં ગયા પછી દયાની આશા તે કેદીઓને બિલકુલ છોડી દેવી પડે છે. ત્યાં કેદમાં કોઇ તેનીપર સ્નેહ બતાવતું નથી, પણ સર્વ તેના પ્રતિ ઘાતકી રીતે વર્તે છે, અને અપમાન કરે છે. તેથી પરિણામ એ આવે છે કે કેદમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તે પણ વિશેષ ઘાતકી રીતે વર્તતો થાય છે. અતિશય દુઃખ સહન કરવાથી તેની લાગણી બુઠ્ઠી થયેલી હોય છે, અને તેથી તે વિશેષ દુરાચારી કે પાતકી થાય તો તે બનવા જોગ છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે માણસને આખી જીંદગી સુધી અપરાધી બનાવવો હોય તો એકવાર તેને જેલમાં મોકલવા જેવો બીજો કોઇ ઉપાય નથી. સર્વ સદ્‌ગુણોનું મૂળ 'દયા' છે. જે માણસમાં દયા છે તે કદાપિ પાપનાં કર્મ કરવા દોરાયજ નહિ. પણ

તે દયાનાં બીજને પુષ્ટિ આપવાને, અને તે કેદીમાં સ્વાત્મમાન (self-respect) ની લાગણી ઉત્પન્ન કરાવવાને બદલે, તે કેદમાં દાખલ થાય છે, ત્યારથીજ તે બીજ તેનામાં હોય તો તેનો નાશ કરવાના ઉપાય લેવામાં આવે છે, જે માણસ તરફ દયા બતાવવામાં આવી હોય તે માણસજ બીજા મનુષ્યો તરફ દયા બતાવતાં શિખી શકે, પણ તેને બદલે તે કેદીની સાથે ક્રુરતાની વર્તવામાં આવે તો તે દયાનો ગુણ તેનામાંથી બિલકુલ નાશ પામે છે; કેદમાં તો દયા નામ શું છે, તેનો તેને જરા અણુ ખ્યાલ મળતો નથી. તે પોતાની આસપાસ અને પોતાના ઉપર ક્રુરતાના દેખાવો પ્રતિદિન નિહાળે છે; અને તેથી તેનું ખેદકારક પરિણામ એ આવે છે કે કેદમાંથી બ્હાર નીકળતાંજ તેના મનમાં ન્યાય અને રાજસત્તા પ્રતિ તિરસ્કાર વધુટે છે, પોતે મનુષ્ય જાતિને પાપી ભાળે છે, અને વેર લેવાની વૃત્તિ તેના મનમાં પ્રબળ વ્યાપે છે, અને તેથી ઘણીવાર તે રાજ્યદ્રોહી બને છે, અને તે પોતાની જાતને તથા જનસમાજને એક ભયંકર શત્રુ રૂપ થઇ જાય છે.

જે ફોજદારીકાયદાની કલમો અને જેલખાનાની વ્યવસ્થા, અપરાધીને જ્યારે તે કેદમાં દાખલ થયો ત્યારે તેની જેવી સ્થિતિ હતી, તેના કરતાં વધારે સારી સ્થિતિવાળો ન બનાવે અને ફરીથી અપરાધ કરતાં રોકી ન શકે, તે કલમો અને તે વ્યવસ્થા ખરેખર દિલગીરી ઉત્પન્ન કરનારી છે. ત્યારે આ બિચારા અપરાધીઓની સ્થિતિ સુધારવાને શા ઉપાયો યોજવા જોઇએ? મનુષ્ય જાતિના સુભાગ્યે કોઇ કોઇ સ્થળે પરોપકારી, દયાળુ હૃદયના વીર પુરૂષો અને વીર સ્ત્રીઓ જણાઇ આવે છે, જેઓ કેદખાનામાં જઇ કેદીઓની તરફ માયાળુ વર્તણુક બતાવી, પ્રેમ અને દૃઢતાથી કેદીઓને સુધારવાને અને તેમનામાં નીતિના અંકુરો અને સ્વાત્મમાન ઉત્પન્ન કરાવવાને બનતો પ્રયત્ન કરે છે. ધન્ય છે તેવાં પ્રેમાળ સ્ત્રી પુરૂષોને! આ પરોપકારી કામ અમેરીકાના કેટલાક ભાગોમાં અને ઇંગ્લાંડમાં થાય છે. કૃતાર્થ છે તેમનો જન્મ! તેમના પ્રયાસથી કેદીઓની સ્થિતિ સુધરતી જાય છે. પણ તેવું કામ કરનારા ઘણા વિરલા છે. તેઓ નિરંતર ઉપદેશ આપી પાપમાર્ગથી દૂર રહેવાનું ફરમાવે છે અને તેમની તરફ દયા બતાવી તેમનામાં ગુપ્ત રહેલાં દયાનાં બીજોને પ્રકટ કરે છે, જેથી તેમની સંભાળ નીચે રહેલા કેદીઓ કેદખાનાની બ્હાર નીકળતાં એક ગૃહસ્થને છાજે તેવાં લક્ષણવાળાં થાય છે.

અને જેમ જેમ સામાજિક સ્થિતિ સુધરતી જશે, અને સર્વ કોઇ ઉચિત ધંધો વ્યાપાર કરવા દોરાશે. અને હલકાથી તે છેક ઉપલા વર્ગના મનુષ્યોને એક બીજા તરફ દયા બતાવવાનો ઉમદા ઉપદેશ મળતો જશે, તેમ તેમ આ કેદખાના સંબંધીના દુઃખભર્યા વિકટ પ્રશ્નનું કાંઇક યોગ્ય સમાધાન આવી શકશે.

આપણે આપણા દરરોજના જીવનવ્યવહારમાં આપણા સોબતીઓની સાથે સંપૂર્ણ દિલસોજી દર્શાવવી જોઇએ. અમુક વ્યક્તિ કે અમુક પ્રજાના સંબંધમાં પણ આ નિયમ એક સરખી રીતે લાગુ પાડી શકાય તેમ છે. અપરાધીઓને એવા પ્રકારની શિક્ષા કરવી ઘટે છે કે જેથી ફરીથી તે તેવા પ્રકારનો અપરાધ ન કરે, ને શિક્ષા વળે, અને તે ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત કરવા દોરાય; પણ જે દંડ કરવાની રીતિમાં ક્રોધ અને વેર લેવાની વૃત્તિ બહુ મજબુત હોય તે રીતિ ધર્મશાસ્ત્રોની આજ્ઞા વિરૂધ્ધ છે; તે રીતની મૂર્ખતા, અયોગ્યતા અને નિરર્થકતા શી રીતે વર્ણવી શકાય ? દોષ મૂકનાર અને દોષિત ઠરાવનાર કોણ હોઇ શકે ? કોઇ પણ સમજુ કે બુદ્ધિવાન પુરૂષ કે સ્ત્રી આ કામ કરશે નહિ. અને ખરેખર કમનશીબ અપરાધીઓને મૂર્ખના હાથમાં કદાપિ સોંપવા જોઇએ નહિ. થોડાંજ વર્ષ ઉપર એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે ગાંડા માણસોની સાથે એવાજ પ્રકારની વર્તણુક ચલાવવામાં આવતી હતી; અને અપરાધીઓની માફક તેમની સાથે ક્રુરતા વાપરવામાં આવતી હતી. ગાંડાપણું એ પણ એક અપરાધ ગણવામાં આવતો હતો. પણ આપણા આ કમનશીબ માનવબાંધવોના સંબંધમાં આપણી રીતભાતમાં સુધારો થયો છે, અને હવે આપણે જાણતા થયા છીએ કે ગાંડપણ એ એક જાતનો માનસિક રોગ છે, પણ જાણી જોઇને પોતાના સ્વભાવને આડે માર્ગે દોરવાપણું નથી; અને ગાંડાપણું તે માણસની પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખતું નથી.

આપણે સર્વ માનતા થયા છીએ કે ગાંડાપણું એ એક જાતનો માનસિક રોગ છે. પરન્તુ જે લોક વિદ્વાન્ છે, અને જેઓએ અપરાધીઓ તથા પાપી પુરૂષોના સ્વભાવનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે, અને જેઓ તે સ્વભાવમાં સુધારો કરવાને નિશદિન વિચાર કર્યા કરે છે, તેઓ એવા અનુમાન પર આવ્યા છે કે માનસિક રોગની પેઠે એક પ્રકારનો નૈતિકરોગ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેનામાં તે નૈતિકરોગ હોય છે, તેઓ અપરાધ કરવાને દોરાય છે. આ બાબતપર ધ્યાન રાખી જો અપરાધીઓનો ન્યાય

કરવામાં આવે તો આપણી કેદીઓ સાથેની વર્તણુકમાં બહુજ મોટો સુધારો થયેલો આપણને જણાશે અને આપણી હાલની શિક્ષા કરવાની પદ્ધતિમાં સારો ફેરફાર થયેલો જણાશે.

આપણા માનવબંધુઓ તથા પશુ પંખીઓ સાથે દિલસોજી રાખવી અને પ્રેમ બતાવવો એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. દરેક જીવતાં પ્રાણી સાથે આદરથી વર્તવું જોઇએ. તેમનામાં પણ આપણા જેવો જીવ છે, કેવળ આપણા ઉપભોગની વસ્તુ છે, એમ ગણી તેના ઉપર ક્રૂરતા વાપરવી નહિ, પણ જેવી રીતે પશુ પંખી આપણી સેવા કરે છે, આપણને જરૂરની કેટલીક ચીજો પુરી પાડે છે, આપણને હરેક રીતે ઉપયોગી થાય છે, અને આપણા આનંદમાં વૃદ્ધિ કરે છે, તે રીતે આપણે પણ તેમની સેવા કરવી જોઇએ.

પાંજરામાં રહેલ સારિકાપક્ષીની વાત સ્મરણમાં આવતાં હું અત્રે લખું છું:—

" Alas for the bird, who was born to sing,
They have made him a wing, they have clipped his wings.
They have shut him up in a dingy sheet,
And they praise its singing and call it sweet
But his heart and song are saddened and filled
With the woods and nest, he never will build,
And the wild young dawn coming unto the taee,
And the mate that never his mate will be,
And day by day, when his notes are heard,
They freshen the street, but alas for the bird ! "

" અફસોસની વાત છે કે ગાવાને અને હરવા ફરવાને સરજાયેલા પક્ષીને લોકોએ પાંજરામાં કેદી બનાવ્યું છે. તેઓએ તેની પાંખો કાપી નાંખી છે, અને એક ઘોંઘાટવાળા લત્તામાં તેને પુરી રાખી છે; તેના ગાયનનાં, લોકો વખાણ કરે છે, અને તે ગાયન મધુર છે એમ જણાવે છે; પણ તેનું હૃદય અને ગાયન દીલગીરીથી ભરેલાં છે, જંગલમાં માળો બાંધવાના, વૃક્ષની અંદર પ્રાતઃકાલ નિરખવાના, અને પોતાના સાથીના સાથે સંબંધમાં આવ-

વાના વિચારથી તે શોકાતુર છે, અને જ્યારે જ્યારે તે સારિકા મધુર ગાયન ગાય છે, ત્યારે ત્યારે તે લજ્જાવાળા આનંદિત થાય છે, પણ બિચારૂં પક્ષી તો ખરેખર દયાપાત્ર છે. ”

જે **સુવર્ણમય નિયમ*** પ્રમાણે આપણે આપણા માનવ બાંધવો તરફ વર્તીએ છીએ, તેજ નિયમ પ્રમાણે આપણે **પશુપક્ષીઓની** સાથે પણ પ્રેમપૂર્વક અને દિલસોજીની લાગણીથી વર્તવું એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. અને જે માણસ આ નિયમ પ્રમાણે પોતાનું વર્તન ચલાવતો નથી તે કદાપિ ખરો ધર્મિષ્ઠ કહી શકાય નહિ; અથવા તે મનુષ્યપણાનેજ લાયક નથી. પૃથ્વીની અંદર વસનારા કીડાઓ પણ કેટલેક અંશે આપણા ઉપકારી છે. તે પૃથ્વીને ધાન્ય ઉગવાને લાયક બનાવે છે. એ બાબતના અભ્યાસકો જણાવે છે કે તેમના વિના ખેતીને અનુકૂળ જમીન કદાપિ બની શકત નહિ. આપણે તેમના દેવાદાર છીએ. હવે પક્ષીઓનો વિચાર કરીએ તો આપણને જણાયા વગર રહેશે નહિ કે જો પક્ષીઓ ન હોત તો વૃક્ષ અથવા પાંદડાનો અન્ત આવી જાત, અને વનસ્પતિ કે શાક બિલકુલ મળી શકત નહિ. કારણકે પક્ષીઓના ભયથી કીડાઓ તે પાંદડાંને કરડી ખાતાં અટકે છે. આ બાબત આપણે પ્રથમ વર્ણવી ગયા છીએ. જો શાક પાંદડું બિલકુલ ન મળે તો જીંદગીનો પણ નાશ થઇ જાય. જો આપણે તે પ્રાણીઓની રીતભાતનો બરાબર અભ્યાસ કરીએ તો, અને તે પશુઓ તરફ દિલસોજી રાખી દરેક શું શું કામ કરે છે. તે બરાબર જાણીએ તો આપણે જરૂર એવા અનુમાનપર આવીશું કે આ જગતમાં તે પક્ષીઓની અને પ્રાણીઓની જરૂર છે; અને દરેકને આ જગતમાં પોતાનો ભાગ ભજવવાનો હોય છે. જેમ મનુષ્યો એક બીજા સાથે સંબંધ ધરાવનારા છે, તેમ મનુષ્ય અને પશુવચ્ચે પણ સંબંધ રહેલો છે. જો આપણે પશુનો નાશ કરીએ અથવા નાશ કરવા દઇએ, અને આ પ્રમાણે સૃષ્ટિનિયમોનો ભંગ કરીએ તો તેમાં અંતે હાનિ આપણને પોતાનેજ છે. માટે પ્રાણી વર્ગના શત્રુ કે નાશ કરનારા કે હેરાન કરનારા થવાને બદલે આપણે તેમના મિત્ર અને મદદગાર થવું જોઇએ.

* “બીજાને આપણી તરફ જેવી રીતે વર્તાવવા ઇચ્છતા હોઇએ તેવી રીતે આપણે તેમના તરફ વર્તવું ” એવો નિયમ.

પ્રાણીઓને રહેવાનાં સ્થાન (પાંજરાપોળો.)

અત્યાર સુધી દયાના કામમાં જે કાંઇ કરવામાં આવ્યું છે તે માણસોને વાસ્તે કરવામાં આવ્યું છે, પણ પ્રાણીવર્ગ સારૂ બહુજ થોડું કામ થયેલું છે. પશુ પક્ષીઓના સબંધમાં બહુજ થોડું ધ્યાન આપવામાં આવેલું છે. પુરૂષ અને સ્ત્રીઓને માટે આ પૃથ્વીપર અનેક હૉસ્પીતાલો અને રહેવાનાં સ્થાન છે. પણ હજુ પ્રાણીઓને વાસ્તે આવા પ્રકારની સગવડ બહુજ જુજ છે. કોઇ કોઇ સ્થળે પાંજરાપોળો અથવા પશુનું દવાખાનું માલુમ પડે છે, તેવી પાંજરાપોળોની પુષ્કળ જરૂર છે. આપણી માફક પશુઓને માટે પણ પાંજરાપોળો, તેમને રહેવાનાં સ્થાન, તેમને બચાવનારી મંડલીઓ, અને તેમને સારૂ દવાખાનાંની જરૂર છે. અને જ્યાં હાલ એક પાંજરાપોળ હશે ત્યાં મને ખાતરી છે કે વખત જતાં ડઝન કે સો થશે. દુનિયામાં મોટામાં મોટું અને સારી સવડતાવાળું જાનવરોનું દવાખાનુ મુંબાઇમાં છે. ત્યાં કેટલાંક પશુઓને રાખવામાં આવે છે, અને બ્હારથી લાવવામાં આવનારાં પશુઓની પણ દવા કરવામાં આવે છે. સર્વ પ્રકારના પ્રાણીઓને વાસ્તે તે હૉસ્પીતાલ ખુલ્લી છે, અને જેવી રીતે પશ્ચિમના દેશોમાં માણસની સભાળપૂર્વક દવા કરવામાં આવેછે, તેજ રીતે તે પશુઓની ત્યાં દવા કરવામાં આવે છે. દરેક વર્ષે બે હજાર ઉપરાંત પશુઓને અંદર રાખવામાં આવે છે, અને બ્હારથી દવા કરાવનારા એક હજાર ઉપરાંત હોય છે. નાનાં અને મોટાં મકાન મળી તે દવાખાનામાં ૪૦ વિભાગ છે. તેની બાંધણી અને રચના અમારી (પશ્ચિમની) હૉસ્પીતાલો કરતાં પણ ઉત્તમ છે. આ વિશાળ દવાખાનું સ્થાપન કરનાર સર દીનશા માણેકજી પીટીટ નામના એક પ્રસિદ્ધ પારસી વ્યાપારી હતા; અને તેનું નામ 'બાઇ સકરબાઇ દીનશા પીટીટ પશુ દવાખાનું' રાખવામાં આવ્યું છે, અને પરોપકારના કામમાં ભાગ લેનારા મુંબઇનિવાસી કેટલાક સખી ગૃહસ્થો તેને સારી સહાય આપે છે. ત્યાં દરેક પ્રકારનાં પાળેલાં જાનવરોને રાખવામાં આવે છે, અને તેમની સંભાળ લેવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ જંગલનાં પ્રાણીઓ અને જંગલી પશુઓ જો ઘાયલ થયેલા અથવા કોઇ કારણથી ઇજા પામતા માલૂમ પડે તો ત્યાં તેમને લેઇ જવામાં આવે

છે અને તેમની યોગ્ય માવજત કરી તંદુરસ્ત કરવામાં આવે છે, તથા ફરીથી છૂટા મૂકવામાં આવે છે.

આ દવાખાનું મુંબાઇને ગર્વનું કારણ છે અને હિંદુ લોક બહુ ઉદારતાથી તેમાં પૈસા આપે છે. ત્યાં લેબોરેટરી (Laboratory–પ્રયોગશાળા) સ્થાપન કરતી વખતે સર દીનશા પીટીટે એવી ખુલ્લી શરત મૂકી છે કે "**આ સ્થળે કોઇ પણ પ્રકારના પ્રાણી ઉપર અખતરા કરવા દેવામાં આવશે નહિ,** કારણ કે તેથી હિંદુ લોકોના જીવ બહુ દુખાશે, અને આ રીતે આ કાર્યને મોટો ધોકો લાગશે. અને જો તે બાબત હિંદુઓના જાણવામાં આવશે તો તેઓ તરતજ પૈસા આપવાનું બંધ કરશે. આ સબંધમાં પૈસા સંબંધી ખરી મદદ આપનારા હિંદુઓ જ છે." એ દવાખાનાનું ટ્રસ્ટડીડ કરતી વખતે **સર દીનશા પીટીટે** આ બાબત બહુજ ખુલ્લા શબ્દોમાં દર્શાવેલી છે.

પ્રાણીઓને સારૂ આ ભવ્ય દવાખાના ઉપરાંત મુંબાઇમાં પ્રાણીઓ ઉપર ગુજરતું ઘાતકીપણું અટકાવનારી એક સારા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની મંડળી છે. વળી ત્યાં એક પાંજરાપોળ સ્થાપવામાં આવેલી છે, અને ત્યાં નિર્બળ થઇ ગયેલાં માંદા પ્રાણીઓને રાખવામાં આવે છે; અને જ્યાં સુધી સાજા ન થાય કે મરી ન જાય ત્યાં સુધી તેઓ ત્યાં રહે છે. કલકત્તાની પાસે પણ એવી એક પાંજરાપોળ છે. તે તેર વર્ષ ઉપર હિંદુ આગેવાનોએ સ્થાપન કરેલી છે. તે જગ્યા કલકત્તા શહેરથી દશ માઇલ છેટે આવેલા સોદપુર સ્ટેશન નજદીક છે. તેની દેખરેખ એક મેનેજર રાખે છે. જેની મદદમાં એંસી માણસો રાખવામાં આવેલા છે, અને કેટલાક અનુભવી પશુવૈદો પણ રોકવામાં આવેલા છે.

હિંદુસ્થાનના બીજાં પણ શહેરોમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની પાંજરાપોળો હયાત છે. એક કલકત્તાની પાંજરાપોળના સંબંધમાં 'લંડન ટેલીગ્રાફ' નામના વર્તમાનમાં એક લેખક જણાવે છે કેઃ—

"એ વાત સત્ય છે કે ખ્રીસ્તી ધર્મ પાળનારાની અપેક્ષાએ હિંદવાસીઓ પશુઓની સાથે વધારે દયાથી અને વધારે પ્રેમથી વર્તે છે. કેવળ માંસભક્ષણનો નિષેધ હિંદુઓપર એક આશ્ચર્યકારી અસર ઉત્પન્ન કરે છે. જે યુરોપીઅન પ્રથમ જ હિંદુસ્થાનમાં આવે છે, અને વડોદરા, નાસિક અ-

યાત્રા વૃન્દાવન વગેરે શહેરોમાં ફરવા નીકળે છે, તે પશુપક્ષીઓનો વ્યવહાર દેખી આશ્ચર્ય પામે છે, કારણ કે ત્યાંના પશુપક્ષીઓ પણ આસપાસની શાંતિને લીધે શાન્તિપૂર્વક ત્યાં વસતા માલુમ પડે છે. શહેરની ગીચ વસ્તીવાળા ભાગમાં પણ વાંદરાઓ ઘરના છાપરાપર બેસે છે, અને દાંત કકડાવતા માલુમ પડે છે. દુકાનની લાકડીઓપર ખીસકોલીઓ આમતેમ દોડતી અને કુદકા મારતી નજરે પડે છે, લીલારંગના પોપટો જ્યાં ત્યાં બેસીને મધુર શબ્દ બોલતા દેખાય છે, કબુતરો જુદા જુદા સ્થળમાં અનાજના કણ શોધતા અને માળો બાંધતા જણાય છે, ગામડાના કુવા કે તળાવની પાસે રમતી છોકરીઓ દૃષ્ટિએ પડે છે, નોળીઆઓ બગીચાની અંદર આવજા કરતાં કેટલીકવાર જોવામાં આવે છે, સમડીઓ અને કાગડાઓ બજારમાં જ્યાં ત્યાં બેઠેલા દેખાય છે, જંગલી કબુતરો અને બીજાં પક્ષીઓ ખોરાકને ખાતર શહેરમાં આમ તેમ ઉડતાં નજરે પડે છે અને રાત્રે તો શિયાળીયાં પણ ગામડામાં ઘુસતાં જોવામાં આવે છે. માણસો અને પક્ષીઓની વચ્ચે એક પ્રકારની શાંતિ પ્રસરી રહેલી જણાય છે; અને કુદરતના ઉપર પ્રેમ રાખનારને જે અસર થાય તે ખરેખર બહુજ રમણીય છે. ”

ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં માન પામેલા એક હિંદુ ઉપદેશક અને લેખક લખે છે કે:—જ્યારે હિંદુ બાળકો અને બાળકીઓ પ્રથમ નિશાળે જાય છે, ત્યારે પ્રથમજ ઉપદેશ ગ્રહણ કરતી વખતે દયા ધર્મનો સિદ્ધાન્ત તેમને શિખવવામાં આવે છે; અને તેથી મોટા થયે પણ તેઓ પ્રાણી માત્રની સાથે દયાથી પ્રેમપૂર્વક વર્તે છે. તેમને શિખવવામાં આવે છે કે, ગરીબ પશુઓની દયા કરો, તમારા પેટ સારૂ એમની હિંસા કરતા નહિ. કારણ કે માણસનું સ્વાભાવિક ભોજન માંસ નથી. સંસ્કૃતની પ્રથમ ચોપડીમાંજ હું શિખ્યો હતો કે:—

> સ્વચ્છન્દવનજાતેન શાકેનાપિ પ્રપૂર્યતે,
> અસ્ય દગ્ધસ્યોદરસ્યાર્થે કઃ કુર્યાત્પાતકમ્;
> પ્રાણા યથાત્મનોઽભીષ્ટા ભૂતાનામપિ તે તથા,
> આત્મૌપમ્યેન ભૂતેષુ દયાં કુર્વન્તિ સાધવઃ
> યોત્તિ યસ્ય યદા માંસમુભયોઃ પશ્યાન્તરમ્,
> એકસ્ય ક્ષણિકા પ્રીતિરન્ય પ્રાણૈર્વિમુચ્યતે.

“ જમીનપર સ્વેચ્છાએ ઉગતા શાક પાંદડાં વગેરેથી પેટ ભરાય છે, તો આ પાપી પેટને સારૂ જીવહિંસા રૂપી પાપ કોણ આચરે ? જેવી રીતે

પોતાના પ્રાણ પોતાને વ્હાલા છે, તેવી રીતે પ્રાણી માત્રના પ્રાણ પોતાને વ્હાલા છે. માટે પોતાના આત્માને બીજાના આત્માની સાથે સરખાવી સાધુ પુરૂષો દયા કરે છે. જે માણસ માંસ ખાય છે, અને જેનું માંસ ખાવામાં આવે છે, તે બેમાં કેટલો બધો તફાવત છે તે તપાસો. એકને ક્ષણિક જિહ્વાસ્વાદ થાય છે, અને બીજાનું મૃત્યુ થાય છે. "

આ દરેક પ્રાણીમાં જીવ રહેલો છે. તેને પણ અહંવૃત્તિ જાગ્રત થયેલી હોય છે, અને તેથી તે સુખ દુઃખ અનુભવી શકે છે, અને જીવવાને વાસ્તે બનતો પ્રયત્ન કરે છે. તેનો આત્મા પણ ઉન્નતિક્રમના જુદા જુદા પગથિયાં ચઢતો ચઢતો મનુષ્યગતિ પ્રાપ્ત કરશે. તેટલા માટે હિંદુઓનો ધર્મ, તત્વવિદ્યા અને તેઓનાં શાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરે છે કે " જેવી રીતે આપણી જીંદગી આપણને વ્હાલી છે, તેવી રીતે પ્રાણીવર્ગને પોતાની જીંદગી વ્હાલી છે અને જેવી રીતે આપણે મરવા ઇચ્છતા નથી, તેવી રીતે તેઓ પણ મરણથી ભય પામે છે આપણા સુખને સારૂ જીવહિંસા કરતા નહિ, સૃષ્ટિની અંદર વ્યાપી રહેલું ઐક્ય તપાસો, અને સઘળાં જીવતાં પ્રાણીઓને બનતી સહાય આપો. " એ પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રો ઉપદેશ આપે છે.

આપણે સુખ કે ભોજનને વાસ્તે કોઇ જીવધારી પ્રાણીનો નાશ કરીએ છીએ, તે કામ સ્વાર્થી છે. કેવળ આપણા સ્વાર્થને લીધેજ આપણે બીજા પ્રાણીઓના જીવવાના હકને ગણકારતા નથી અને તે નિર્દોષ પ્રાણીઓને મારી નાંખી, હેરાન કરી, અથવા તેમના હક ઉપર ત્રાપ મારી આપણે આપણું પોષણ કરીએ છીએ કે હલકા પ્રકારનું સુખ ભોગવીએ છીએ. સઘળા અશુભ વિચારો અને અશુભ કાર્યોનું મૂળ આ સ્વાર્થતા છે. જે બાબત આપણને સ્વાર્થી બનાવે, અને આપણા હલકા સ્વભાવને પોષણ કરે તે બાબત ખરેખર નીચ, ધિક્કારવાલાયક અને દુષ્ટ છે, અને જે બાબત આપણને નિઃસ્વાર્થી બનાવે તેજ બાબતને ઉમદા અને ઉચ્ચ બનાવનારી ગણવી જોઇએ. આત્માનું ઐક્ય અનુભવવામાં વિઘ્ન કરનારી બાબત તે અસત્ય છે, અને જે આપણી આત્મિક દૃષ્ટિ ઉઘાડે છે, અને હલકા પ્રાણીઓમાં પણ તેજ દૈવી જીવન વહેતું જોવામાં સહાય કરે છે, અને આપણી માફક પક્ષીઓ ઉપર પ્રેમ કરાવે છે તે ખરેખર દૈવી અને ઉચ્ચ જ્ઞાન છે."

ઉપર જણાવેલી બાબતો પરથી એ ખુલ્લું જણાઇ આવે છે કે આપણે (અંગ્રેજોએ) પ્રાણીવર્ગ સાથેના આપણા સંબંધની બાબતમાં હિંદુ લોકો

પાસેથી બહુ શિખવાનું છે. આત્મિક ઐક્યનું તત્ત્વ—એ કે જે આ વિશ્વનો મોટો સિદ્ધાન્ત અંગ્રેજોના અપેક્ષાએ હિંદુઓ બહુ સારી રીતે સમજ્યા છે. જ્યારે અમે પણ આ સિદ્ધાંત બરાબર સમજીશું અને તદનુસાર અમારૂં વર્તન રાખીશું, ત્યારે અમારો સુધારો ખરો સુધારો કહી શકાશે. જ્યારે સર્વ અંગોમાં સુધારો થાય ત્યારેજ તે સુધારો કહી શકાય. અને જેને હાલ આપણે સુધારો માનીએ છીએ તે ખરી રીતે સુધારાના નામને લાયક છે કેમ ? એ એક મોટો સવાલ છે. અમારો હાલનો સુધારો કેટલીક બાબતમાં બીજી પ્રજાઓને એક શ્રાપ સમાન છે; અને બીજી પ્રજાઓની અવનતિ કરનાર છે. પણ જ્યારે ઉપર જણાવેલો આત્મૈક્યનો સિધ્ધાંત બરાબર અનુભવવામાં આવશે, ત્યારે તે સુધારો સર્વ પ્રજાઓને અને આ જગતના લોકોને ખરેખર આશીર્વાદરૂપ થશે, કારણ કે બીજી પ્રજાઓ અને બીજા માણસો સાથેના અમારા સંબંધમાં બહુજ ફેરફાર કરવો પડશે; ત્યારેજ અમારો સુધારો બીજી પ્રજાને લાભકારી થશે. એ અપૂર્ણ સુધારાને લીધે કેટલાંક રાજ્યોની શક્તિ ક્ષણભંગુર અને અસ્થિર થઈ જાય છે; અને જો આપણે બરાબર ન સંભાળ રાખીએ તો તે તે ક્ષણભંગુરતા વૃધ્ધિ પામે અને તે રાજ્યોનો નાશ પણ થાય બહારથી પ્રબળ અને મજબૂત દેખાતી ઘણી પ્રજાઓનો આ અસ્થિર શક્તિને લીધે અંત આવેલો, તેના ઇતિહાસ અનેક પુરાવા આપે છે. પણ જો ઉપરનો સિદ્ધાંત બરાબર જાણવામાં આવે તો તે રાજ્યની સ્થિરતા વધારે જળવાઇ રહેવાની, એ ચોક્કસ વાત છે. જે દેશને કેટલાક લોકો બીનસુધરેલો ગણે છે ત્યાં પ્રાણીઓ ઉપર ગુજરતું ઘાતકીપણું અટકાવનારી મંડળીની મીટીંગ વખતે એક વકતાએ કહેલા શબ્દો આપણે અમેરીકનવાસીઓએ નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવા જોઇએ. તે મંડળીના ઓછામાં ઓછા ૫૦૦૦૦ (પચાસ હજાર) સભાસદો હોવા જોઇએ, તે બાબત લોકોને આગ્રહપૂર્વક જણાવતાં તેણે કહ્યું હતું કે " જંગલી પ્રાણીઓ જ્યાં દોડી રહ્યાં છે તે જંગલોમાં, પક્ષીઓ જ્યાં ઉડી રહેલાં છે તે ગગનમાં (હવામાં) અને જ્યાં જ્યાં આપણા યુવકો અને બાળકો હરે ફરે છે તે તે જગ્યાઓ ઉપર "દયા" "દયા" ના શબ્દો લખી કાઢો. "

અમે કબુલ કરીએ છીએ કે અમારી દયાધર્મપ્રચારક સભાઓ, પશુઓ ઉપર ગુજરતું ઘાતકીપણું અટકાવનારી મંડળીઓ, અને અમારાં થોડાંઘણાં દવાખાનાંઓને કેટલાંક ઉદાર અને દયાળુ હૃદયના સ્ત્રી પુરૂષો તરફથી મદદ

મળી છે પરન્તુ તે મદદ પુરતી નથી. હજુ વધારે સહાયની જરૂર છે. લોકો આ બાબત તરફ દિલસોજી બતાવતા થયા છે, અને મારા ધારવા પ્રમાણે એવો પણ સમય નજદીક આવતો જાય છે કે જ્યારે ધનવાન સ્ત્રી પુરૂષો જગતના કલ્યાણાર્થે કાંઇ કાંઇ સંસ્થાઓ સ્થાપન કરવા ઇચ્છશે, ત્યારે મનુષ્યજાતના ઉપકારાર્થે જેટલા વેગથી તેઓ સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં ધન ખર્ચે છે, તેટલા જ વેગથી તેઓ પશુઓના કલ્યાણ અર્થે પણ સંસ્થાઓ-દવાખાનાઓ, પાંજરાપોળો-પ્રાણી ઉપર ગુજરાતું ઘાતકીપણું અટકાવનારાં મંડળો-વગેરે સ્થાપશે. અને વળી આપણામાંથી જે વધારે દયાળુ, વધારે ડાહ્યા અને વધારે દીર્ઘ દ્રષ્ટિવાળા હશે, ને જેથી હૃદય નિર્મળ અને દયાળુ થાય અને દયાનો પ્રચાર થાય, તેવા દરેક કામને શકિતના પ્રમાણમાં સહાય આપતા રહેશે. અને તેથી કરીને આપઘાતના કેસો જેમ બને તેમ ઓછા થતા જશે, અને જેમ બને તેમ ભવિષ્યમાં લોકોનાં દુઃખ અને કલેશો નાશ કરનારા સંજોગો ઉત્પન્ન થશે. આ બાબતમાં **દયાધર્મના વિચારો બહુ પ્રમાણમાં ફેલાવવાની જરૂર છે.** જો લોકોના સમજવામાં આ બાબત આવે તો તે ઉપાડી લેતાં લોકોને વાર લાગશે નહિ. ઘાતકીપણું, દુરૂપયોગ, અને પ્રાણીઓ તરફ બેદરકારીના સઘળા અપરાધોનું મૂળ **અવિચારીપણું** છે. જો માણસમાંથી અવિચારીપણું દૂર જાય તો સર્વ સુધારાનો માર્ગ સરલ થઇ જાય. આપણે પશુ પક્ષીઓની તરફ દીલસોજી બતાવતાં શીખવું જોઇએ. જેવી રીતે આપણી જીંદગી આપણને વ્હાલી છે, તેવી રીતે તેમની જીંદગી તેમને વ્હાલી છે. આપણી માફક તેઓને પણ દુઃખ થાય છે, અને ધમકી અને ક્રુરતાથી આપણને માઠું લાગે છે, તેમ તેમને પણ લાગે છે અને જેમ બીજાના વિચારોથી આપણને અસર થાય છે, તેમ આપણા વિચારથી તેમને અસર થાય છે. જેમ આપણે આપણી તરફ લોકો સારી રીતે વર્તે એમ ઇચ્છીએ છીએ, અને આ રીતે વર્તનાર તરફ માનબુદ્ધિથી નીહાળીએ છીએ, તેમ તે પ્રાણીઓ સારા વર્તનની આશા રાખે છે, અને સારૂં વર્તન રાખનારને ચ્હાય છે; અને આપણી માફક તે પણ પ્રેમ બાંધવાને ચ્હાય છે. આ બાબત પ્રાણીઓ સંબંધી વિચાર કરતાં ભુલવી નહિ. કુતરા, ઘોડા વગેરે પ્રાણીઓએ પોતાના સ્વામીનાં કેવાં કેવાં કાર્યો કર્યાં છે તેના અનેક પુરાવા છે. તેઓનામાં લાગણી છે. અને મન પણ થોડું ખીલેલું હોય છે, માટે તેવા જીવવાળા પ્રાણીઓ તરફ દયા બતાવવી એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે.

અમર આત્મા.

પશુ પક્ષીઓની સહનશીળતા વિચિત્ર છે. જેમની સાથે તે પ્રેમ કરે છે અથવા જેમની સાથે તેમની મિત્રતા થાય છે, તેમના તે દૃઢભક્ત થાય છે. પશુઓમાં બુદ્ધિ પણ હોય છે. એમની સ્મરણશક્તિ, વિચારશક્તિ અને પારખવાની શક્તિ પણ અદ્‌ભુત પ્રકારની માલૂમ પડે છે. એ બાબતોને જણાવનારી હજારો વાતો બનેલી છે અને પુસ્તકોમાં લખાયેલી છે. તે પશુઓએ બજાવેલાં કાર્યોથી તે પુસ્તકો ભરેલાં છે. આવી બાબતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થાય તો બહુ હર્ષનું કારણ થાય, પણ આ નાના પુસ્તકમાં સ્થળસંકોચને લીધે અમે તે વર્ણવી શકતા નથી. ઘણી વાર પશુઓએ-મુખ્યત્વે કરીને કૂતરાઓએ—પોતાના મિત્ર માલિક અથવા કોઇ ભૂલા પડેલા મુસાફરના પ્રાણ બચાવવાને અથવા આવતા ભયની ચેતવણી આપવાને પોતાની જાતને ભયમાં નાંખેલી છે. મેં થોડા દિવસ ઉપરજ એક દૈનિક પત્રમાં આ પ્રમાણે સમાચાર જોયા હતા કે સ્વીટ્‌ઝર્લેંડના એક પર્વત પર બેરી નામના કૂતરાનું સ્મારક ચિન્હ બનાવવાનું છે; જે કૂતરાએ પોતાની જીંદગીમાં ચાલીશ માણસોના જીવ બચાવ્યા હતા તે પ્રસિદ્ધ સેંટ બર્નાર્ડનો કૂતરો હતો.

પશુઓની ભક્તિ અને પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરીને પણ કરેલી સેવા નિમિત્તે સ્થાપન કરવામાં આવેલા બીજા સ્મારકસ્થંભો રોપવામાં આવેલા છે, તેની મને ખબર છે. કેટલાક મનુષ્યોના જીવનયાત્રામાં પશુઓએ પોતાના પ્રાણ આપીને એવા પ્રકારની સેવા બજાવી છે કે તે મનુષ્ય જન્મપર્યન્ત તે પ્રાણીનો ઉપકાર માને છે, અને તેનું વારંવાર સ્મરણ કરે છે; અને પરોપકારને વાસ્તે પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપનાર પશુને વાસ્તે આંખમાંથી આંસુ પાડે છે. એ આંસુ તે પશુઓની ઉદારતાના શું ઉચ્ચ સ્મારક નથી? અને જ્યારે આપણે તે પશુઓ ઉપર નજર કરીએ છીએ, અને જ્યારે તે પશુઓના ભાવ તેમની આંખદ્વારા પ્રકાશિત થાય છે, જ્યારે આપણે તેમનામાં પ્રેમ, ભય, વિશ્વાસ, મૈત્રી, વગેરે ગુણો જોઇએ છીએ, અથવા જ્યારે તેની સવાલ પૂછતી આંખ તરફ નિહાળીએ છીએ, ત્યારે પશુ અને માણસની વચ્ચે મોટું અંતર છે, એમ માનનારાઓથી આપણે તદ્દન જુદા પડીએ છીએ, કારણ કે કેટલીકવાર તો આપણા કરતાં પશુઓ વધારે ઉચ્ચ પ્રકારનું અને પ્રમાણિક જીવન બતાવે છે. તેમની અને આપણી વચ્ચે ભારે

અંતર છે, એમ માનવામાં આપણે મોટી ભુલ કરીએ છીએ. **મનુષ્ય અને પશુ વચ્ચે રહેલું અંતર આપણે મિત્રતા અને પ્રેમના બળવડે તોડી નાખવું જોઇએ. એથી તેઓ મનુષ્યપણાને લાયક થતા જશે અને આપણે વધારે ઉચ્ચ સ્થિતિને યોગ્ય થતા જઇશું.** મારો અંગત અભિપ્રાય એવો છે કે પોતાના સ્વભાવને અનુકુળ વર્તવાને દરેક પ્રાણી પ્રયાસ કરી રહ્યું છે: અને પોતાની હાલની સ્થિતિ કરતાં વધારે ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પણ મથે છે. માણસ પણ એવા પ્રકારનો પ્રયત્ન કરે છે, અને જેમ માણસ કેટલીકવાર પોતાના પ્રયાસમાં સફળ નીવડે છે, તેમ પશુ પણ નીવડે એ સંભવિત છે. તે પણ આપણી માફક પોતાની ઉન્નતિ કરવાને સદા પ્રયત્ન કરે છે; અને તેઓ પણ આપણી પેઠે ઉચ્ચ ગતિ પ્રાપ્ત કરવાને નિર્મિત થયેલા છે. જેવો આપણા સત્રળાનો આત્મા છે, તેવો તે પશુઓનો પણ છે. કોઈ પણ પશુ, વિનાપ્રયોજન અથવા અલ્પકાળને વાસ્તે ઉત્પન્ન થયેલું નથી. જો આત્મા ખચીતજ હયાતી ધરાવતો હોય (પછી તે માણસનો હોય કે પશુનો હોય,) તો તે અમર છે. તે આત્મા કદાપિ નાશ પામતો નથી. જો કે તે શરીર અથવા રૂપ બદલાય અને તેને સ્થાને તે કરતાં વધારે સુંદર નવું રૂપ અથવા શરીર તે ધારણ કરે, છતાં આત્મા વિનાશ પામતો નથી; કારણ કે તે તો અજર અને અમર છે.

આપણી બેદરકારીથી પશુઓ ઉપર ત્રાસ ગુજરે છે, અને તેમને દુઃખ પડે છે, તે બાબતના બન્યા તેટલાં ઉદાહરણ આ પુસ્તકમાં આપેલાં છે, વળી આ પુસ્તકમાં એ પણ ખુલ્લી રીતે સમજાવવામાં આવેલું છે કે જ્યારે જ્યારે આપણે પશુઓ વિરૂદ્ધ કાર્ય કરીએ છીએ ત્યારે અવશ્ય આપણને તેનું ફળ મળ્યા વિના રહેતું નથી. આ નિયમ અચળ અને અનિવાર્ય છે.

આપણે કરેલા કાર્યનું ફળ આપણેજ ભોગવવું પડે છે માટે બાળપણથી બાળકોને આ પશુઓના શત્રુ થવાને અને નાશ કરનાર થવાને બદલે તેમના મિત્ર, રક્ષક અને સંભાળ રાખનાર થવાનો બોધ આપવો જરૂરનો છે.

પશુઓ તરફ સદા પ્રિય અને મીઠાશભર્યા શબ્દો વાપરવાને બાળકોને નાનપણથી શિખવવું જોઇએ. કેવળ મીઠા શબ્દોજ નહિ પણ માયાળુ વિચારો રાખવાનો તેઓને બોધ આપવો જોઇએ. કેટલાંક પ્રાણીઓ બહુજ લાગ-

બીજાઓ હોય છે અને આપણે ધારી શકીએ તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં તેઓને આપણા વિચારો અને લાગણીઓની અસર થાય છે. અને કેટલાંક પ્રાણીઓને તો માણસો કરતાં પણ વધારે અસર થાય છે. આપણે રસ્તામાં ચાલતાં હોઇએ છીએ. તેવામાં આપણો કોઇ સ્નેહી મળે છે તો આપણે તેને વાસ્તે જરાવાર રસ્તામાં ઊભા રહીએ છીએ, પ્રણામ કરીએ છીએ અને તેને ક્ષેમ કુશળના સમાચાર પુછીએ છીએ; તો પછી ઘોડા વગેરે પ્રાણીઓ સાથે તેવા પ્રકારનું વર્તન રાખવામાં શી હરકત આવે છે, તે અમારાથી સમજાતુ નથી. ભલેને તે ઘોડો આપના શબ્દો બરાબર ન સમજે, પણ તે શબ્દોમાં રહેલો ભાવ તો તરતજ તેના સમજવામાં આવે છે; અને જો ભાવ તે શબ્દોમાં રહેલા વિચારો તેના જાણવામાં આવે તો પછી શબ્દો તે સમજે કે ન સમજે તેમાં શું થયું ?

માટે પ્રાણીઓ સાથે માયાળુપણે વર્તવાને, પ્રાણીઓના મિત્ર થવાને બાળકોને ઉપદેશ આપવો જોઇએ પ્રાણીને હેરાન કરવામાં આવતુ હોય, તેનો દુરૂપયોગ થતો હોય, અથવા તેની તરફ ક્રૂરતા વાપરવામાં આવતી હોય તેવે વખતે તે બાળકને તે હેરાનગતી, દુરૂપયેગ અને ક્રૂરતાના સામે થવાને શીખવવું જોઇએ. જ્યારે માણસ થાકી જાય છે, અથવા માણસને સખ્ત કામ કરવાનું હોય છે, ત્યારે આપણે તેને મીઠાશભર્યા શબ્દોથી ઉત્તેજન આપીએ છીએ, પણ તેને મારતા નથી. કારણ કે મારવાથી તે કદાપિ કામ કરી શકતો નથી; તેજ રીતે ઘોડા અથવા બળદની સાથે વર્તવું જરૂરનું છે જો ઘોડો કે બળદ થાકી ગયો હોય અથવ તેનાપર વધારે ભાર લાદવામાં આવ્યો હોય તો તેજ રીતે મીઠા શબ્દોથી તેને ઉત્તેજિત કરવો જોઇએ, પણ ચાબુક મારવી જોઇએ નહિ. ઘોડાઓને તથા બળદોને એવી ટેવ પાડવી જોઇએ કે ઉત્તેજિત શબ્દથી કામ કરવા લાગી જાય. ચાબુક મારવાથી તેને માર ખાવાની ટેવ પડી જાય છે; અને તે ચાબુકવિના કદાપિ કામ કરી શકતો નથી. અને ધીમે ધીમે એવો નઠોર બની જાય છે કે ચાબુકની પણ કાંઇ અસર થતી નથી. હાલમાં સેંકડે નવાણું ટકા ચાબુક વાપરવામાં આવે છે. આમ કરવું તે બીનજરૂરી છે, એટલુંજ નહિ પણ નિરર્થક છે.

અમેરીકાનો એક મુસાફર રશીયાના રહેવાસી પરમ ભક્ત કાઉન્ટ

ટોલસ્ટોય સાથે સવારી કરતો હતો. તેણે જોયું કે તે કદાપિ ચાબુકનો ઉપયોગ કરતો ન હતો; અને જ્યારે તેને કારણ પુછ્યું ત્યારે ટોલસ્ટોયે જણાવ્યું કે "મારા ઘોડાના સાથે હું વાતો કરૂં છું પણ હું ઘોડાને કદાપિ મારતો નથી." આપણે આ પરોપકારી દયાળુ પુરૂષના દ્રષ્ટાન્ત ઉપરથી ધડો લેઈ તે પ્રમાણે વર્તતાં શીખવું જોઇએ.

હૃદય કેળવણી.

જે પુરૂષો શિક્ષકનો ઉમદા ધંધો કરે છે, તેઓએ ખાસ કરીને જીવદયાની કેળવણી બાળપણથી છોકરાઓને આપવી જોઇએ. જો શિક્ષક થવાને હું ભાગ્યશાળી નીવડું તો એવા પ્રકારની કેળવણી બાળકોને આપવી, એ મારી ઉત્તમ ફરજ છે, એમ હું માનું જે સિદ્ધાંતો, નિયમો, અને સત્ય બાબતોનો તેમને ઉપદેશ આપવામાં આવે તેમાં દશમાંથી નવ બાબતો ભુલી જવાનો સંભવ છે, પણ જો તેમને **જીવદયાનો** ઉપદેશ આપવામાં આવે અને જો શિક્ષક પોતાના **વર્તનથી** તે બાળકોપર તે બાબતનો **પ્રભાવ પાડે** તો તેથી એક બાબત એવી તેમને મળશે કે જેથી મનુષ્ય જાતિમાં ઉત્તમોત્તમ તેઓ બનશે. આવી દયામય કેળવણી આપવાને વાસ્તે હું ખાસ ધ્યાન આપું અને વખત રોકું એટલુંજ નહિ પણ મારા દરેક કાર્યમાં તેનો પ્રયોગ કરૂં. બીજા શબ્દોમાં કહીયે તો મારૂં દરેક કાર્ય તે નિયમો પ્રમાણે હું કરૂં.

ફ્રાન્સનો પ્રખ્યાત શિક્ષક **એમ. ડી. સેલી** જે કેટલાંક વર્ષોથી નિયમ પ્રમાણે જીવદયાનો ઉપદેશ આપતો આવ્યો છે, તે પોતાના અનુભવથી જણાવે છે કેઃ—

"ઘણા દિવસથી મારી ખાત્રી થયેલી છે કે પ્રાણીઓ તરફ બતાવવામાં આવતી દયાનું બહુજ સારૂં અને ઉત્તમ પરિણામ આવે છે જીવદયા કેવળ આર્થિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનુંજ પ્રબળ સાધન છે. એટલુંજ નહિ પણ નૈતિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રારંભ કરવા સમાન છે. હું જે રીતે બાળકોને જીવદયાનો બોધ આપું છું તેથી નિશાળના દરરોજના કાર્ય (daily routine)માં જરા પણ ફરક આવતો નથી. એક અઠવાડીયામાં બે દિવસ આ વિષયના સંબંધમાંજ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. વાંચવાને વાસ્તે પ્રાણી સબંધી વર્ણન કરનારૂં કોઇ પુસ્તક હું પસંદ કરૂં છું, અને

તેમાંજ ઉત્તમ ઉપદેશ તથા જ્ઞાન બાળકોને હું આપું છું. [illegible] ખાતાની કોપી બુકમાં પણ પ્રાણીવર્ગ તરફ દયા કે ન્યાયના વિચાર દર્શાવનારાં વાક્યો જ લખવામાં આવે છે. હું બાળકો સમક્ષ સિદ્ધ કરી બતાવું છું કે જો પશુઓ પાસેથી હદ ઉપરાંત કામ લેવામાં ન આવે, તેમને સ્વચ્છ અને હવાવાળા તબેલામાં રાખવામાં આવે, જો તેમને બરાબર રીતે ખાવાપીવાનું આપવામાં આવે, અને તેમની સાથે માયાળુપણે વર્તવામાં આવે તો તે પ્રાણી અધિક કામ આપી શકે, અને તેથી ધાન્ય પણ પુષ્કળ ઉગાડી શકાય, પક્ષીઓ અને નાના પશુઓ જે ખેડુતને તેના કામમાં બહુ ઉપયોગી નીવડે છે તેમનું પણ હું તેમની સન્મુખ વર્ણન કરું છું.

"મારા કાર્યનું પરિણામ બહુજ સંતોષકારક આવેલું છે. મારા વિદ્યાર્થીઓ ગડબડ બહુજ ઓછી કરે છે. અને એક બીજા તરફ બહુજ માયાળુપણે તથા સભ્યતાથી વર્તે છે, તેઓ પ્રાણીવર્ગ તરફ બહુજ દયા બતાવતાં શિખ્યા છે, અને માળાઓમાંથી ઇંડાં લેઇ લેતા અને પક્ષીઓને મારતા અટક્યા છે. પ્રાણીઓનું દુઃખ દેખી તેઓનું હૃદય દયાળુ બને છે, અને પક્ષીઓ તરફ વાપરવામાં આવતી ક્રૂરતા દેખી તેઓને જે દુઃખ થાય છે, તેથી બીજા મનુષ્યોમાં દયા અને રહેમની નજર ઉત્પન્ન થાય છે."

અમેરિકાની દયાધર્મ પ્રચારક સોસાઇટીના પ્રમુખ મી. જ્યોર્જ ટીએંજલે કહ્યું છે કેઃ—

"ગરીબ અને નિરાધાર પ્રાણીઓના વકીલ" તરીકે ઉભો રહી હું તમારી સન્મુખ જાહેર કરું છું કે જેટલે અંશે અને જેટલી ઝડપથી આપણે આપણી બધી સ્કુલોમાં આ પ્રાણીવર્ગ તરફ દયાનાં ગીતો, કાવ્યો અને સાહિત્ય દાખલ કરતા જઇશું તેટલે અંશે અને તેટલી ઝડપથી, ઘાતકીપણાના મૂળનો નાશ થશે એટલુંજ નહિ પણ અપરાધનાં મૂળ પણ નાશ પામશે. શિક્ષા કરવાથી કે દંડ ફરમાવવાથી જ્યારે એક અપરાધ અટકાવી શકાય ત્યારે મીઠાશભર્યા શબ્દોથી અને ઉચિત દયાળુ ઉપદેશથી હજારો દુષ્ટ કાર્યોનો અટકાવ કરી શકાય."

ન્યુ ઇંગ્લંડના એક રાજ્યમાં શાળાઓના એક સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટે દયાના સંબંધમાં જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા તે તરફ એક લવું વાર લક્ષ દોરવો. તેણે કહ્યું હતું કેઃ—

“પ્રિય શિક્ષકો! આપણે આપણું શિક્ષણ ઉમદા અને વધારે કીમતી બનાવવું જોઇએ. જુદા જુદા વિષયોને લગતું અને વિદ્યાર્થીઓના ચિત્તને આકર્ષણ કરે તેવું શિક્ષણ આપવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. તેમને શાળામાં મળતા શિક્ષણ ઉપરાંત કાંઇક અધિક ચણતરની જરૂર છે. અને તે અધિક બાબત જીવનકથાની કેળવણી હોવી જોઇએ. હાલમાં મળતી કેળવણી ઘણે ભાગે નામની કેળવણી છે. આપણામાંના ઘણાખરા પુસ્તકો વાંચવામાંજ મશગુલ રહીએ છીએ. કેવળ વિદ્યાર્થીઓના એક સાંચાની માફક પાઠ સાંભળી જનારા છીએ, શબ્દોની મારામારી કરનારી નીરસ વાતો વેચનારા અને બાળકોનાં મગજ જુદી જુદી બાબતોથી ભરનારા છીએ. હવે નકામી વાતો જવા દેઇ, ઉચિત ઉપદેશ આપવાની ખાસ જરૂર છે. જે કામ આપણે માથે લેઇએ, તે તન અને મનથી આપણે કરવું જોઇએ.”

“આપણું ખરું કર્તવ્ય આપણા હસ્તમાં સોંપાયેલા વિદ્યાર્થીઓનું ચરિત્ર ઉત્તમ પ્રકારનું બનાવવાનું છે જો આપણે આ કામ બહુ સારી રીતે કરીશું તોજ મનુષ્યો કબુલ કરતા થશે કે શિક્ષણ આપવું, ભણાવવું તે મોટામાં મોટો વિદ્યા, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ હુન્નર અને ઉમદામાં ઉમદા ધંધો છે.

“જો હું માતા હોઉં તો બાળકના જીવનમાં જુદા જુદા પ્રસંગે તેજ દયાની લાગણીનાં બીજ હું રોપ્યાં કરૂં. દરેક પ્રાણી પાસેથી કાંઇ પણ શિક્ષણ મેળવવાનું છે, એમ વિચાર કરતો તે બાળકને હું બનાવું હું તે બાળકના હસ્તમાં પ્રાણીઓને લગતાં સચિત્ર પુસ્તક મુકું અને હું મારા ગામડામાં કે શહેરના વિભાગમાં એક દયાવર્ધક મંડળ સ્થાપું, તેમાં મારા અને પાડોશીઓના છોકરાઓને એકઠા કરૂં, અને તેમને દયા કરવાનો બોધ આપું, અને આ રીતે બાહ્ય અશાંત અને ક્રૂરતાના સમયમાં દયાનો પ્રવાહ વહેવરાવનાર એક નાનો સરખો ઝરો હું ઉત્પન્ન કરૂં.”

થોડા વખત ઉપરજ આપણે (અમેરીકાના રહેવાસીઓ) બીજા દેશની સાથે લડાઇમાં ઉતર્યા હતા. આપણી બીજી પ્રજા સાથેના સંબંધમાં આપણે કેવી રીતે વર્તવું જોઇએ, એ બાબત આપણે ચોક્કસ અભિપ્રાય ઉપર આવેલા નથી. આજકાલ જ્યાં ત્યાં અશાંત પ્રસરી રહેલી છે. આ રાજકીય બાબતે ગમે તેટલી જરૂરની હોય તો પણ જે સાંસારિક સામાજિક સુધારણા

કરવાનો સવાલ છે. તેની અપેક્ષાએ આ સવાલ અંધારામાં પડી જાય છે. આપણી સમાજની સ્થિતિ દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે. જો આ સમાજને સુધારવાને યોગ્ય ઉપાયો જલદીથી ગ્રહણ કરવામાં નહિ આવે તો તેનું પરિણામ બહુ ભયંકર આવશે, એવો ભય રાખવામાં આવે છે.

આ બાબતમાં વિશેષ લખવાની જરૂર નથી, કારણ કે આ બાબત સર્વ કોઇ એક સરખી રીતે કબુલ કરે છે. આ સવાલોનો જેમને થોડા સમયમાં નિર્ણય કરવો પડશે, અને જેમના નિર્ણયપર સમાજને સુધરવાનો કે બગડવાનો સંભવ રહેલો છે, તેમનાં બાળકો હાલ કાં તો નિશાળમાં ભણતા હોયછે કે રસ્તામાં રમતા હોય છે. આપણે તેમને કેળવણી આપીએ છીએ. જો આપણે ધારીએ તો—મનપર લઇએ તો—તેમને ધીરજવાન, દયાળુ, ન્યાયી અને વિચારવંત બનાવી શકીએ. અથવા આપણેજ તેમને ક્રોધી, અવિવેકી, દુષ્ટ અથવા રાજદ્રોહી બનાવી શકીએ. લખવાનો સાર એ છે કે, આ બાળકોને સારા કે નરતા બનાવવા એ કામ તેમના માતપિતાના અને તેમના શિક્ષકોના હાથમાં છે. આ વિદ્યાર્થી અને બાળકોને ઉત્તમ બનાવવાને સઘળો પુરૂષાર્થ વાપરવાની જરૂર છે. જો અપણી સંતતિ દુષ્ટ નિકળી તો જરૂર આપણી ભવિષ્યની દશા પણ ખરાબ બનશે, અને તેમનાં જાન માલને નુકસાન થશે, અને ઉદયની આશા રાખવી વ્યર્થ જશે.

આજકાલ સમય બદલાયો છે, અને ઉદ્ધત અને નિર્દય મનુષ્યો એવાં સાધનોનો આશ્રય લેઇ શકે છે કે જેથી આખા નગરને ઉજ્જડ કરી શકે. જે આજે પૈસાદાર છે, તેનો પુત્ર કાલે ગરીબ થઇ જાય કે રાજદ્રોહી નીકળે અથવા જે આજે ગરીબ હોય, ને કાલે લક્ષાધિપતિ અને રાજભક્ત બને. અથવા તે ગરીબ માણસ એવો દુષ્ટ નીકળે કે તે ગરીબોનેજ હેરાન કરે. કાળ વસ્તુઓની દશા કાંઇક વિચિત્ર રીતેજ બદલે છે. માટે ગરીબ તેમજ તવંગર બન્નેને એક સરખી રીતે આ દયાની કેળવણી મળવી જોઇએ હાલમાં જેવા પ્રકારની કેળવણી તે બાળકોને મળશે તેના ઉપર ભવિષ્યમાં સમજવાની દશા કે હલકી દશાનો આધાર રહેશે. કેળવણી આપવાની બધી રીતિઓમાં કીન્ડરગાર્ટન રીતિ સૌથી ઉત્તમ છે. જે લોકોએ આ કીન્ડરગાર્ટન શબ્દ ન સાંભળ્યો હોય, તેમના લાભ અર્થે જણાવવું જરૂરનું છે કે આ શબ્દ કીન્ડર અને ગાર્ડન garden એ બે શબ્દનો બનેલો જર્મન ભાષાનો

શબ્દ છે. કીન્ડર એટલે બાળક અને ગાર્ડન એટલે વાડી અર્થાત્ **બાલવાટિકા, બાળઉદ્યાન.** જેમ માળી બગીચાનાં ઉગેલા સારા રોપાઓનું પોષણ કરે છે, અને નકામાં મુળીઆંને ઉખેડી નાંખે છે. તેવી રીતે શિક્ષક રૂપી માળીએ બાળકમાં રહેલાં શુભ બીજોને પોષણ આપી ખીલવવાં જોઇએ, અને અશુભ બીજ રૂપી નકામા છોડવાઓને ઉખેડી નાખવા બનતો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. વળી આ પધ્ધતિમાં બાળકોને જે પદાર્થનું જ્ઞાન આપવાનું હોય તે પદાર્થ નજર આગળ રાખીને શિખવવામાં આવે છે. આ પધ્ધતિથી બાળકને આનંદ સાથે જ્ઞાન મળે છે. આ પધ્ધતિને ઉત્તમ કહેવાનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે આ પધ્ધતિમાં **પશુ વર્ગ સાથે પ્રેમ, દયા અને દિલસોજી રાખવાનુ શિખવાય** છે. આથી બાળકોનું હૃદય ઉદાર, વિશાળ અને પ્રેમાળ બને છે. આથી તે જ્યારે પુરૂષ કે સ્ત્રી બને છે, ત્યારે તે હજારગણો ઉત્તમ આચરણવાળો થાયછે. આ સ્થળે યાદ રાખવું જરૂરનું છે કે આપણે પ્રાણી વર્ગ કે આપણા માનવબંધુએ તરફ દયા બતાવીએ અથવા તેમની સેવા કરીએ. તો તેથી તેમના તરફ આપણે ઉપકાર કે સેવા કરી હોય, તેના કરતાં આપણને પોતાને વિશેષ લાભ થાય છે. સર્વ જીવતાં પ્રાણીઓ અને માનવ બંધુઓને સહાય આપવાથી, અને તેમના તરફ હૃદયની દિલસોજી બતાવવાથી જે આનંદ થાય છે તે આનંદ વર્ણવી શકાય તેમ નથી, તેમ તેનું મુલ્ય પણ થઇ શકે તેમ નથી. એકવાર **સ્વાર્થ રહિત** પરોપકારનું કાર્ય કરવાથી મળેલા આનંદનો જેને અનુભવ થયો છે, તેવો મનુષ્ય કદાપિ તે કાર્ય કરવું છોડી દેતો નથી. જીવનની એકતાનો સિદ્ધાંત અનુભવવો એ કઠણ માર્ગ છે. તે માર્ગે ચાલવાને મનુષ્ય જાતિ **તૈયાર થતી જાય** છે. તે સિદ્ધાંતને લીધે નીતિના નિયમો વિશેષ ઉદાર અને ભવ્ય બને અને ધર્મમાં પણ વધારે જીવન અને ઉચ્ચતા આવે છે. જે લોકો આ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતને બરાબર સમજેલા છે, અને તેને લીધે પરોપકારી અને દિલસોજીવાળા બનેલા છે, તેઓ મનુષ્ય માત્રમાં જીવદયાની લાગણી વિશેષ પ્રમાણમાં ખીલે તેવા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. બીજા પણ ઘણા પુરૂષો પોતાના ધનનો ખજાનો આવાં કાર્યો માટે ખુલ્લો મૂકે છે અને તે ધનની મદદથી હજારો જીવદયા સંબંધનાં પુસ્તકો છાપવામાં આવે છે, પશુઓને વાસ્તે પાંજરાપોળો બાંધવામાં આવે છે, અને દયાની કેળવણીનો ફેલાવો કરવામાં આવે છે અને અનેક દયાવર્ધક મંડળોના કાર્યને વિસ્તારવામાં આવે છે.

ઉદાર તથા ઉચ્ચ ચરિત્રવાળાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓમાં સર્વ જીવતાં પ્રાણી પ્રત્યે બહુ દિલસોજી અને દયા હોય છે તે દિલસોજી તેમને પ્રાણીવર્ગ તરફ દયા બતાવતાં અને તેની સંભાળ રાખતાં શિખવે છે.

જે મનુષ્યોને પોતાના માનવબંધુઓ તથા અનાથ મુંગા પ્રાણીઓ તરફ પ્રેમ, સંભાળ, દયા, દિલસોજી અને અનુકંપાની લાગણીઓ છે, તેજ મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ કહી શકાય. જે મનુષ્યો પરોપકારને વાસ્તે પ્રાણત્યાગ કરવાને પણ તત્પર રહે છે, અને જેઓ એમ માને છે કે એકજ પરમાત્માના આપણે અંશ છીએ, અને પ્રાણીવર્ગમાં પણ આપણા જેવોજ પરમાત્મ અંશ રહેલો છે. અને જેઓ આ પ્રમાણે માનીને બેસી ન રહેતા, તે પ્રમાણે વર્તે પણ છે, તેજ પુરુષો મહાપુરૂષના પદવીને લાયક છે.

॥ સમાપ્ત. ॥

દોશી મણિલાલ નથુભાઇ બી. એ. કૃત

વાંચવા યોગ્ય પુસ્તકો.

આત્મપ્રદીપનું વિવેચન.	૦-
અર્હન્નીતિનું ભાષાંતર.	૧-
ગુરૂદર્શન અથવા ખરા સુખની કુંચીઓ.	૦-
સચ્ચે સુખકી કુંજીયાં (હીંદી)	૦-
જ્ઞાનદીપક.	૦-
જીવદયા.	૦-
જૈનધર્મ.	૦-
શાંતિનું સ્થળ.	૦-
જાહેર હિમ્મત....	૦-
દેવતાઇ કામો.	૦-
યોગ માર્ગનો ભોમીઓ	૦-
ધર્મબિન્દુ મૂળ તથા વિવેચન સાથે	છપાય છે.
આત્મ નિરીક્ષણ.	મફત.

મળવાનું ઠેકાણું:-કર્ત્તા પાસેથી

રતનપોળ—અમદાવાદ

અથવા:—

પોપટલાલ મોતીલાલ શાહ જૈનબુક

સારંગપુર-તળીઆની પોળ-અમ